T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

# AFÎF ABDÜLFETTÂH TABBÂRE VE RÛHU'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİ -BAKARA VE ÂL-İ İMRÂN SÛRELERİ BAĞLAMINDA-

Musa ÖNEN
14908003

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN

Diyarbakır 2019

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

# AFÎF ABDÜLFETTÂH TABBÂRE VE RÛHU'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİ -BAKARA VE ÂL-İ İMRÂN SÛRELERİ BAĞLAMINDA-

Musa ÖNEN

14908003

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN

Diyarbakır 2019

# TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Afîf Abdülfettâh Tabbâre Ve Rûhu'l-Kur'ân Adlı Tefsiri-Bakara ve Âl-i İmrân Sûreleri Bağlamında-" adlı tezin/projenin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

01/07/2019

Musa ÖNEN

İmza

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Musa ÖNEN tarafından yapılan "AFÎF ABDÜLFETTÂH TABBÂRE VE RÛHU'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİ- BAKARA VE ÂL-İ İMRÂN SÛRELERİ BAĞLAMINDA-" konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Ali AKAY

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKBAŞ

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 01/07/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

01/08/2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

( MÜHÜR)

# ÖN SÖZ

Allah (c.c) Teâlâ tarafından son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)'e indirilen Kur'ân-ı Kerîm, insanlara rehberlik eder, hakikati beyan eder; doğruyu yanlıştan ayırt eder ve nuruyla karanlıkta kalmış olanları aydınlatır. Asr-ı saadetten günümüze kadar pek çok müfessir Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır. İlahi kelamın anlaşılması noktasında gayret sarfeden müfessirlerden biri de XX. yüzyılda yaşamış olan Lübnanlı âlim Afîf Abdulfettâh Tabbâre'dir.

Afîf Abdülfettâh Tabbâre, Kur'ân ve sünneti esas alarak yazdığı "Rûhu'l-Kur'ân" adlı eseriyle tefsir külliyatımıza önemli bir katkı sağlamıştır. Böyle bir müfessirin, pek tanınmıyor ve hatta bilinmiyor olması bizleri onun eserini incelemeye sevketmiştir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'i anlama çabalarının daima takdir edilmesi ve olumlu ya da olumsuz taraflarıyla incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, tezin önemini, amacını ve metodunu belirttik. İlk bölümde hayatı, şahsiyeti, hocaları ve diğer eserleri hakkında kısaca bilgi verdik. İkinci bölümde tefsirin yazılış gayesi, özellikleri ile yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi verdik. Üçüncü kısımda ise müfessirin eserini, rivâyet ve dirâyet yönünün yanında ulûmü'l-Kur'ân açısından ele aldık. Sonuç bölümünde tespit ettiğimiz noktaları aktardık.

Bu çalışmamda, konunun tespitinde ve hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen, yol gösteren; görüş ve katkılarıyla destek olan değerli hocam Dr. Abdullah TEMİZKAN'a, teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Musa ÖNEN

Diyarbakır 2019

# ÖZET

Afîf Abdülfettâh Tabbâre, Beyrut ve çevresinde yaşamış, ardından önemli eserler bırakmış çağdaş âlimlerden biridir. Farklı alanlarda eser bırakmış olsa da, daha çok tefsir alanında yaptığı çalışmalarıyla öne çıkmıştır.

Tabbâre, eserlerini herkesin anlayabileceği bir dille; yalın ve öz bir üslupla yazmıştır. O, âyetlerin verdiği mesajları sade bir anlatımla aktarmıştır. Bunun yanı sıra onun eserlerinde Kur'ân'ın mucize olması ve Kur'ân'ın değiştirici ve dönüştürücü etkisi üzerinde önemle durduğu dikkat çekmektedir. Bu çalışmamızda Rûhu'l-Kur'ân'ı rivayet, dirayet ve Kur'ân ilimleri açısından ele alıp, Tabbâre'nin tefsir anlayışını göstermeye çalıştık.

**Anahtar Sözcükler**

Kur'ân-ı Kerîm, Tabbâre,Tefsir, Tevil, Rûhu'l-Kur'ân.

# ABSTRACT

Afîf Abdülfettâh Tabbâre is one of the contemporary scholars who lived in and around Beirut and left important works. Although he has left works in different fields, he has come to the fore with his works in the field of exegesis.

Tabbâre, works in a language that everyone can understand; He wrote in a simple and concise manner. He conveyed the messages of the verses in a simple way.

In addition to this, it is remarkable that in his works, he emphasized the miracle of the Quran and the changing and transforming effect of the Qur'an.

In this study, we tried to show the understanding of Tabbâre's exegesis by considering Rûhu'l-Qur'an in terms of narration, acumen and Quranic sciences



**Keywords**

The Holy Quran, Tabbâre, Tafsir, Ta'wils, Rûhu'l-Kur'ân.

# İÇİNDEKİLER

**Sayfa No**.

**ÖNSÖZ** ..... **I**
**ÖZET** ..... **II**
**ABSTRACT** ..... **III**
**İÇİNDEKİLER** ..... **IV**
**KISALTMALAR** ..... **VI**
**GİRİŞ** ..... **1**
**I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI** ..... **1**
**II. İÇERİK VE YÖNTEM** ..... **1**

**BİRİNCİ BÖLÜM**
**AFİF ABDÜLFETTÂH TABBÂRE'NİN HAYATI VE ESERLERİ**

**1.1. HAYATI** ..... **3**
**1.2. ESERLERİ** ..... **4**
**İKİNCİ BÖLÜM** ..... **6**
**RÛHU'L-KUR'ÂN'IN SİSTEMATİK AÇIDAN TANITIMI** ..... **6**
**2.1. RÛHU'L-KUR'ÂN'IN TANITIMI** ..... **6**
**2.2. RÛHU'L-KUR'ÂN'IN KAYNAKLARI** ..... **6**
**2.3. RÛHU'L-KUR'ÂN'IN YAZILIŞ GAYESİ** ..... **8**
**2.4. RÛHU'L-KUR'ÂN'IN ÖZELLİKLERİ** ..... **10**

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**
**RÛHU'L-KUR'ÂN'IN FARKLI BOYUTLARI**

**3.1. TEFSİRİN RİVÂYET BOYUTU** ..... **25**
**3.1.1. Kur'ân'ı Kur'ân İle Tefsiri** ..... **26**
**3.1.2. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri** ..... **31**
**3.1.3. Kur'ân'ı sahâbi Sözü İle Tefsiri** ..... **35**

**3.1.4. Kur'ân'ı Tabiûn Sözüyle Tefsiri..... 37**
**3.2. TEFSİRİN DİRÂYET BOYUTU ..... 39**
**3.2.1. Dil ve Belagât Yönü ..... 40**
**3.2.2. Fıkhî Yönü ..... 46**
**3.2.3. Kelamî Yönü..... 48**
**3.2.4. Sosyolojik ve Psikolojik Yönü..... 54**
**3.3. TABBÂRE'NİN ULÛMÜ'L-KUR'ÂN'A YAKLAŞIMI..... 61**
**3.3.1. Sebeb-i Nüzûl..... 61**
**3.3.2. İ'câzü'l-Kur'ân ..... 64**
**3.3.3. Nâsih-Mensûh..... 74**
**3.3.4. Huruf-u Mukattaa ..... 77**
**3.3.5. Kasasü'l-Kur'ân..... 79**
**3.3.6. Emsâlü'l-Kur'ân ..... 82**
**3.3.7. Müşkilü'l-Kur'ân..... 84**
**SONUÇ..... 91**
**KAYNAKÇA ..... 94**

# KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| ***a.g.e*** | Adı Geçen Eser |
| ***a.s.*** | Aleyhisselam |
| ***b.*** | Bin, ibn |
| ***bkz.*** | Bakınız |
| ***bs.*** | Baskı, basım |
| ***c.c.*** | Celle Celalühü |
| ***C.*** | Cilt |
| ***çev.*** | Çeviren |
| ***DİA*** | Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi |
| ***H.*** | Hicri |
| ***Hz.*** | Hazreti |
| ***mad.*** | Madde |
| ***r.a.*** | Radiyallâhu Anh |
| ***s.*** | Sayfa |
| ***s.a.v*** | Sallallâhu Aleyhi Vesellem |
| ***ter.*** | Tercüme eden |
| ***thk.*** | Tahkîk |
| ***tsz.*** | Basım tarihi yok |
| ***vb.*** | Ve benzeri |
| ***vs.*** | Vesaire |
| ***Yay.*** | Yayınları |
| ***yrs.*** | Basım yeri yok |
| ***y.y.*** | Yayınevi yok |

# GİRİŞ

## I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI

Kur'ân-ı Kerîm, nazil olduğu topluma ilahî bir mesaj ve hitab olduğu gibi, her devirde yaşayan ve yaşayacak olan insanların dünya ve ahiret saadetlerinin reçetesi hükmündeki yüksek hakikatleri içeren bir kitaptır. Bu itibarla her müfessir yaşadığı çağın ve içinde yaşadığı toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini tefsir etmiş; ilahî mesajın beşerin huzuru için sunduğu reçeteyi ortaya çıkarmaya gayret etmiştir. Böylece günümüze kadar yüzlerce ve belki binlerce tefsir yazılmıştır. Tefsir ve tevil ameliyesini yapan müfessirlerden biri de Afîf Abdulfettâh Tabbâre'dir. Zaten o, Kur'ân'ın en büyük mucizesi olarak, "Kur'ân'ın Ruhunu" yani şahıslar üzerindeki değiştirici ve dönüştürücü manevi etkisini kabul eder. Bu sebeple tefsirine "Ruh'ul-Kur'ân" adını verdiği kanaatindeyiz. Çalışmamız müfessirin birer cilt ayırdığı Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin tefsirlerinden oluşmaktadır.

Afîf Abdulfettâh Tabbâre'nin tefsirinin günümüze, günümüz insanının ve toplumunun problem ve ihtiyaçlarına yönelik olduğu görünmektedir. O, Kur'ân âyetlerini indirildikleri tarihsel bağlamdan koparmadan yaşanan çağın ve hayatın problemlerine çözüm getirecek şekilde yorumlamaya çalışmaktadır. Biz bu çalışmamızda, müfessirin "Rûhu'l-Kur'ân" adlı tefsirinde takip ettiği yöntemi "Bakara ve Alî İmrân" sûreleri özelinde ortaya koymaya gayret ettik.

## II. İÇERİK VE YÖNTEM

Afîf Abdulfettâh Tabbâre'nin "Rûhu'l-Kur'ân" tefsiri hakkında yapılan bu çalışmada tasvir yöntemi kullanılmıştır. Tasvir yaparken birincil kaynak ve eserlerden

yararlanılmıştır. Konular, ilgili âyetler çerçevesinde ele alınarak, müfessirin söz konusu mesele hakkındaki fikirleri ve değerlendirmeleri sunulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde müfessirin hayatı, ilmî kişiliği, hocaları ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise tefsirinin özellikleri, tefsirinde esas alınan prensipler, yararlanılan kaynaklar hakkında bilgi verildi. Tabbâre'nin tefsir sahasındaki eserinin yanı sıra kendisine ait diğer eserlerden yararlanılmıştır. Özellikle "The Spirit Of Islam" ismiyle ingilizceye çevrilmiş olan "Rûhu'd-Dîni'l-İslamî" eserinden, müfessirin genelde İslam'ı anlatma ve aktarma tarzı, özelde Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili yorumları gözden geçirilmiştir.

Türkçe kaynak olarak tefsirine ve yöntemine dair Türkiyede yazılmış herhangi bir çalışmaya rastlamadık. Ancak onun *Rûhu'd-Dîni'l-İslamî* adlı eserinin Türkçeye tercüme edilmiş olduğunu belirtmek isteriz.

Üçüncü bölümde, Tabbâre'nin âyetleri yorumlama üslubu yani müfessirlik yönünü ele alınmıştır. Müfessirin tez çalışmamız olan Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin Tefsiri birkaç kez okunarak, notlar alınmış, bunların yanında diğer sûrelerin tefsirlerinden yeri geldikçe yararlanılmıştır. Bunların yanında Tâberi, Razî, İbn Âtiyye, Zemahşerî, Suyûtî gibi temel kaynaklardan faydalanılmıştır. Özellikle onun düşüncelerini ortaya çıkaracak konular işlenip, örnekler üzerinde durulmuştur. Ayrıca "*Rûhu'l-Kur'ân"* ile diğer tefsirler karşılaştırmalı olarak okunarak Tabbâre'nin farklı fikir, yorum ve değerlendirmeleri sunulmaya çalışılmıştır. Âyetlerin meâlleri diyanet vakfı meâlinden aktarılmıştır.

Özetle, Rûhu'l-Kurân tefsiri Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri özelinde öncelikle rivâyet boyutuyla, sonra dirâyet boyutuyla ve son bölümde Kur'ân ilimleri boyutuyla incelenmiştir.

# BİRİNCİ BÖLÜM

# AFİF ABDÜLFETTÂH TABBÂRE'NİN HAYATI VE ESERLERİ

## 1.1. HAYATI

"1923 yılında Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta, orta halli bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Kendi isteğiyle Şeriât Fakültesine kayıt yapmıştır. Yaklaşık dört sene boyunca sadece tatil zamanlarında eve gitmiş ve mezun olduktan sonra ailesinin muhtaç durumda olmasından dolayı hayat mücadelesine girmiştir. Öğrenimini tamamlamak için Ezher Üniversitesine gitmesi mümkün olmamıştır. Beyruttaki büyük ilim adamlarından ve Beyrut Şeriât Fakültesinde ders veren, Arap dili ve şer'i ilimler konusunda engin bilgileri olan Şeyh Haşim Âli Medenî, Şeyh Abdullah Alaylı, Hasan Dımaşkî, Muhammed Dımaşkî, Halid Meşnûk, Selahuzzaim gibi Ezherli âlimlerden ders almıştır."[1]

"Tahsilini üstün başarıyla bitirmiştir. İlme karşı duyduğu büyük iştiyak kendisini hemen göstermiş; çalışkanlığı, yüksek kabiliyeti ve üstün zekası sayesinde, kısa bir zamanda -yirmi yaşında- Şeriât Fakültesini bitirmiştir. Tahsil devresinde iken, İslam dini ile birlikte diğer dinleri çalışmış; İslam'ı diğer dinlere kıyaslayarak "İslam'ın Ruhu" isimli eserini yazmaya karar vermiştir. Bu eseri, üniversiteyi bitirdikten sonra yedi senelik uzun bir araştırma ve tefekkür mahsulü olarak ortaya çıkmıştır. Bu kitabı farklı dillere tercüme edilmiş ve çok sayıda baskı yapmıştır. Bundan sonra bir tefsir kitabı telif etmek istemiştir. Ancak elinde pek kaynak olmadığı

[1] Afif Abdülfettâh Tabbâre, **İslam'ın Ruhu**, Hilal Yayınları (Çev.), Ankara 1965, s. 10.

için Zahle müftüsü Şeyh Halil'den tefsir kitapları istemiştir. Şeyh Halil, ona bir kitap koleksiyonu vermiş ve böylece Tabbâre'nin tefsir yolculuğu başlamıştır. İlk başlarda parça parça tefsir yaparken daha sonra sûre sûre yapmaya başlamıştır. Onun tefsirdeki hedefi, âyetlerin anlamlarını insanların zihnine yaklaştırmaktı; böylece Kur'ân'ı anlamak herkes için kolay olacaktı. Bu amaçla şehirden ve insanlardan uzak kalmış, dağlık evinde Kur'ân üzerinde düşünmeye başlamıştır. Onun bir âyeti tefsir etmesi bazen üç günü bulabiliyordu. Böylece *Rûhu'l-Kur'ân*'ı yedi senede bitirmiştir."

Şeriât Fakültesinden mezun olduktan sonra altı sene öğretmenlik yapmıştır. O, bu dönemi kendi hayatında zorluk, sıkıntı dönemi olarak tanımlamıştır. Bu dönemde bir tane kitap bile okuyamamıştır. Zira öğretmenlik mesleği son derece yorucu bir iştir. Sınıfında kırk-beş öğrenci vardı ve onları zapt etmek zordu. Bundan dolayı Tabbâre şöyle der: "Ben bu döneme zorluk dönemi diyorum. Ancak, Allah (c.c) bana sabır verdi."[2]

Yaptığı görevler şunlardır:

- Temyiz Mahkemesi Danışmanı.
- İslami İltica Departmanının düzenlediği Adalet ve Adli Yargılama Konseyi Üyeliği
- 1957'de Lübnan parlamentosunda Trablus şehrinin milletvekili olarak seçilmesi
- Kuzey Lübnan Müftüsü ve el-Ezher'de İslamî Araştırma Akademisi Üyeliği

Tabbâre 1980 yılında vefat etmiş ve Trablus'ta defnedilmiştir.[3]

## 1.2. ESERLERİ

Afîf Abdülfettâh Tabbâre sadece tefsir alanında eser yazmamıştır. İslam dininin temel esaslarını ele alıp yorumladığı *İslam'ın Ruhu* adlı eseri farklı dillere

2 Afîf Abdülfettâh Tabbâre, İslam'ın Ruhu, s.10.
3 https://ar.wikipedia.org/wiki/عفيف_طبارة (15.05.2018)

çevrilmiş ve farklı üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Müfessirimizin tez çalışmamız olan tefsiri dışında yedi tane telif eseri vardır:

1. Rûhu'd-Dîni'l-İslamî
2. Rûhu's-Salat fi'l-İslam
3. Mea'l-Enbiya fi'l-Kur'ân
4. el-Hatâyâ fi Nezri'l-İslam
5. el-Yehûd fi'l-Kur'ân
6. el-Hikmetü'n-Nebeviyyetu
7. Te'allumu Keyfe Tehuccu

# İKİNCİ BÖLÜM

# RÛHU'L-KUR'ÂN'IN SİSTEMATİĞİ

## 2.1. TANITIMI

"Rûhu'l-Kur'ân" tefsiri yirmi-dört ciltten oluşmaktadır. Afîf Abdülfettâh Tabbâre, bazı sûrelere bir cilt ayırmışken, bazı sûreleri ikişer, üçer, dörder, beşer olarak tek ciltte tefsir etmiştir. Bazı ciltlerinde ise bir cüzü ele alıp tefsir etmiştir. Örneğin, Yusuf, Rad, İbrahim sûreleri bir ciltte Ahkaf, Muhammed, Fetih, Hucurat, Kâf sûreleri bir ciltte tefsir edilmiştir. Özellikle kısa sûrelerden oluşan son cüzler tek ciltte tefsir edilmiştir. Müfessir, genel olarak uzun sûreleri müstakil bir ciltte tefsir ederken kısa sûreleri bir arada tek ciltte tefsir etmiştir.

## 2.2. KAYNAKLARI

Her müfessirin tefsir yöntemi farklı olabileceği gibi tefsirde istifade ettiği kaynaklar da farklı olabilir. Geçmişin paha biçilmez birikiminden bihaber ve bigane yapılacak olan tefsir ameliyesi noksan kalacağından, modern dönem müfessirleri bu kaynaklardan kendi yönelişleri bağlamında yararlanmış ve elde ettikleri bilgileri eserlerinde kullanmışlardır. Geçmiş dönem âlimlerimiz Kur'ân'ın mesajlarını anlamak için çok emek sarfetmişlerdir. Yapılması gereken selef ulemâsının samimi çabaları neticesinde ortaya çıkan bilgi birikiminden faydalanmak ve günümüz insanlarının anlama kapasitelerine uygun özgün yorumlar geliştirmektir. Afîf Abdulfettâh Tabbâre yukarıda zikrettiğimiz gibi selef ulemâsının kıymetli eserlerinden yararlanmış, ayrıca günümüz kaynaklarından ve fikirlerinden faydalanmıştır. Kimisinden hadis,

kimisinden nüzûl sebebi, kimisinden hüküm, kimisinden ise yorum alıntılamak suretiyle faydalanmıştır. Selef ulemâsından daha çok rivâyetler aktarma şeklinde istifade ederken, modern dönem müfessirlerinin yorumlarından da faydalandığını görmekteyiz.

Tabbâre, tefsirinde faydalandığı ya da görüşlerini aktardığı müfessirleri bazen belirtmektedir. Çoğu zaman "âlimler (ulemâ),[4] cumhur-u ulemâ,[5] bazı müfessirler,[6] hukemâ, fukâha, tefsiri hakkında şöyle deniliyor,[7] şöyle tefsir edilmiştir"[8] şeklinde müellif ya da kaynağı açıkça belirtmeden nakiller yapmaktadır.

Müfessirimiz her cildin sonuna istifade ettiği kaynakları yazdığı için uzunca kaynak listesi vermeyi yersiz gördük. Bu sebeple sıklıkla görüş, yorum ya da rivâyet aktardığı müfessirleri zikretmekle yetineceğiz.

Görebildiğimiz kadarıyla Taberî'nin Câmi'u'l-Beyân'ı, müfessirin istifade ettiği kaynakların başında gelmektedir.[9] Daha sonra da İmam Kurtubî ve Fahreddin Râzî dikkatimizi çekmektedir.[10] Günümüz âlimlerinden en çok alıntı yaptığı iki müfessir ise Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh'tur.[11] Bunların yanında Şa'ravi ve Muhammed Ebû Zehre'den aktarmalar yaptığını görmekteyiz.[12]

Ruh'ul-Kur'ân tefsiri incelendiğinde Tabbâre'nin farklı bir çok kaynaktan istifade ettiği görülmektedir. Ancak biz burada Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri tefsir edilirken istifade edilen ya da atıfta bulunulan kaynakları belirteceğiz.

**Rûhu'd-Dîni'l-İslamî:** Tabbâre'nin kendi telif eseridir. Kur'ân'ın bilimsel mucizelerini içeren âyetleri tefsir ederken özellikle bu kitabına dikkat çekmektedir.[13]

---

[4] Afîf Abdülfettâh Tabbâre, **Ruh'ul Kur'ân**, Daru'l-İlmi'l-Melayin, Beyrut 2007, c.1, s.145.
[5] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 171, 201, 205, 272.
[6] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 317.
[7] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 169.
[8] Tabbâre, **Rûhu'l-Ku'rân**, c.1, s. 65.
[9] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 52, 217, 299, 342, 344, 345, 395.
[10] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 123, 133, 223, 344, 345, 371, 381.
[11] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 106, 135, 268, 320.
[12] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 48, 329.
[13] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 35-36.

Bu kitabında İslam dininin esaslarını izah etmektedir. Ayrıca İslam dinine yöneltilen eleştirilere de cevaplar vermektedir.

**Mecmu'u'l-Fetavâ:** İbn Teymiyye'ye ait olan bu eser, onun muhtelif fetva ve risalelerini içermektedir. Tabbâre, İbn Teymiyye'nin müneccimlik ile ilgili fetvasını buradan aktarmaktadır.

**Bilim Tarihi:** Yazarı Colin A. Ronan'dır. Tabbâre, astrolojinin tarihi süreci ile ilgili bilgiler verirken bu eserden yararlanmaktadır.[14] Bu kitapta bilim açısından ilerlemiş medeniyetlerin tarihi ele alınmaktadır.

**Kur'ân ve Tıp:** Muhammed Vasfi'ye ait bir eserdir. Hayız halinde cimadan kaynaklanan zararları bu eserden faydalanarak ortaya koymaktadır.[15]

Bunların dışında ansiklopedilere atıf yaptığını görmekteyiz:

**Modern Bilimler Ansiklopedisi:** Müneccimlik (astroloji) ile ilgili konular ele alınırken bu kaynağa atıf yapıldığı görülmektedir.[16]

**Fıkıh Ansiklopedisi (Kuveyt Evkaf Bakanlığı):** Ansiklopedinin hayız maddesine atıfta bulunmuştur.[17]

## 2.3. YAZILIŞ GAYESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in yüce manalarını anlamak, yaşamak ve topluma aktarmak, bu kitabı tefsir eden müfessirlerin ilk amacıdır. Ancak bazı tefsirler toplumun bütün kesiminin anlayacağı tarzda sade ve öz yazılmamıştır. Nitekim yazılan tefsirlerden her biri, Kur'ân'ın bir ya da birkaç yönü esas alarak yazılmıştır. Kimi müfessirler Kur'ân'ın dilsel/lugavî yönünü esas alırken, kimi müfessirler edebî/belagât yönünü temel almışlardır; kimi müfessirler ahkam boyutunu ya da sosyolojik boyutunu öne çıkarmaya çalışmışlardır. Müfessir Tabbâre'nin tefsirdeki hedefi ise, yukarıda geçtiği

[14] Tabbâre, **Rûhu'l-Kurân**, c.1, s. 122.
[15] Tabbâre, **Rûhu'l-Kurân**, c.1, s. 277.
[16] Tabbâre, **Rûhu'l-Kurân**, c.1, s. 122.
[17] Tabbâre, **Rûhu'l-Kurân**, c.1, s. 281.

gibi âyetlerin anlamlarını insanların zihnine yakınlaştırmaktı; böylece Kur'ân'ı anlamak herkes için kolay olacaktı. Dolayısıyla onun maksadı Yüce Kur'ân'ı anlamayı kolaylaştırıp, herkesin anlayacağı tarzda mesajlarını yazıya dökmektir. Tabbâre, âyetlerdeki gizli manaları ortaya çıkarmaya gayret etmiş; en doğru manayı çıkarabilmek ve insanlara aktarabilmek için farklı tefsir kaynaklarından faydalanmıştır. O, günümüz insanlarının detaylara girecek kadar zamanının olmadığını dikkate alarak, âyetlerin mesajını, ruhunu basit, net ve az sözle aktarmaya çalışmaktadır. Âyetleri konularına göre bablara ayırmış ve geniş açıklama isteyen konuları daha kısa açıklamalarla izah ederek zamanı kısıtlı olan okuyuculara kolaylık sağlamaktadır.

Afîf Abdulfettâh Tabbâre'nin "*İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin. (O yol) göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın yoludur. Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner.*"[18] âyetinde geçen **"ruh"** kelimesi üzerinde durduğunu görmekteyiz. Ona göre bu ruh Kur'ân'dır. Kur'ân-ı Kerîm, suyun ölü torağı dirilttiği gibi manen ölmüş olan Arapları ihya etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm vesilesiyle Arap toplumunda dünyanın gidişatını değiştirecek bir manevi arınma ve dirilme gerçekleşmiştir.

Tabbârenin, Kur'ân-ı Kerîm'in "ruhunu, özünü" ortaya koyma hedefi olduğu kanaatindeyiz. Başka bir ifade ile müfessirin gayesi, Hz. Muhammed (s.a.v) örnekliğinde ve liderliğinde, asr-ı saadet neslini ortaya çıkaran "ruh"a dikkat çekmek, ne olduğunu açıklamak olduğu görülmektedir. Âyetleri tefsir ederken detaylarda takılmayıp, "âyetten murad edilen şudur" şeklinde maksada yönelik yorum yapması ve âyetleri hikmetleriyle açıklama çabası da bu iddiamızı desteklemektedir.

[18] Şûrâ, 52-53.

## 2.4. ÖZELLİKLERİ

Rûhu'l-Kur'ân tefsirinde dikkat çeken hususları şu şekilde maddeler halinde sıralayabiliriz:

1- Mushaf tertibine göre tefsir yapmıştır.

2- Sûrelerin tefsirinden önce "Tanıtım (**تعريف**)" "Takdim" ya da "Mukaddime" başlığı altında sûreye dair teknik bilgiler vermiş; sûrenin âyet sayısı, mekki-medeni oluşu, sûrenin genel konusu, içeriği ve sûrenin vermek istediği mesajlar, öz bir şekilde açıklamıştır. Bu konuda Tabbâre'nin tekdüze bir yöntemi yoktur. Mesela âyetlerin tefsirine geçmeden önce, Bakara sûresinde "Sûre Hakkında" (**حول هذه السورة**) başlığı altında, Âl-i İmrân sûresinde "tanıtım" (**تعريف**) başlığı altında sûrenin içeriğine dair bilgiler vermiştir. Bakara sûresinin "tanıtım" kısmında sûrenin ana konularını on altı maddede; Âl-i İmrân sûresinin ana konularını on yedi maddede açıklamıştır.[19]

3- Takdim kısmından sonra tefsir edilecek âyet grubunu vermiş; "Kelimelerin Açıklaması" (**شرح المفردات**) başlığı altında âyette geçen kelime ya da kelime grupları hakkında ya sözlük anlamı vermiş ya da kısa tarifler/açıklamalar yapmıştır. Çoğu zaman kelimenin âyette kullanıldığı manayı vermiştir. Örneğin Bakara sûresinin ilk yedi âyetinin tefsirinde "Kelimelerin Açıklaması" (**شرح المفردات**) başlığı altında şu kelimeleri açıklamıştır:

(**لا ريب: لا شك**): Hiçbir şüphe yoktur.

(**هدى: ارشاد و ضده الضلال**): Rehberlik, yol göstermek, zıddı dalalettir.

(**للمتقين: الذين يتمثلون أوامر الله و يجتنبون نواهيه اتقا لعذابه**): Müttakiler için azabından sakınarak Allah'ın emirlerine sarılan ve yasaklarından kaçınanlar.

(**بما أنزل اليك: بما أوحي اليك يا محمد من القرأن ( )**) : Ey Muhammed! Sana Kur'ân'dan vahyettiğine…

[19] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 9, 10, 11, 12; Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 5-8.

Dikkat edilirse Tabbâre âyette geçen kelimeleri aynen aktarıp kast edilen manayı vermiştir. Mesela " **للمتقين** " ifadesiyle alakalı olarak kelimenin iştikakı vermemiş; "müttakîn" kelimesinin terim anlamını açıklamıştır.[20] Sonuç olarak, Tabbâre bu kısımda iştikaktan ziyade kelimelerin âyetler bağlamında taşıdığı manayı aktarmaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki müfessir, tefsirini yaparken ekseriyetle âyetteki kelimelerin eş ya da yakın anlamlarını vermektedir. Daha sonra yorum yapmaktadır. Bunun yanında bazı terimleri ayrıca, ya âyeti tefsir ederken ya da dipnotta açıklamaktadır.[21]

4- Tabbâre, tefsir edeceği âyet ya da âyet grubunun içeriğine uygun başlıklar koymuş ve sonra tefsire geçmiştir. Bu husus tefsirinin genelinde göze çarpmaktadır. Mesela Bakara sûresinin 8-16. âyetlerinin tefsirine başlamadan önce "Münâfıkların Sıfatları" şeklinde bir başlık koymuştur.[22]

5- Tabbâre tefsirinde, günümüz insanlarının ayrıntılı bir şekilde tefsir ile uğraşmaya vakti olmadığını dikkate alarak yalın, sade ve mananın özünü bozmayacak şekilde öz bir dil kullanmıştır. Âyetleri, bıktırıcı uzatmalardan ve gereksiz özetlerden uzak, basit bir dille tefsir etmiştir. Buna rağmen bazı âyetlerin muhtevası gereği uzun açıklamalar yapmış ve tafsilat vermiştir.

6- Müfessir, selef-i salihinden ve günümüz müfessirlerinden bazılarının görüşlerini zikretmiştir. Bunu yaparken Kur'ân-ı Kerîm'in ve sünnet-i seniyye'nin ruhuna uygun ve fıkhu'l-lugaya muvafık en çok tercih edilen görüşleri tercih etmiştir.

7- Genel olarak önce ilgili âyetlerin tefsirini yapmış; sonra âyetle ilgili rivâyetleri, farklı görüş ve izahları aktarmıştır. Mesela Bakara sûresinin 29. âyetini tefsir ettikten sonra âyette geçen "yedi gök" (**سبع سماوات**) ile ilgili âlimlerden farklı yorumlar ve bilimsel değerlendirmeler zikretmiştir.[23] Yine ahkam içerikli âyetlerde,

[20] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 13.
[21] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 18, 28.
[22] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 20.
[23] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 43-44.

mezhepler arasında ihtilaflar aktarıldığı için sözü uzatmak durumunda kaldığını görmekteyiz. Misal olarak Bakara 180. âyetin tefsirini yaptıktan sonra "vasiyyet" ile ilgili âlimlerden farklı görüşleri ve bu konuda verilen hükümleri detaylı olarak aktarmıştır.[24]

8- Tabbâre nüzûl sebebi ile ilgili rivâyetleri, genellikle tefsirden önce bazen tefsirden sonra aktarmıştır. Örneğin Bakara 186. âyeti tefsir etmeden önce "Bu âyetin iniş sebebi ile alakalı olarak şöyle bir rivâyet aktarılmıştır" der: "Bedevinin biri Hz. Peygambere "Allah (c.c) bize yakın mı yoksa uzak mı? Ona göre (yakınsa) sessizce dua edelim; uzaksa seslenelim." Resulullah sessiz kalınca, Allah (c.c) "*Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım.*"[25] âyetini indirdi."[26]

Tefsir yaptıktan sonra nüzûl sebebini aktarmasına dair şu örneği verebiliriz: "*Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır! Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. (Başka türlü girmeye hakları yoktur.) Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük azap vardır.*"[27] Burada özetle aktaracak olursak, müfessir yeryüzünde temiz olup Allah (c.c)'ın adının zikredildiği her yerin mescid olabileceğini belirmiştir. Kim insanları bu gibi ibadet mekanlarından alıkoyarsa ya da bu gibi yerleri yıkmaya, yok etmeye çalışırsa, bu dünyada ona rezillik, ahirette ise şiddetli azap vardır. Müfessir âyetle ilgili açıklamayı bitirdikten sonra bu âyetin Hudeybiye anlaşmasının olduğu yıl Hz. Peygamber'in ve Müslümanların Kabe'ye girmelerini engelleyen ve umre yapmalarını yasaklayan Kureyş kâfirleri hakkında indiğini belirtmiştir.[28]

Sebeb-i nüzûlû aktarırken "**(bu âyetin … hakkında indiği rivâyet edildi) , فنزلت (onun hakkında (ve bunun üzerine nazil oldu) روي ان هذه الأية جاءت في**

[24] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 205-206.
[25] Bakara, 2/186.
[26] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 217.
[27] Bakara, 2/114.
[28] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 133.

**indiği söylenmiştir)قيل انها نزلت (sebepler hakkında varid oldu)...ورد في اسباب"** şeklinde farklı terkipleri kullandığını görmekteyiz.[29]

9- Tabbâre, çoğu zaman görüşünü zikrettiği müfessirin adını vermiş ancak kaynak adını tam olarak zikretmemiştir.[30] Müfessirlerin yorumlarını bazen dipnotta aktarmıştır. Mesela âyetü'l-kürsînin tefsirini yaparken "*Onlar O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar*" cümlesinde geçen " (**يحيطون**) ihata (sarma, kavrama)" kelimesiyle alakalı olarak, İsfahânî'nin "bir şeyi ilmen ihata etmek, onun varlığının, cinsiyyetinin, keyfiyyetinin ve amacının bilinmesidir" şeklindeki açıklamasını dipnot kısmında vermiştir.[31]

Tabbâre'nin kaynak ve isim belirtmeden "rivâyet edildi (**روي**), söylendi(**قيل**)" vs. şeklinde farklı görüşleri aktarması da dikkat çekmektedir.[32]

10- Müfessirimiz konuyla alakalı birden fazla görüş zikrettiğinde çoğu zaman tercih belirtmeksizin aktarma yapmaktadır. Özellikle ahkam içerikli âyetleri yorumlarken bu tarzı benimsemektedir.[33] Mesela sihrin haram olmasıyla ilgili olarak âyeti yorumladıktan sonra mezhep imamlarının görüşlerini şöyle aktarmaktadır: "İmam Mâlik'e göre küfre götüren bir sözle sihir yapan tövbeye davet edilmeden öldürülür. Bu aynı zamanda İmam Ahmet ve İmam Şâfiî'nin ve çoğu sahâbinin görüşüdür. İmam Ebû Hanife'den gelen meşhur görüşe göre sihirbazın kesin bir şekilde sihirbaz olduğuna hükmedilmişse öldürülür."

Tabbâre bu görüşleri aktardıktan sonra ilave bir yorum yapmamıştır.[34] Ancak nadiren farklı görüşleri zikrettikten sonra onlardan bir tanesini desteklediğini belirtmiştir. Mesela gayr-î müslîmlerle evlilik hususunda müfessir, sahâbinin ve âlimlerin çoğunun ehl-i kitaptan kadınlarla evliliği helal gördüğünü söylemektedir. Devamında ise konuyla alakalı olarak İmam Mâlik ve İmam Ahmed'ten "Müslüman

[29] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 18, 39, 135, 217, 223.
[30] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 52, 120, 123, 299.
[31] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 341.
[32] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 21, 31, 53, 61, 72, 81, 101, 109, 112, 116,, 133, 144, 161, 192, 213, 218, 222, 227, 236, 240, 248, 285, 342, 346, 382, 391.
[33] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 119, 212, 280.
[34] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 119.

kadınlar olduğu takdirde bu mekruh olur" şeklindeki yorumu aktarmış ve "onlar bu konuda en doğru (hüküm) üzeredir" şeklinde onlarla aynı fikirde olduğunu belirtmiştir.[35]

Desteğini nadiren belirttiği bir başka yer "…*Sonra (kendine has bir şekilde) semaya yöneldi, onu yedi gök olarak yaratıp düzenledi (tanzim etti).*"[36] âyetinde geçen "yedi gök" ile ilgilidir. Müfessir konuyla ilgili yorum yapmaktan kaçınan müfessirlerin olduğunu ama tefsir etmeyi tercih edenlerin olduğunu söylemiştir. Daha sonra müfessir "dikkate değer bir görüş vardır" der ve "yedi gök" ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır: "Çoğu müfessirin tercih ettiği şekilde bu yedi göğün güneş sistemindeki Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün olduğu şeklinde kayda değer bir görüş vardır." Devamında müfessir bu görüşü desteklemek için bazı âyetleri delil göstermiştir.[37]

11- Tabbâre, çağdaş müfessirlerden genellikle isimlerini zikrederek alıntı yapmak suretiyle faydalanmaktadır. Daha çok Mısırlı âlimlerin yorumlarını tefsirinde aktarması dikkat çekmektedir.[38]

Bir örnek verecek olursak, "*Allah Adem'e bütün isimleri, öğretti.*"[39] âyetini tefsir ederken Tabbâre, Şa'ravi'den şu yorumu aktarmıştır: "Allah (c.c)'ın, Hz. Âdem'e öğretme yöntemi ile günümüzde beşeriyetin takip ettiği yöntemin aynı şey olması ne gariptir! Mesela sen fiilleri çocuğa hikâye şeklinde anlatmıyorsun. "Bu bardaktır, bu dağdır, bu denizdir, bu güneştir, bu aydır" şeklinde öğretmeye isimlerden başlamak kaçınılmazdır. Ondan sonra fiilleri tarif edebilirsin ve eğitimde ilerleme kaydedebilirsin."[40]

Tabbâre, müfessirlerin yanı sıra bilim adamlarının tespitlerinden faydalanmış ve görüşünü desteklemek için onların kitaplarından alıntılar yapmıştır. Mesela astrolojinin sihrin bir çeşidi olduğunu belirttikten sonra onun haram olma sebeplerini

[35] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 272.
[36] Bakara, 2/29.
[37] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 44-45.
[38] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 48, 268, 329.
[39] Bakara, 2/31.
[40] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 48.

zikretmiştir. Daha sonra konuyla alakalı olarak Colin Ronan'ın "Bilim Tarihi" adlı eserinden "modern astronomi dersini görenin astrolojinin hiçbir şekilde gerçek olmadığını göreceği" şeklinde alıntı yapmıştır.[41]

12- Müfessirimiz yer yer soru-cevap şeklinde muhavere metodunu kullanmıştır. Bu üslup hem okuyucuyu canlı tutma açısından hem de zihindeki şüpheleri izale etme açısından çok önemli bir metottur.

Tabbâre, Hz. Âdem kıssasını aktarırken yasak meyve ile ilgili olarak "şöyle bir soru var" şeklinde soru sormuş ve ardından konuyla ilgili yapılmış yorumları aktarmıştır.[42] Başka bir yerde kısas ile ilgili açıklama yaptıktan sonra "kâfiri öldürdüğü zaman Müslümana kısas uygulanır mı?" sorusunu sormuş ve ulemâdan gelen cevapları zikretmiştir.[43]

"*İnkâr edenler var ya, onların malları da evlâtları da Allah'a karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. İşte onlar, cehennemliklerdir; onlar orada ebedî kalacaklardır.*"[44] âyetinde bahsi geçen inkar edenler kimlerdir? Tabbâre, bu soruyu sormuş ve bunların müşrikler olabileceği gibi Beni Kurayza ve Beni Nadir Yahudileri de olabileceğini söylemiştir.[45] Buna benzer bir soruyu "*Ey iman edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız, gerisin geriye (eski dininize) döndürürler de, hüsrana uğrayanların durumuna düşersiniz.*"[46] âyetinin tefsirinde sormuştur. Allah (c.c)'ın kendilerine karşı uyardığı kâfirler kimlerdir? Bunlar Yahudiler ya da münâfıklardır denilmiştir."[47] şeklinde soru sormuş ve cevabını vermiştir.

Başka yerlerde "şu soru sorulabilir, niye günah değildir, murat nedir?" şeklinde sorular sormakta ve akla takılabilecek sorulara cevap vermeye çalışmıştır.[48]

---

[41] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 122.
[42] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 52, 175, 366.
[43] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 201.
[44] Âl-i İmrân, 3/116.
[45] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 112.
[46] Âl-i İmrân, 3/149.
[47] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 141.
[48] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 44, 53, 83, 201, 230; Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 29, 335, 166.

13- Bazı yerlerde âyetin temelini teşkil eden konu ile ilgili başlık açıp ayrıntılı bilgi vermiştir. Mesela kumarın ve içkinin haram olması tek bir seferde değil, tedricen olmuştur. Tabbâre, Bakara sûresi 219. âyetin tefsirini yaparken kumarın ve içkinin belli bir süreç dahilinde, peyderpey yasaklandığına şöyle dikkat çekmiştir: "İslam, içkiyi tedricen yasaklamıştır. Nitekim bu da içki bağımlılarını tedavi etmede kullanılan modern bilimsel yönteme uygundur. Zira bağımlı olan kişi, tek seferde içkiyi bırakamamaktadır. Bilakis uzun bir süreye ve aralıklı zamana muhtaçtır. Bu da Kur'ân'ın takip ettiği yöntemdir." Devamında içkinin maddi ve manevi zararlarını açıklamıştır. İçkinin, manevi olarak insandaki haya duygusunu yok ettiğini, yüce ahlaki değerlerden uzaklaştırdığını ve her türlü çirkin ameli işlemeye sebep olduğunu söylemiştir. Bunun yanında çoğu hırsızlık ve zina olaylarının içkiden kaynaklandığına dikkat çekmiştir.[49]

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere Tabbâre, Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinin tefsirini yaparken, Allah (c.c) Teâlâ'nın emir ve yasaklarındaki hikmeti/sebebi de açıklamaya çalışmaktadır. Böylece okuyucunun Kur'ân'ın yüce mesajlarını daha iyi kavramasına, ikna olmasına ve diğer bir deyişle taklitten tahkike yol almasına vesile olmaktadır.

Verdiğimiz örnek dışında müfessirimiz "Kur'ân'da Nesh **(النسخ في القرأن)**, Astroloji **(التنجيم)**, Sihirden ve Kötülüklerden Korunma (**الوقاية من السحر و الشرور**), Körü Körüne Taklidin Eleştirisi (**ذم التقليد الأعمى**), Kur'ân'ın İ'câz Yönleri **( من مظاهر إعجاز القرأن)**" gibi başlıklar altında yeri geldiğinde ahkam tefsiri yapmış, yeri geldiğinde âyetleri psikolojik ve sosyolojik boyutlarıyla açıklamıştır.[50]

14- Dikkatimizi çeken bir husus müfessirin âyetleri tefsir ederken "burada işaret vardır, çarpıcı, ilgi çekici, şurası zikre değer **(ملفت للنظر,هنا اشارة, الجدير بالذكر)**" gibi ifadelerle ya da kelimenin sözlük anlamına binaen âyetteki önemli detaylara işaret etmiş olmasıdır. Zaten tefsiri önemli kılan hususlardan biri de budur. Âyetteki ince noktaları, ince mesajları yakalamak, bizi doğru yorumlamaya ve doğru neticelere

[49] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 267-268.
[50] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 34, 120, 121, 126, 188.

ulaştırmaya vesile olmaktadır. Müfessir Tabbâre de, tefsirinin genelinde bunu yapmış; önemli gördüğü detaylara bazen doğrudan bazen dolaylı olarak dikkat çekmiştir. Bu sayede, âyetlerin ilk başta fark edilmeyen taraflarını göz önüne sermiştir. Aslında Kur'ân'ı tam manada anlaşılır kılan husulardan biri, âyetlerde zımnen verilen mesajlardır. Aşağıda bununla ilgili örnekler vereceğiz.

**Örnek 1:** Tabbâre, Bakara sûresinin 14. âyetini tefsir ederken Münâfıkların Müslümanlarla karşılaşmasını belirten (**لقوا**) kelimesinde "karşılaşma, denk gelme" anlamı olduğunu yani münafıkların bu tür bir karşılaşmayı özel olarak arzu etmediklerini ama münâfıkların kendi dostlarıyla buluşmalarını belirten (**خلوا**) kelimesinde ise "özel bir kast" olduğunu vurgulamıştır.[51]

**Örnek 2:** Müfessirimiz "…*kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar*."[52] âyetinde geçen " **ينفقون** " fiilinin müzari sigasıyla geldiğine dikkat çekmektedir. "Bu, yapılan fiilin sürekli ve defaaten yapıldığını ifade eder. Allah (c.c), hayır yolunda mallarını harcayanları övmüştür. Zira infak ümmetin ilerlemesinin ve toplumsal belalardan uzak olmasının en büyük sebeplerinden biridir."[53] Bunun gibi fiilin müzariliğine dikkat çekmek suretiyle, yapılan fiilin onaylandığına ya da tekrar ettiğine ya da etmesi gerektiğine dikkat çektiği başka âyetler vardır.

**Örnek 3:** "*Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler.*"[54] âyetinde Melekler Allah (c.c)'ın hükmüne itiraz ediyor gibi durmaktadır. Tabbâre bu konuya şöyle açıklık getirmiştir: "Meleklerin bu sözü, bazılarının zannettiği gibi ne Allah (c.c)'a itiraz içindir; ne de Âdemoğluna karşı kıskançlıktan dolayıdır. Onların yaptıkları Allah (c.c)'ın yaratmasındaki hikmeti araştırma ve ortaya çıkarma çabasıdır.[55]

---

[51] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 23.
[52] Bakara, 2/3.
[53] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s.16.
[54] Bakara, 2/30.
[55] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 46.

**Örnek 4:** Bakara 83-86. âyetlerde geçtiğine göre Allah (c.c), Yahudilerden ana babaya iyilik, namaz kılma ve zekat verme gibi bir takım hususlarda sağlam söz almıştır. Ancak Yahudilerin bu sözü bozduklarını yine âyetten anlıyoruz. Tabbâre, bunları belirttikten sonra bu âyetlerin Müslümanlar için de bir uyarı, bir telkin olduğunu belirtmiştir. Zira dinin yasalarına uygun hareket etmemek, Yahudileri dünyada zillete düşürdüğü gibi bizleri de düşürebilir. Dinin bir kısım emirlerini yerine getirmek bir kısmını inkar ya da terk etmek mümini kâfir noktasına getirir. Çünkü iman parçalama kabul etmeyen bir bütündür. Görüldüğü gibi müfessir, Müslümanları Yahudileşmeye, dinin bir kısmıyla amel edip bir kısmını terketmeye karşı uyarmıştır. Yahudilerin düştüğü duruma dikkat çekerek Müslümanları bu tehlikeye karşı ikaz etmiştir.[56]

**Örnek 5:** "*Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklük taslayarak kimini yalanladığınız kimini de öldürdüğünüz doğru değil mi!*"[57] âyetinde gelen (**تَقْتُلُونَ**) fiili, müzari sigasıyla gelmiştir. Müfessir, buna dikkat çekerek Yahudilerin peygamber öldürmelerinin sürekli olduğuna ve Hz. Muhammed (s.a.v)'i de öldürme gayretine girdiklerini söylemiştir.[58]

**Örnek 6:**"*Meryem: Rabbim! dedi, bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? Allah şöyle buyurdu: İşte böyledir, Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmedince ona sadece «Ol!» der; o da oluverir.*"[59]

Hz. İsa, Hz. Âdem gibi babasız dünyaya gelmiştir. Tabbâre bu âyetin tefsirini yaparken âyette geçen "yarattı (**خلق**)" fiiline dikkat çekmiştir: Bu fiil, "yaptı (**فعل**)" fiilinden farklı olarak numune, model olmaksızın yaratma anlamına gelir. Yani benzersiz, eşsiz yaratma anlamına gelir. "Yeri ve göğü Allah (c.c) yarattı" denilir, "Allah (c.c) yaptı denmez". Ama mesela Hz. Yahya'nın iki yaşlı ebeveynden doğması "**كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ**"[60] âyetinde "(**فعل**)" fiili ile ifade edilir. Her ne kadar yaşlı iki insanın çocuğu olmasından kaynaklanan bir gariplik söz konusu olsa da, nihâyetinde

[56] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 99.
[57] Bakara, 2/87.
[58] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 102.
[59] Âl-i İmrân, 3/47.
[60] Âl-i İmrân, 3/40.

normal surette bir doğum olayı gerçekleşmiştir. Oysa Hz. İsa'nın doğumu normal bir doğum hadisesi değildir. Allah (c.c) onu babasız dünyaya getirmiştir. Arz ve semavatın durumu da bunun gibidir. Onun için âyette " (**خلق**)" fiilinin kullanılması Hz. İsa'nın doğumunun farklı olduğunu göstermektedir.[61]

**Örnek 7:** Necran heyeti Hz. Muhammed (s.a.v) ile münazara yapmaya gelmişlerdi. Ancak onlar inkarda ısrar ettikleri için Allah (c.c) Hz. Muhammed (s.a.v)'e onları mülââneye davet etmesini şu âyetle bildirdi: "*Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dahil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim.*"[62]

Tabbâre, bu âyetin tefsir ederken kadın konusuna dikkat çekmiştir. İslam nazarında geneli ilgilendiren durumlarda kadın ile erkeğin ortak hareket etmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Zira Allah (c.c) mülââneye işaret ettiğinde kadınları da ortak etmiştir. Şayet Allah (c.c) kadınların itikatlarının erkeklerin itikadı gibi sağlam olduğunu bilmeseydi, onları bu buluşmaya ortak etmezdi. Bu da bir kere daha İslam'ın kadınlara verdiği değeri göstermektedir.[63]

**Örnek 8:** Bir diğer örnek Müslümanların uhuvvet ve vahdetine dair inen şu âyettir: "*Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.*"[64]

Tabbâre, bu âyette iki hususa değinmektedir. Birincisi, "Allah (c.c)'ın dinine sarılın" emrinde "**(جميعا)**" ifadesi vardır. Yani Allah (c.c)'ın ipini hepiniz sıkıca tutun, çünkü İslam ümmeti dayanışma ve birlik içinde olan bir taifedir; parçalanma ve tefrika

[61] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 57.
[62] Âl-i İmrân, 3/61.
[63] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 66.
[64] Âl-i İmrân, 3/103.

kabul etmez. Müfessir, bunun "Allah (c.c)'ın şeriatının hepsini alın, bir kısmını alıp da diğerini terk etmeyin" şeklinde anlaşılabileceğini ifade etmiştir.

Devamında "*O, gönüllerinizi birleştirmişti*" kısmına dair özel bir yorum yapmaktadır. Tabbâre'ye göre bu âyet, kalplerin önemine işaret etmektedir. Zira insanlar arasında ilişkilerin oluşması kalbi alakadar eden güven duygusuna bağlıdır. Kalpler birbirine ısınırsa sevgi ve empati olur. Bu da güç ve dayanıklılık meydana getirir. Ancak kalplerde nefret olursa çözülme ve zayıflığa sebep olan kızgınlık ve düşmanlık duyguları hâsıl olur.[65]

Allah (c.c) faizin yasak olduğunu açıkladıktan sonra konunun ehemmiyetine binaen şöyle bir uyarıda bulunmaktadır: "*Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız.*"[66] Resul'e itâat Allah (c.c)'a itâat ile bir tutulmuştur. Ancak Tabbâre farklı bir yorum yapar. Ona göre bu âyet, faiz sistemini esas alan bir toplumda Allah (c.c)'a ve Resul'üne itâat olmadığına işaret etmektedir. Faiz yiyenin kalbinde Allah (c.c)'a ve Resul'üne itâat ve bağlılık kalmaz.[67]

Netice itibariyle şunu söyleyebiliriz: Tabbâre çoğu zaman âyetleri tefsir ederken önemli ya da detay diyebileceğimiz hususlara dikkat çekmiştir. Bunu bazen soru sorup cevaplayarak, bazen âyetlerdeki fiile, sıfata, zarfa, hadiseye, faile ya da faillerin tavırlarına dikkat çekerek yapmıştır. Bazen de âyetin sosyolojik ve psikolojik zaviyeden doğurduğu sonuçlara işaret ederek Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

15- Göze çarpan bir başka husus da müfessirin "düşün (**تأمل**)!" diyerek okuyucuları düşünmeye, tefekküre davet etmesidir. Onun âyetin içeriğine göre üzerinde durduğu konu değişse de, genel olarak Allah (c.c)'ın yüceliği, İslam dininin değeri ve ilkelerinin beşeriyetin tabiatına uygunluğu gibi konularda düşünmeye davet etmektedir. Tabbâre'nin bu tarzı, Kur'ân'ın talim metoduyla birebir uyumludur. Allah (c.c) Teâlâ, Kur'ân'da özellikle ibret alınacak olayları ya da durumları aktardıktan

[65] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 100-101.
[66] Âl-i İmrân, 3/132.
[67] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 167.

sonra "düşünesiniz diye, akledesiniz diye, hala düşünmez misiniz, aklınızı kullanmıyor musunuz?" şeklinde düşünmeye davet eden ya da akıl nimetinin hakkını vermeyenleri paylayan hitaplarda bulunmaktadır.[68] Nitekim bir âyette "*Allah'ın izni olmadan hiç kimse inanamaz. O, akıllarını kullanmayanları murdar (inkârcı) kılar.*"[69] şeklinde ciddi bir uyarı yapılmaktadır.

Tabbâre, muhtelif yerlerde düşünmeye davet ederek[70], Kur'ân'ın üslubuna uygun hareket etmiş olmanın yanında, âyetlerdeki ince detaylara dikkat çekmiştir. Bu tarz, aynı zamanda tefsir okuyan kişiyi zinde tutması bakımından da önem arzetmektedir.

Bilindiği üzere Allah (c.c) insan kanı dökmeyi yasaklamış ve haksız yere bir insan öldürmeyi de, insanlığı öldürmekle eşdeğer tutmuştur.[71] Bu yüce ve mükemmel prensip hiçbir beşeri nizamda yoktur. Bu ilahi prensibe uygun olarak Müslümanlar güçlü ve haklı olduğu durumlarda dahi af yolunu tutmuşlardır. Kendilerine harp açılmadığı sürece savaşmamışlardır. Tabbâre bu hakikate, yani İslam'ın savaş ahlakına "*Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın.*"[72] âyetinin tefsirinde şöyle dikkat çekmiştir: "Kur'ân'ın, kıtal (savaş) konusundaki hükümleri nasıl açıkladığını düşün! Müslüman kendisiyle savaşanla harp eder. Yani düşmanlarına savaşı başlatan değildir. Aksine kendisine savaş açana karşı nefsini müdafaa etmek ve ibadetlerini özgürce yaşamak için savaşır."[73]

Kur'ân-ı Kerîm'in çoğu yerinde Hz. Muhammed (s.a.v)'e âyetleri "**قل**" lafzıyla tebliğ etmesi emredilmiştir. Tabbâreye göre bu, Kur'ân'ın Hz. Muhammed (s.a.v)'in kendi sözleri olmadığına bir delildir. Bazı din mensuplarının iddia ettiği gibi Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.v)'in telifi değildir. Kur'ân ilahi vahiydir. Onların iddia ettiği gibi

[68] bkz. Kur'ân-ı Kerîm, 2/44, 219, 242, 266, 73, 164, 242; 5/103; 10/42, 100; 11/51; 21/10; 23/68; 28/60; 80; 37/138; 47/24.
[69] Yunus, 10/100.
[70] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 170, 181, 203, 217, 227, 272, 274; Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 44, 102.
[71] Maide, 5/32.
[72] Bakara, 2/190.
[73] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 227.

olsaydı o zaman "**قل**" lafzıyla cevaplama ihtiyacı olmazdı. Zira bu tutum, bütün yazarların, ediplerin ve âlimlerin üslubuna aykırıdır.[74]

Son olarak şu örneği zikretmemiz yerinde olacaktır: Müslümanlar, insanlık için çıkarılmış en hayırlı ümmettir. En hayırlı ümmet olma vasfını kazandıran da maruf olanı emredip yasak olandan nehyetmektir. Zira Allah (c.c) böyle yapanları kurtaracağını bildirmiştir.[75] Bir başka âyette ise Allah (c.c) "*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun.*"[76] buyrulmaktadır. Burada topluluk denilmesi dikkate değerdir. Tabbâre buna işaret etmiş ve Allah (c.c)'ın "iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk" olmasına yönelik emrine dikkat çekmiştir. Ona göre topluluk olunca bozgunculara karşı duracak güç olacaktır. Kişi tek başına kötüler ve kötülüklerle baş edemez, onları zapt edemez.[77]

Yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz örneklerin dışında Tabbâre'nin dikkat çektiği birçok husus bulunmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere müfessir, bazen fiilin müzariliğine dikkat çekerken[78] bazen âyetteki zamir, özne, nesne ya da tavra dikkatleri çekmekte;[79] bazen olayın sebep ve sonuçlarına değinmektedir. Yeri geldiğinde de çıkarılabilecek mesaj ve derslere işaret etmektedir.[80] Bir müfessiri diğerlerinden ayıran hususlardan biri, yukarıda vurgulandığı gibi Kur'ân âyetlerinin günümüz insanları için barındırdığı mesaj ve ilkeleri ortaya koymasıdır. Tabbâre bunu ziyadesiyle yapmaya çalışmış; böylece tefsirini okuyan için akıcı ve canlı bir hale getirmiştir.

16- Kur'ân, hidâyet rehberidir. Hidâyet olması da farklı cihetlerden olabilmektedir. Kimisi için eşsiz belagâtı, kimisi için toplum için vazettiği yasalar, kimisi için gaybî haberleri hidâyet vesilesi olabilmektedir. Ancak beşeriyetin ve bilimin terakki etmesiyle Kur'ân-ı Kerîm'de azımsanamayacak derecede bilimsel

[74] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 223.
[75] Araf, 7/165.
[76] Âl-i İmrân, 3/104.
[77] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 102.
[78] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 102, 106; Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 169.
[79] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 17, 56, 57, 169.
[80] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 20, 22, 60, 61, 98, 99, 101, 110, 112, 113, 116, 157, 201, 237; Tabbâre **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 13, 24, 25, 36, 38, 67, 70, 107, 129, 164, 170, 171, 186, 189, 190.

hakikatler olduğu ortaya çıkmıştır. İşte bu bilimsel hakikatler vesilesiyle hidâyete eren nice insanlar olmuştur.

Tabbâre, Kur'ân'daki bilimsel gerçekleri tefsirinde özellikle zikretmiştir. Bunları Kur'ân'ın i'câzı meselesiyle bağlantılı olarak ele almıştır. Ona göre, Kur'ân'daki mevcut bilimsel kanunlar, Kur'ân'ın Allah (c.c) katından olduğunun kanıtıdır.[81] O, bu konuya ehemmiyet vermiştir. Kur'ân'daki ilgili âyetlerin bilimsel tefsirini/izahını yapmış ve Kur'ân'ın bu yönüyle i'câz olma vasfını ortaya koymaya çalışmıştır. Müfessirin bu konuya önem verdiğinin bir diğer göstergesi onun *İslam'ın Ruhu* adlı eserinde bu konuya özel olarak "Kur'ân ve Bilimsel Gerçekler" şeklinde bir başlık açmış olmasıdır.[82] Özetle, Kur'ân bilimsel hakikatleri açıklamak için inen bir kitap olmasa da, insanların ibret almalarını sağlamak için bazı bilimsel gerçeklerden bahseder. Bunları teknolojik ilerlemenin olmadığı bir asırda, ümmî bir elçinin haber vermesi Kur'ân'ın mucize olduğunun bir ispatıdır. Bu konuyla ilgili "Kur'ân'ın i'câzı" kısmında ayrı bir başlık açtığımız için, konuyla ilgili örnekleri burada zikretme gereği duymadık.

17- Tabbâre, tefsirinin genelinde âyetler arasında bağlantı kurmaktadır. İlgili âyeti tefsir etttikten sonra "**بسبب ,عقب على ,ف ,اتبع ذٰلِكَ ,اما بعد ,ثم**"[83] gibi harf, bağlaç, kalıp ya da ifadelerle âyetler arasındaki münasebeti ve insicamı göstermeye çalışmaktadır. Böyle olunca âyetlerin birbirinden bağımsız olmadığı ve âyetler arasında müthiş anlam örüntüsü olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu onun tefsirine akıcılık kazandırmaktadır.

Mesela Tabbâre, Yahudilerin Allah (c.c)'ın kesilmesini emrettiği inek meselesindeki tavırlarını anlatan âyetleri tefsir ettikten sonra onların Tevrat'ı tahrif ettiklerini belirten âyetleri açıklamaya geçmiştir. Bu aşamada şu açıklamayı yapmıştır: "Kur'ân, Yahudilerin inatları ve Rablerinin emirlerine bağlılık göstermediklerini **( وبعد**

[81] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 36.
[82] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, Daru'l-İlmi'l-Melayin, Beyrut 2013, s.49.
[83] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 18, 25, 43, 45, 51, 59, 97, 127, 188.

**(أن** zikrettikten sonra, Yahudilerin bazı hatalarını zikretmekle **(عقب على)** söze devam eder.[84]

18- Tabbâre, tefsirini yaptığı cüzün ya da sûrenin sonunda yararlandığı kaynakların listesini verip, teşekkür konuşması yapmaktadır. Ayrıca tefsirini yaptığı ilgili cüzün ya da sûrenin fihristini vermektedir. Fihristten kasıt âyetler tefsir edilmeden önce seçilen konu başlıklarıdır. Bu da herhangi bir konuya özel olarak bakmak isteyen okuyucu için kolaylık sağlamaktadır.

[84] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 90.

# ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

# RÛHU'L-KUR'ÂN'IN FARKLI BOYUTLARI

Müfessirlerin ilgileri ve derinleştikleri ilimlere göre tefsirler şekillenmiştir. Tefsir tarihinde rivâyet ve dirâyet ağırlıklı tefsir biçimlerine baktığımızda Tabbâre'nin tefsirinde iki yöntemin izlerini görmek mümkündür. Ancak müfessirin özellikle âyetlerdeki "ruhu" tespit etmeye yönelik çabası tefsirde dirâyet, diğer bir deyişle te'vilin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Aşağıda müfessirin tefsirini önce rivâyet daha sonra dirâyet boyutuyla ele aldık.

## 3.1. TEFSİRİN RİVÂYET BOYUTU

Kur'ân-ı Kerîm'i Kur'ân'a, hadislere, sahâbi ve Tabiûn sözlerine dayanarak anlama ve yorumlama usûlünün ürünü olan tefsirlere "rivâyet tefsirleri" veya "tefsir bi'l me'sur" denilmektedir.[85] Bu tür tefsirler bize, âyetlerin manalarını, kıraat vecihlerini, muhkem veya müteşabih olduklarını, nüzûl sebeplerini, nâsih ve mensûhunu bildirdiği gibi; geçmiş ümmetler ve onlar hakkında da bilgi vermektedir. Bu çeşit tefsir, başlangıçta rivâyetle başlamış, Hz. Peygamber'den sahâbiye, onlardan tâbiîne intikal etmiştir.[86]

Tabbâre, yukarıda tanımladığımız rivâyet tefsiri usûlüne uygun olarak tefsir yapmıştır. Âyeti açıklayan diğer âyet/âyetleri verir ya da onlara atıfta bulunur. Âyetin

[85] Abdülhamit Birışık, "Tefsir", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2011, c.40, s. 285; İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir Usûlü", TDV Yayınları, Ankara 2014, s. 228.
[86] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Daru'l-Hadis, Kahire 2012, c.1, 140.

dışında âyeti açıklayan hadis varsa onu da belirtir. Kullandığı hadisler sıhhat derecesi bakımından sağlamdır. Nitekim müfessir, ekseriyetle Buharî, Müslîm, Ebû Davud, Tirmizî gibi hadis otoriteleri tarafından sahih olarak kabul görmüş Kütüb-i Sitte müelliflerinden hadisler nakleder. Bunların dışında sahâbi ve Tabiûn'un tefsirlerinden de faydalanmıştır.

Tefsirinin rivâyet boyutunu dört başlık altında değerlendireceğiz:

### 3.1.1. Kur'ân'ı Kur'ân İle Tefsiri

İslam âlimleri, Kur'ân'ın en iyi açıklayıcısının Kur'ân olduğu hususunda ittifak halindedirler. En sağlam ve en üstün tefsir yöntemi budur.[87] İbn Teymiyye'nin belirttiği gibi Kur'ân'ın tefsirinde en doğru yöntem "Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesidir. Zira bir yerde mücmel olan başka bir yerde açıklanmıştır. Bir yerde özetle verilen başka bir yerde genişçe açıklanmıştır.[88]

Tabbâre, geleneksel bir yöntem olarak mutlakın takyidi, âmmın tahsisi, mücmel olanın tebyini gibi yöntemlerin yanında, tefsirinde âyetler arasında münasebet kurmaya çalışmış; âyetlerin birbiriyle bağlantılarını ortaya koymaya çabalamıştır. Bunların yanında son dönem müfessirlerin yaptığı gibi o da âyetleri bir bütünlük içinde değerlendirip açıklamaya gayret etmiştir. Konulu tefsir diye bilinen bu tefsir şeklinde, bir konuyla alakalı âyetler bir bütünlük içinde, siyak sibak göz önünde bulundurularak tefsir edilir. Modern dönemde ortaya çıkan problemlere ve müslümanların maddi ve manevi geri kalmalarına çözüm arama fikriyle âyetler yorumlanır. Sûrenin başıyla sonu birlikte ele alınır ve sûrenin kapsadığı konuları birbirine bağlayan gizli bağlar açıklanır.[89] Çağımızda en çok başvurulan tefsir metodudur.[90] Tabbâre bir çok yerde konu başlığı açıp ilgili âyet, hadisler, nakiller ve veriler ışığında konulu tefsir yapmıştır.[91]

---

[87] İzzet Derveze, **el-Kur'ânü'l-Mecid**, Vahdettin İnce (Çev.), Ekin Yayınları, İstanbul 2012, s. 170.
[88] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn İbn Teymiyye Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **Mukaddime fi Usûli't-Tefsir**, Daru'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut 1980, s. 39.
[89] Muhammed Gazalî, **Kur'ân'ın Konulu Tefsiri**, Şahin Güven (Çev.), Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 7.
[90] Muhsin Demirci, **Tefsir Tarihi**, M.Ü.İ.F.V.Y, İstanbul 2009, s. 201.
[91] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 34, 120, 121, 126, 188.

Bunların yanında tefsirine örnek ve delil getirmek ya da yorumlarını desteklemek için diğer âyetlere müracaat etmiştir. Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine dair örnekler şöyledir:

**Örnek 1:** Allah (c.c) kendisiyle misak yaptıktan sonra ahdi bozan fasıkların hüsrana uğrayacaklarını bildirmiştir.[92] Tabbâre, fasıkların bozduğu bu ahdin, Allah (c.c)'ın kullarına "sadece kendisine itâat etmeleri ve günahlarından kaçınmaları" şeklindeki sözleşme olduğunu söyler. Ancak daha sonra Allah (c.c)'ın ehl-i kitapla olan sözleşmesine vurgu yapar. Buna göre onlar, ilahi kitaplarla amel edip ve Hz. Muhammed (s.a.v)'e tâbi olup getirdiklerini onaylayacaklardı. Gerçeği öğrendikten sonra inkar edip bunu saklamaları ise bozmaları demekti. Bu görüşüne delil olarak, "*Allah, kendilerine kitap verilenlerden, «Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz» diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları alış-veriş ne kadar kötü!*"[93] âyetini delil olarak zikreder.[94]

**Örnek 2:** وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*"[95]

Tabbâre bu âyetteki "مِنْكُمْ" kısmıyla ilgili olarak Zemahşeri gibi iki farklı yorum aktarmaktadır.[96] Birinci yoruma göre, buradaki "مِنْ" taksim ifade eder. Bu durumda hayra çağırma, iyiliği emretme ve kötülükten men etme görevini bir grubun yapması yeterlidir. Bu teklif, dinde derin bilgisi olan âlimlerin işidir. Zira cahil olan doğru olan bir tarafa yöneltemez; belki de kötülüğü emredip iyilikten men eder. Daha sonra Tabbâre önemli gördüğü diğer bir görüşü aktarmış ve âyetleri buna desteklemek

[92] Bakara, 2/27.
[93] Âl-i İmrân, 3/187.
[94] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 41.
[95] Âl-i İmrân, 3/104.
[96] Ebü'l Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmi ez-Zemahşeri, **el-Keşşâf 'an hakâikı gavâmidı't-tenzîl**, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 2009, s. 187.

için zikretmiştir. Buna göre âyetteki "مِنْ" taksim değil beyan içindir. Bu da şu anlama gelir: İyiliği emredip, kötülükten men ederek güzele davet eden bir ümmet olun. Zira Kur'ân'da ilk Müslümanların vasfından bahsedilirken belirtildiği gibi Allah (c.c) bunu bütün ümmete vacip kılmıştır. Tabbâre bu görüşü iki âyete dayandırmaktadır: "*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız...*"[97] "*Biz de kötülükten men edenleri kurtardık…*"[98]

Yukarıda belirttiğimiz gibi müfessir, konuyla ilgili iki görüş olduğunu belirttikten sonra kendisinin de taraftarı olduğu ikinci görüşü açıklarken, delil olarak iki âyet zikretmiştir. Ona göre iyiliği emredip kötülükten men etme ve güzel olana çağırma bütün ümmetin sorumluluğudur. Zira Allah (c.c) bu ümmetin ilk muhataplarının şahsında bütün ümmete böyle hitap etmiştir.[99]

**Örnek 3:** "*Bu durum devam ederken Adem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.*"[100]

Tabbâre bu âyeti açıklarken "O, kelimeleri aldı, kabul etti ve Allah (c.c)'ın işaretiyle/ilhamıyla onlarla amel etti" açıklamasından sonra, Hz. Âdem'in Rabbinden almış olduğu kelimeleri A'râf sûresindeki *"(Adem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*"[101] âyetiyle tefsir etmiştir.[102]

Aslında Tabbâre, burada Hz. Âdem'in almış olduğu kelimelerle ilgili böyle bir görüş vardır diyerek diğer müfessirlerden nakilde bulunmuştur. Sadece bu görüşü aktardığına göre kendisinin de öyle düşündüğü muhtemeldir.

[97] Âl-i İmrân, 3/110.
[98] Araf, 7/165.
[99] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 102.
[100] Bakara, 2/37.
[101] A'raf, 7/23.
[102] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 54.

**Örnek 4:** "*O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış...*"[103]

Bu âyette Allah (c.c) Teâlâ istişareye işaret etmektedir. Tabbâre, önce konuyla ilgili şu mukaddimeyi yapmıştır: "Allah (c.c) Hz. Muhammed (s.a.v)'e kendisine gökten vahiy gelmesine rağmen bütün işlerde ashabına danışmasını emretmiştir. Bu ümmetin tabi olması için ve bütün alanlarda kendilerine bir düstur edinsin diye verilmiş bir eğitimdir. Allah Resulu (s.a.v) bu emre binaen Bedir, Uhud, Hendek savaşlarında ve ümmetin maslahatını ilgilendiren diğer işlerde ashabıyla istişare etmiştir."[104]

Müfessirimiz daha sonra "*Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir...*"[105] âyetini delil getirerek şu açıklamayı yapmıştır: "İslam'da hüküm vermenin esaslarından biri de istişaredir. Bundan dolayı Kur'ân'da "Şura" adıyla bir sûre olduğunu görürüz. Bu sûrede Allah (c.c), hayatlarında istişareyi ilke edinenleri övmüştür.[106]

**Örnek 5:** "*Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın.*"[107]

Tabbâre burada konulu tefsir mahiyetinde bütünlük oluşturan âyetleri bir arada ele almıştır. O, ilgili âyeti yorumladıktan sonra müşriklere meydan okuma ile ilgili diğer âyetlerin sırasıyla; Tur sûresi 33-34, Hud sûresi 13 ve Yunus sûresi 53. âyeti olduğunu söylemiştir. Ardından müşriklerin Kur'ân'ın bir sûresinin dahi benzerini getirmekten aciz kaldıklarını ve bu acziyetlerinin İsra sûresideki şu âyetle kesin bir şekilde onaylandığını belirtmiştir:[108]

---

[103] Âl-i İmrân, 3/159.
[104] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 151-152.
[105] Şura, 42/38.
[106] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 102.
[107] Bakara, 2/23.
[108] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 32.

"*De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler.*"[109]

**Örnek 6:** Bir âyetin başka bir âyetle tefsirine diğer bir örnek şudur: Bakara 228. âyette geçen "*Eğer kocalar barışmak isterlerse, bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler.*"[110] kısmıyla ilgili olarak müfessirimiz, "bu dereceyi Kur'ân-ı Kerîm aşağıdaki şekilde tefsir eder" der ve "Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdırlar."[111] âyetini verir.

Müfessirin konulu tefsir şeklinde tefsir yaptığını belirtmiştik. O, tefsir edeceği âyet grubunu vererek konuya uygun başlık koyup konuyla alakalı diğer âyetleri ve rivâyetleri bir arada zikrederek açıklamalarını yapmaktadır.[112]

Misal olarak Bakara sûresi 102-103. âyetlerini tefsir ederken müfessirimiz "Astroloji" başlığını koyduktan sonra astroloji ilminin dayanağının burçlar ve yıldızlar takımı olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) bunu sihir olarak kabul etmesini şu gerekçeyle izah etmektedir: "Resulullah'ın sihir olarak kabul ettiği bu ilim, astronomik hadiselerle yeryüzündeki olayları izah etmekten kaynaklanmaktadır." Tabbâre'ye göre astrolojinin nehyedilmesine sebep olan şey, bu ilimle uğraşanların gelecekte olacakları bilme iddiasına sahip olmaları ve bu insanların burçların ruhaniyetleri olduğuna inanmalarıdır. Müfessirimiz daha sonra konuyla alakalı bir kitabın yazarından şu sözleri aktarmıştır: "Astronomi" ilmini görenler astrolojinin gerçek olmadığını muhakkak surette anlarlar." Daha sonra konuyla ilgili farklı hükümleri zikretmektedir. Örneğin, İbn Teymiyye'nin astrolojinin fasit bir itikat olduğu ve buna inananların kâfir olacağı görüşünü aktarmaktadır. Konuyu bitirirken astrolog ve sihirhaz gibilerinin insanları sömürdüklerine dikkat çekmekte ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) bunlarla alakadar olanların kâfir olacağına dair hadisini aktarmaktadır."[113]

---

[109] İsra, 17/88.
[110] Bakara, 2/228.
[111] Nisa ,4/34.
[112] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 120-121-122, 126, 266-267, 271-272, 277, 286, 376; Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 126-127, 117.
[113] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 121, 122, 123.

### 3.1.2. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinden sonra başvurulabilecek ikinci kaynak Peygamber Efendimizin sünnetidir. Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve hikmeti, ilâhî kitabı insanlara vahiy suretiyle göndermeyi iktiza ettiği gibi, vahye mazhar olan Peygamber'in de onu bizzat açıklamasını dilemiştir. Peygamberimiz önce ameliyle ve ahlak-ı alisi ile sonra da açıklamalarıyla beyan görevini icra etmiştir.

İbn Teymiyye, "Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinden sonra en uygun yöntemin Kur'ân'ın sünnet ile tefsir edilmesidir" der. Ona göre sünnet, Kur'ân'ın şarihi ve açıklayıcısıdır. Nitekim İmam Şâfiî şöyle demiştir: "Resulullâh'ın verdiği bütün hükümler, onun Kur'ân'dan anladıklarıdır." Ayrıca sünnetin de Kur'ân gibi Peygamber'e vahyedildiğini söylemiştir.[114]

İbn Âtiyye el-Endülüsî de, Kur'ân'da açıklamasını bulamadığımız âyetler varsa sünnete başvurmamız gerektiğini söylemektedir. Zira onda mücmelin tafsili, müşkilin tavzihi, âmmın tahsisi, mutlakın takyidi, Kur'ân'da olanın te'kid edilmesi, lafızların açıklanması ve Kur'ân'dakilere ilave hükümler vardır.[115]

Müfessir Tabbâre tefsirinde hadislerden yararlanmıştır. Ona göre hadis, ikinci kaynaktır. Hadislerin Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında, içerdiği manaları keşfetmede büyük bir önemi vardır. Hadisler olmasaydı manalar meçhul ve gizli kalırlardı. Mesela Kur'ân'daki ahkâm âyetlerinin sayısı iki yüz kadarken, ahkâm bildiren hadislerin sayısı dört bine ulaşmaktadır.[116] Bu da Tabbâre'ye göre Kur'ân'ın anlaşılmasında hadislerin önemini gösteren bir delildir.

Müfessir Tabbâre yukarıda belirttiğimiz gibi hadisleri hüccet kabul etmektedir. Tefsir yaparken âyetlerden sonra en çok hadislerden faydalanmıştır. Ancak inceleyebildiğimiz kadarıyla, müfessirimiz, çoğu zaman hadisleri senet vermeden

---

[114] İbn Teymiyye, **Mukaddime fi Usûli't-Tefsir**, c.1, s. 39-40.

[115] Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atiyye, **el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz,** (thk. Abdusselam Abduşşâfî Muhammed), I, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrût 2001, s.7-9.

[116] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 484.

aktarmıştır. Hadislerin kaynağını genellikle dipnotta vermiştir. Buharî ve Müslîm başta olmak üzere genellikle Kütüb-i Sitte'den faydalanmıştır. Müfessirimizin ravi zinciri vermemesi ve kaynaklara sıkça atıf yapmamasının okuyucuları ayrıntılara boğmak istememesinden, okuyucuların mesaja, Kur'ân'ın ruhuna odaklanmasını istemesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Onun daha çok ahkâm içerikli konularda hadislere başvurduğu görülmektedir. Bunun dışında ahlakî konularda da hadislere yer vermiştir. Müfessirimiz, bazen delil bazen örnek olsun diye tefsirinde hadisleri zikrederken, kimi zaman da nüzûl sebeplerini aktarmak için hadislere başvurmuştur. Hadislerin sıhhati üzerine neredeyse hiç yorum yapmamıştır. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz gibi Tabbâre özellikle Kütüb-i Sitte'den alıntılar yapmıştır. Dolayısıyla kendisi sıhhat derecesine değinmese de, yararlandığı kaynaklar cumhur-u ûlema tarafından sahih olarak kabul edilmiş kaynaklardır.

Tabbâre'nin Kur'ân'ı sünnetle açıklanmasına dair örnekler:

**Örnek 1:** Tabbâre, "*Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin.*"[117] âyetinin tefsirinde musibetlerin bazen insanın kaldıramayacağı kadar ağır olduğunu, bunlara tahammülün zor olduğunu, insanın bundan aciz kalacağını belirttikten sonra Hz. Peygamber'in kendisine bir üzüntü isabet ettiğinde namaza sığındığını aktarmaktadır.[118]

**Örnek 2:** *"(Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! deyiniz.*"[119] Müfessir bu âyetin tefsirinde Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının helali haram, haramı da helal kılmış olduklarını söyleyerek âyete göre bunlara itâat etmemek gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra konuya açıklık kazandıracak şu hadisi aktarmıştır: "Hıristiyan olan Adiyy b. Hatim'in Resulullah'a "biz onlara tapmıyorduk" demesi üzerine Resulullah da şöyle

[117] Bakara, 2/45.
[118] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 61.
[119] Âl-i İmrân, 3/64.

sormuştur: "(Bazı şeyleri kafalarına göre) helal ya da haram kılmıyorlar mıydı?" Adiyy "Evet" dedi. Resulullah da "işte bu (âyetin kastettiği) şeydir" buyurdu."[120]

**Örnek 3:** Bazı mevzularda yorum yapmak imkânsızdır. İşte bu yüzden konuyla ilgili âyet varsa âyete, değilse hadislere başvurulur. Zira bundan ötesi yorumdur. Bununla alakalı olarak "*Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)dir.*"[121] âyetini örnek gösterebiliriz. Bu âyeti yorumlarla desteklemek mümkün değildir. Ancak sağlam bir kaynaktan bilgi ya da veri varsa onunla desteklenebilir. Tabbâre bunu yapmış ve Resulullah'tan konuyla alakalı şu rivâyeti aktarmıştır: "Ebû Zer Resulullah'a "yeryüzünde ilk önce hangi mescit yapılmıştır?" diye sormuş. Resulullah "Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa" buyurmuştur."[122]

**Örnek 4:** Tabbâre'nin hadislerden ziyadesiyle yararlanmasının bir diğer sebebi âyetlerin ahkâmını açıklamak istemesidir. Konuyla ilgili pek çok örnek zikredilebilir. Mesela "*Sayılı günlerde (eyyam-ı teşrikte telbiye ve tekbir getirerek) Allah'ı anın"*[123] âyetinin tefsirinde müfessirimiz, bu günlerde orucun yasak olduğunu belirterek şu hadisi delil getirmiştir: "Bu günler yeme, içme ve Allah (c.c)'ı anma günleridir."[124]

Ahkâma dair bir başka örneği Bakara sûresi 232. âyetin tefsirinden verebiliriz. Müfessirimiz, cahiliye devrinde insanların eşlerini şakadan boşadıklarını belirttikten sonra Hz. Peygamber'in bunu yasaklayan şu hadisini aktarmıştır: "Üç şey vardır ki, ciddisi de ciddî, şakası da ciddidir: Nikâh, boşama ve kişinin ric'i talakla boşadığı hanımına geri dönmesi."[125]

Bazen âyetin ahkâmını desteklemek amacıyla hadis zikretmiştir. Buna örnek olarak Bakara sûresinin 188. âyetinde geçen "*Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin.*" kısmını verebiliriz. Müfessir, burada "yalan yere yemin ve yalancı şahitlik yapmak suretiyle başkasının mallarının bir kısmını günaha bulaşarak almayın"

[120] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 69.
[121] Âl-i İmrân, 3/96.
[122] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 94.
[123] Bakara, 2/203.
[124] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 242.
[125] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 300.

açıklamasından sonra konuyla ilgili Hz. Peygamber'den şu hadisi destekleyici mahiyette zikretmektedir: "Ben ancak sizin gibi bir insanım, sizler benim yanıma gelip birbirinizi dava ediyorsunuz. Bir kısmınız haksız olduğu halde delil getirmekte diğerinizden daha inandırıcı olabilir. Ben dinlediğime göre onun lehine hükmedebilirim. Böylece kimin lehine kardeşinin hakkını alıp hüküm vermişsem, ona cehennemden bir parça ayırmış olurum."[126]

Müfessirimiz, bazı yerlerde ibadetlerin faziletini belirtmek için rivâyetlere başvurmuştur.

"*Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir.*"[127] âyetinin tefsirini yaptıktan sonra müfessirimiz, Hz. Peygamber'den orucun faziletine dair şu hadisi nakletmiştir: "Cennette reyyân denilen bir kapı vardır ki, kıyâmet günü oradan ancak oruçlular girecek, onlardan başka kimse giremeyecektir. "Oruçlular nerede?" diye çağrılır. Onlar da kalkıp o kapıdan girerler. Oruçlular girince o kapı kapanır ve bir daha oradan kimse girmez."[128]

Hz. Peygamber'in hadisleri bu dinin iki ana kaynağından biridir. Peygambersiz din Allah (c.c) katında makbul olmadığı gibi Peygambersiz dini yorumlamaların eksik olup makbul olmayacağı açıktır. Kendisine itâat Allah (c.c)'a itâatle eş değer olan bir elçinin sözleri ve açıklamaları olmadan yapılacak her yorum noksandır ve dahi hatalıdır. Tabbâre bu gerçeğin farkında olarak, Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadislerinden fazlasıyla yararlanmıştır. Zaten tefsir yaparken çoğu yerde sözü Hz. Muhammed (s.a.v)'e bağlamaya çalışmıştır. Özellikle ehli kitab'a hitap eden âyetleri tefsir ederken

[126] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 222.
[127] Bakara, 2/185.
[128] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 215.

sözü daima Hz. Muhammed (s.a.v)'in doğruluğuna, güvenilirliğine, son nebi olduğuna getirmiştir.

### 3.1.3. Kur'ân'ı Sahâbi Sözü İle Tefsiri

Bir âyetin açıklamasını Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in sünnetinde bulamadığımız vakit sahâbiden sahih olarak gelen haberlere başvurmak rivâyet ağırlıklı tefsirlerin bir unsurudur. Zira sahâbi, Kur'ân'ı diğer nesillerden daha iyi anlamıştır. Onlar kendilerine özel durumları ve yaşayarak gördükleri ipuçları sebebiyle, ayrıca sahip oldukları tam anlayış, doğru bilgi ve güzel ameller sebebiyle Kur'ân'ı daha iyi bilirler.[129] Hz. Peygamber (s.a.v) onlara âyetlerin manalarını açıklamış, müşkilini gidermiş, mücmelini şerh etmiştir. Onlar Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlüyle alakalı olay ve karinelere şahit olduklarından dolayı âyetlerin tefsirini daha iyi biliyorlardı. sahâbiler sağlam kavrama, doğru bilgi, salih amel, aydınlanmış kalp ve müthiş akıl sahibi olmalarından dolayı bizden daha öndedirler.[130]

Sahâbiler kendi dönemlerinde "Kur'ân'a, Hz. Peygamber'e, içtihat ve istinbat kuvvetine ve ehl-i kitabın yaptıkları rivâyetlere" dayanarak tefsir yapmışlardır.[131]

"Sahâbi görüşüyle tefsir zorunlu mudur?" meselesine gelince: "Cumhur-u ulemâ, görüş belirtmenin mümkün olmadığı alanlar ile nüzûl sebepleriyle ilgili görüşlerinin merfu hükmünde olduğunu belirtmişler. Ancak görüş belirtmenin mümkün olduğu durumlarda ise mevkuftur."[132]

Tabbâre, birçok yerde sahâbinin görüş ve uygulamalarını tefsirinde kullanmıştır. Bunların çoğunu kaynak belirtmeden sadece sahâbinin adını zikrederek kullanırken, bir kısmını ise herhangi bir kaynak belirtmeden doğrudan görüşün nakli şeklinde yapmıştır. Görüşlerini kullandığı sahâbiler arasında Abdullah b. Abbâs ilk sırada yer alır. Bakara sûresinde dokuzdan fazla yerde ondan doğrudan yararlandığı

---

[129] Ahmet Şerbâsî, **Tefsir Ekolleri**, Mustafa Özcan (Çev.), Özgü Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 54.
[130] el-Endülüsî, **el-Veciz**, c.1, s. 11.
[131] ez-Zehebi, **et-Tefsir ve'l-Müfessirun**, c.1, s.37.
[132] Menna' Halil el-Kattan, **Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân**, Mektebetu'l-Me'arif, Riyad 2000, s. 347.

görülmektedir. Diğer sahâbilerden yaptığı aktarmaları aşağıda vereceğiz. Aktarma yaptığı sahâbinin ismini bazen metin içinde bazen dipnotta vermiştir.

Tabbâre'nin isim zikrederek aktarma yaptığı örnekler:

Bakara sûresi 102-103. âyetlerin tefsirinde sihir ve kötülüklerden korunma yollarını anlatırken Ebû Said el-Hudri'den şu rivâyeti aktarmıştır: "Nebi Muavvezeteyn sûreleri nazil olana kadar cinlerden ve insan nazarlarından korunurdu. Bu iki sûre indiği vakit diğerlerini terketti."[133] Yine burada İbn Abbâs ve Hz. Âişe'den bazı rivâyetleri aktarmaktadır.[134]

Tabbâre, âyetü'l-kürsî'nin tefsirinde Hz. Âli'den gelen şu rivâyeti aktarmıştır: "Bedir savaşı başlayınca bir miktar savaştım. Sonra Resulullâh (s.a.v)'ın yanına geldim. Ne yaptığına bakmak istiyordum. Onu secde halinde, şöyle derken buldum: "Ey hayy (diri) olan, ey Kayyum olan (kainâtı ayakta tutan) Allah'ım! Rahmetinle sana sığınıyor yardımını taleb ediyorum!" Oradan ayrılıp tekrar bir süre daha savaştım, tekrar geldim, o hala secde halinde idi ve: "Ey hayy olan, kayyum olan Allah'ım! Rahmetinle sana sığınıyor, yardımını taleb ediyorum!" diyordu. Ben tekrar döndüm savaşmaya gittim. Bir müddet sonra yine geldim. Hala aynı halde devam ediyordu. Allah (c.c), zafer verinceye kadar bu hal üzere devam etti."[135] Yine burada İbn Abbâs'tan "kürsî"den maksadın "ilim" olduğu şeklindeki rivâyeti nakletmiştir.[136]

Tabbâre, Enes b. Malik'ten ise nüzûl sebebi noktasında istifade etmiştir. O, 222. âyetin tefsirine geçmeden önce şu rivâyeti zikretmektedir: "Yahudiler bir kadın hayız olduğunda onu evden çıkarırlar. Onunla beraber yemezler, içmezler ve aynı evde birlikte bulunmazlardı." Bu durum Resulullâh'a soruldu. Bunun üzerine Allah (c.c) şu âyeti indirdi: "*Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara*

[133] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 120.
[134] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 121.
[135] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 340.
[136] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 342.

*yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şunu iyi bilin ki, Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.*"[137]

Tabbâre, İmran b. Hüseyin'den ise şu rivâyeti aktarmıştır: "Basura yakalanmıştım. Bunun üzerine Resulullâh'a sordum. O da dedi ki: "Ayakta kıl, gücün yetmiyorsa oturarak, ona da yetmiyorsa uzanarak kıl".[138]

Müfessirimiz, huruf-u mukattaa harflerinin tefsirinde farklı görüşlerin olduğunu belirttikten sonra Hz. Ebûbekir'den şu rivâyeti aktarmıştır: "Her kitapta bir sır vardır, Kur'ân'ın sırrı da sûre başlarındaki harflerdir."[139]

Tabbâre, bazen bir hüküm hakkında aynı fikirde olan sahâbi isimlerini bir arada zikretmiştir. Örneğin, Bakara sûresi 221. âyetin tefsirinde "Sahâbiden bir grup ehl-i kitap ile evliliğin helal olduğunu söylemişlerdir" dedikten sonra şu sahâbilerin adını vermektedir: "Hz. Osman, Hz. Talha, İbn Abbâs, Cabir ve Huzeyfe".[140]

### 3.1.4. Kur'ân'ı Tabiûn Sözüyle Tefsiri

Sahâbiden sonra tefsir sahasında en önemli rolü tabiûn nesli üstlenmiştir. İslâm âlimlerinin, tabiûn tefsirinin kaynak değeri taşıyıp taşımadığı hususuna gelince: "Âlimler bu konuda ihtilaf içindedirler. Onların tefsirini rivâyet tefsirinden sayanlar olmuştur. Zira onlar çoğunlukla sahâbiden almıştır. Kimileri onların tefsirlerini rey tefsirinden saymıştır."[141]

Ancak çoğunluğun görüşü "Tabiûn bir görüş üzerine icmâ etmişse onun alınmasının vacip olduğu şeklindedir."[142]

Tabbâre'nin, tefsirinde sahâbîye nazaran az da olsa tabiûnun yorum ve görüşlerine müracaat etmiştir.

---

[137] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 276.
[138] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 316.
[139] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 14.
[140] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 272.
[141] ez-Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, **Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Matbaatü Îsâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır, ts., c.2, s. 13.
[142] el-Kattan, **Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân**, s. 350.

**Örnek 1:** "*İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: Aşağılık maymunlar olun! dediklerimizi elbette bilmektesiniz.*"[143]

Tabbâre âyetin tefsiriyle ilgili olarak Mücâhid'in "onların sûretleri/şekilleri dönüştürülmedi, fakat onların kalpleri (iç görünüşleri) değiştirilerek maymuna benzetildiler ve böylece ne bir nasihat alabilirler ne de azarlamanın farkında olurlar."[144] şeklindeki yorumunu aktarmıştır. Ancak bu yorumun genelin görüşüne aykırı olduğunu belirmek gerekir. Cumhur-u ûlema, cumartesi yasağını çiğneyen Yahudilerin şeklen maymuna dönüştürüldükleri kanaatindedir.

**Örnek 2:** "*(Ya Muhammed!) Onları doğru yola iletmek sana ait değildir. Lâkin Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır olarak harcadıklarınız kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Hayır olarak verdiğiniz ne varsa, karşılığı size tam olarak verilir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.*"[145]

Tabbâre âyetle ilgili tabiûndan birkaç nüzûl sebebi zikretmektedir:

Said b. Cübeyr'den nakledilmiştir: Müslümanlar zimmet ehli fakirlerine tasaddukta bulunurlardı. Ancak Müslüman fakirler artınca Resulullâh: "sadece sizin dinden olanlara veriniz" dedi. Bunun üzerine İslam dininden olmayanlara sadakayı mubah kılan bu âyet nazil oldu. Tabbâre, bu aktarmayı Kurtubî ve İbn Atiyye'nin tefsirlerinden yaptığını belirtmiştir.[146]

**Örnek 3:** "*Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır…*"[147]

Tabbâre, Kur'ân'ın Ramazan ayında nazil olduğunu belirttikten sonra bu konuyla ilgili başka bir görüş olduğunu söyler ve Hasan-ı Basri ile İbn Abbâs'tan

[143] Bakara, 2/65.
[144] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 81.
[145] Bakara, 2/272.
[146] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 371.
[147] Bakara, 2/185.

"Kur'ân, bu gece(kadir gecesi) dünya semasına toptan indirilmiş sonra da hadiselere göre yirmi üç senede indirilmiştir" şeklindeki görüşü aktarmıştır.[148]

## 3.2. TEFSİRİN DİRÂYET BOYUTU

Dirâyet tefsiri, müfessirin Arap dili ve edebîyatının her yönünü, Arapça lafızların delalet ettikleri bütün vecihleri, nüzûl sebeplerini, Kur'ân âyetlerinin nâsih ve mensûhunu ve müfessirin muhtaç olduğu tefsire ilişkin diğer hususları bildikten sonra Kur'ân'ı kendi içtihadı ile tefsir etmesidir. Bu şekilde yapılan tefsire "re'y ile tefsir" ya da "mâkul tefsir" de denmektedir.[149]

Tabbâre'nin tefsiri hem rivâyet hem dirâyet tefsiri özelliğine sahip olsa da, daha çok dirâyet tefsiri sınıfına girer. Çünkü Tabbâre, tefsirini yaparken "âyetlerin ruhunu" yakalama çabasındadır. O, Kur'ân-ı Kerîm'in mesajlarını olabilecek en sade ve öz şekilde okuyuculara aktarmaya çalışmaktadır. Bundan dolayı manaya ve mesajlara odaklanmakta ve te'viller yapmaktadır. Bu da onun tefsirine dirâyet tefsiri vasfı kazandırmaktadır.

Tabbâre, yeri geldiğinde önceki âyetin sonraki âyetin sebebi olduğunu belirtmiş, yeri geldiğinde önceki âyetin kendisinden sonra gelen âyetin şartı olduğunu ifade etmiştir. O, "**ثم, ان.. بعد لكن, ذلك اتبع على عقب, تابع بعد اما, ف**" gibi harf ve edatlarla âyetleri birbirine bağlamış; anlam örüntüsü kurmuştur.[150] Böyle olunca okuyucu, âyetler arasındaki münasebeti kavrayıp, tefsirini bıkmadan okuyabilmektedir.

Tabbâre'nin sıklıkla yaptığı şeylerden biri de ilgili kelime ya da âyeti açıklarken **"اى, اللغة في, هنا المراد, بمعنى"** gibi ifade/ibarelerle maksadı ön plana çıkaracak şekilde tefsir yapmaktadır.[151] Zaten Rûhu'l-Kur'ân'ı diğerlerinden ayıran bir nitelik de budur. Âyetin muhteviyatı ne olursa olsun Tabbâre, âyetin mesajını, özünü verme çabası içindedir. Âyetin içeriğine göre durum değişsede genelde detaylara

[148] Tabbâre, **Rûhu'l-Kurân**, c.1, s. 213.
[149] Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, c.1, s. 170.
[150] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 15, 16, 21, 22, 38, 43, 59, 51, 52, 55, 64, 67, 97.
[151] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 39, 43, 91, 110, 126.

girmeden Kur'ân'ın ruhunu ortaya koymaya gayret etmektedir. Bunu bazen âyette geçen bir kelimeye, fiile ya da siyak sibak ilişkisine dikkat çekerek yapmaktayken; bazen bilimsel, psikolojik ve sosyolojik tahlillerle yapmaktadır.[152]

### 3.2.1. Dil ve Belagât Yönü

Kur'ân-ı Kerîm, beşer için üslübuyla, fesahatiyle, hidâyete vesile olmasıyla, koyduğu kanunlarla, gerçekleşen gaybî haberleriyle ve Kur'ân'ın nüzûlünden yüzyıllar sonra ancak keşfedilebilmiş bilimsel gerçeklere işaret etmesiyle mucizedir. Birçok belagât âlimi Kur'ân'ın üslubuna dair kitap yazmıştır.[153] Üslubunun güzelliği herkesi hayran bırakmaktadır. Kur'ân'ın dilsel açıdan güzelliği, üslubunun çekiciliğinden değil, bizzat Allah Teâlâ (c.c)'dan gelmiş olmasındandır. Bu güzellik, kulağı okşadığı kadar kalbe hükmeder, insanı büyülemeden hayran bırakır. Fonetik açıdan Kur'ân-ı Kerîm, şehirlilerin ifadesindeki yumuşaklığı ve bedevilerin anlatış tarzındaki sertliği hikmetli bir ölçüde birleştirmiştir. Hece dizisi bakımından nesirden daha disiplinli, şiire nispetle daha serbesttir. İcâz açısından ise çok uzun cümlelerle ifade edilebilecek olan son derece güçlü fikirleri, çok az kelimeyle ifade etmiştir.[154] Kur'ân'ın, Arap edebî üslubundan farklı olması, onun beşer ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in sözü olmadığına, mucize olduğuna delildir.[155]

Tabbâre, tefsirini yapacağı âyet ya da âyetlerin kelimelerini "Kelimelerin Açıklaması" (**شرح المفردات**) başlığı altında ele almaktadır. Çoğunlukla kelimelerin terim anlamlarını vermektedir. Buraya aldığı kelimeleri belli bir kurala ya da şarta bağlı ele almamaktadır. Genelde âyette geçen kavramları ve kısa cümleleri burada açıklamaktadır. Müfessirimiz, neredeyse zamir ve harfler dışında âyette geçen bütün kelimeleri bu başlık altında ele almaktadır. Lügat manalarını ise genelde tefsiri yaparken vermektedir. Gramer (sarf ve nahiv) ile ilgili bilgileri detaya girmeden

[152] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s.16, 41-42. c.2, s. 90.

[153] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, 32-33.

[154] Abdullah Draz, **Kur'ân'a Giriş**, Salih Akdemir (Çev.), Otto Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2012, s. 98-99.

[155] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, 33-34.

vermektedir. Bunun dışında âyette önemli gördüğü bazı kavramları açıklamakta ya da dipnotta açıklamasını yapmaktadır.

Tabbâre, tefsirinde yeri geldiğinde istiâre, mecâz, kinâye, iltifât ve bunun gibi diğer hususlara değinmiştir. O, tefsirinde edebî sanatlara detaylı olarak yer vermemiştir. Tabbâre'nin, Kur'ân'ın üslubu, teşbih, istiâre, i'câz ve Kur'ân'daki emsâller hakkındaki yorum ve örnekleri için ayrıca "Rûhu'd-Dîni'l-İslamî" adlı eserine bakılabilir.

Tabbâre, istiâre sanatıyla ilgili olarak şunları belirtmiştir: "İstiâre, bir kelimenin bir benzerlik alakasından dolayı bilinen manasından alınıp, başka bir manada kullanılmasıdır.[156] Allah(c.c) münâfıkların durumunu anlatırken "*Onların kalblerinde bir hastalık vardır.*"[157] şeklinde onların manevi olarak vaziyetlerini haber verir. Tabbâre buradaki "hastalık" kelimesinin küfür, nifak, kıskançlık, yalan gibi insanın manevi kemalatını bozan durumları ifade etmek üzere istiâre vechiyle geldiğini söylemektedir.[158]

Tabbâre tefsirinin dil açısından bir başka özelliği yukarıda belirttiğimiz gibi dipnotta kelime ya da kavramları izah etmesidir. Aslında o, kelimenin lügat anlamından çok terim anlamını ya da âyette kastedilen manayı vermektedir.[159] Mesela "*Gerçek şu ki, kâfir olanları (azap ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler.*"[160] âyetinin tefsirinde "küfür ve inzar" kelimeleriyle alakalı olarak şu açıklamaları yapmaktadır:

"**İnzar**: Allah (c.c)'ın azabını gerektiren küfürden sakındırarak ve korkutarak uyarmaktır."

"**Küfür**: Arap kelamında örtme, gizleme **(الستر)**, örtme, kapsama **(التغطية)**" anlamındadır ve Allah (c.c)'a ya da Allah (c.c)'ın birliğine iman etmeyen ya da Hz.

---

[156] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 37.
[157] Bakara, 2/10.
[158] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 21.
[159] Bir kısmı için bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 17, 44, 50, 196, 206, 207, 234, 278, 361; Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, II, 20, 54, 66, 80, 88, 130.
[160] Bakara, 2/6.

Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetini inkar edene kâfir ismi verilmiştir. Zira o kişi, bu hakikati inkar etmeyip itâatsizlik yaparak onu örtmüş olur."[161]

Nisa sûresi 31. âyette geçen "kebair" kelimesini dipnotta "Allah'a şirk koşmak, ana babaya itâatsizlik, yalancı şahitlik gibi büyük günahlardır" şeklinde açıklamıştır.[162] "Facir"i "haktan sapıp onu terkeden kimsedir" şeklinde tanımlamıştır.[163]

Müfessir, bazı âyetlerde mana daha iyi anlaşılsın diye gramer konularının detaylarına girmiştir. Mesela "**وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ**"[164] âyetindeki "**من**" harfi cerinin "ba'diyye" olduğunu belirtmiştir. Yani rızıklarının hepsini değil, bir kısmını manası ortaya çıkmaktadır.[165] Bakara 120. âyette gelen "**إن**" edatının "şartiyye" olduğuna dikkat çekmiştir.[166] Bunların dışında âyette "hazf" varsa onu da belirtmiştir.[167]

Tabbâre, yukarıda söylediklerimizin dışında yer yer âyette *kinâye* olduğuna dikkat çekmiş, nadiren de olsa açıklamalarını destekleyecek *şiirlere* başvurmuştur. Kelimenin âyette geldiği bağlamı, kök ya da sözlük anlamına bağlayarak açıklaması da ayrıca dikkate değerdir.

*İştikâk* ile alakalı olarak "*Hani biz meleklere (ve cinlere): Adem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu.*"[168] âyetinin tefsirinde Tabbâre, şöyle demiştir:

"**İblis**: "**الإبلاس**" kökünden, türemiştir ve Allah (c.c)'ın rahmetinden ümidini kesmektir. Marife olup munsarif değildir. Benzeri bir isim olmayıp, yabancı bir kelimeye benzetilmektedir."[169]

---

[161] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 18.
[162] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 64.
[163] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.2, s. 80.
[164] Bakara, 2/3.
[165] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 16.
[166] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 138.
[167] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 138; Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.2, s. 36.
[168] Bakara, 2/34.
[169] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 50.

"*Yeminlerinizden dolayı Allah'ı (O'nun adını), iyilik etmenize, O'ndan sakınmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel kılmayın. Allah işitir ve bilir.*"[170] âyetinin tefsirinde geçen "**الايمان**" kelimesiyle alakalı olarak dipnotta şu izahı yapmıştır:

"el-yemin (**اليمين**): Yemin etmek anlamındadır. Aslı şuna dayanmaktadır: Araplar anlaşmalarını yeminle sağlamlaştıracağı vakit, ahit yapanlar sağ elini arkadaşının sağ eline koyardı. Böylece yemin etme işi için "**اليمين**" kelimesi kullanılmıştır.[171]

"*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah'ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz.*"[172] âyetinde geçen "**لعل**" ve "**التقوى**" kelimelerini şöyle açıklamaktadır:

"**لعل**": Ümit etme manasına gelen bir harf olup bir şeyin sebeplerinin hasıl olması durumunda onun meydana gelmesinin beklenmesidir.

"**التقوى**": Allah (c.c)'ın emirlerine sarılıp, yasaklarından kaçınarak nefsi Allah (c.c)'ın azabından korumaya almaktır. Bu durumda mana şu olur: "müttakilerden olmayı ümit ederek Allah (c.c)'a ibadet edin. Zira takva ibadetten meydana gelen zirve noktadır. Çünkü kim Allah (c.c)'a ibadet edip, O'nun yaptığı her şeye muttali olduğunu bilirse kendisine yasakladıklarını terkeder. Bu da onu kendisine farz kılınanları yapmaya sevk eder ki böylece müttakilerden olur."[173]

Hem *iştikak* hem *mesel* ile alakalı olarak "*Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfir olanlara gelince: Allah böyle misal vermekle ne murat eder? derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir. Verdiği*

[170] Bakara, 2/224.
[171] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 284.
[172] Bakara, 2/21.
[173] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 28.

*misallerle Allah ancak fâsıkları saptırır (çünkü bunlar birer imtihandır).*"[174] âyetini şöyle tefsir etmiştir:

"**يستحي**": Haya anlamında olup "**استحياء**" kelimesinden türemiştir. Lügatte ise "zemmetme ve ayıplamadan dolayı nefsin kırılması ve keyifsiz olması" olup, bu mana Allah (c.c) için murad edilmemiştir. Hayadan kasıt ise terk etmektir. Zira insanlar bir şeyden çekindiklerinde onu terk ederler.

"**المثل**" kelimesi lügatte, "benzer, aynı, benzerlik" demektir. Devamında âyetin manası şudur der: " Allah (c.c) hacim olarak sivrisinek kadar küçük olsun ya da sinek ve örümcek gibi ondan hacimce büyük olsun örnek vermeyi bırakmaz."[175]

Müfessirin nadiren yaptığı bir şey de, şiirle yorumunu pekiştirmektir. Hem Bakara sûresinde hem Âl-i İmrân sûresinde bunun örneklerini görmekteyiz.

Buna örnek olarak "*O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman: Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler.*"[176] âyetinin tefsirini yaparken, "Allah (c.c) bizim elimizdekileri bize emanet kıldı" şeklindeki açıklama yaptıktan sonra "Emanet (**الوديعة**)" kelimesiyle alakalı olarak dipnotta şu şiiri vermiştir:

Mal ve aileler sadece emanettir,
Emanetlerin bir gün geri verilmesi kaçınılmazdır.[177]

Âl-i İmrân sûresi 14. âyette "*Nefsanî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı...*" şeklinde insanların zaafları haber verilmektedir. Tabbâre, burada çocuklarla ilgili "onlar ciğerparedirler, ebeveyn için göz nurudurlar" dedikten sonra bir şairden şu mısraları aktarmaktadır: "Evlatlarımız yeryüzünde dolaşan ciğerlerimizdir."[178]

[174] Bakara, 2/26.
[175] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 39-40.
[176] Bakara, 2/156.
[177] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 172.
[178] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 24.

Şiir ile ilgili son örneğimiz şudur: İmam Şâfiî, hocası Veki'e hafızasının iyi olmadığını şikâyet edince, hocası onu Allah (c.c)'tan korkmaya çağırdı. Bu münasebetle İmam Şâfiî şu beyitleri söylemiştir:

Şikâyet ettim Veki'e hafızamın iyi olmamasını  Günahların terkini nâsihat etti.

Bana ilmin nur olduğunu, Allah (c.c)'ın nurunun da asilere rehberlik etmediğini öğretti.[179]

"*Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi (âhir zaman Peygamberinin vasıflarını) gizleyip onu az bir paha ile değişenler yok mu, işte onların yeyip de karınlarına doldurdukları, ateşten başka bir şey değildir. Kıyamet günü Allah ne kendileriyle konuşur ve ne de onları temize çıkarır. Orada onlar için can yakıcı bir azap vardır.*"[180] âyetinin "*Kıyamet günü Allah ne kendileriyle konuşur…*" kısmını tefsir ederken, Tabbâre, "Allah (c.c), onlarla merhametli konuşmayacak, onları mutlu edecek kelam etmeyecek, bilakis onları azarlayacaktır. Bu Allah (c.c)'ın gazabının ve hoşnutsuzluğunun onlar için meydana çıkması şeklinde kinâyedir" açıklamasını yapmıştır.[181]

Yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere müfessir Tabbâre, gramer konularında ara ara kısa açıklamalar yapmıştır. Belagât noktasında ise daha az izah yapmıştır. Var olan kaide ya da edebî sanatı kısaca belirtse de, bunlarla ilgili tafsilat vermemiştir. Zorunlu olmadıkça lugavi izahlar yapmamış; okuyucuyu anlamdan uzaklaştıracak detaylara yer vermemiştir.[182] Şayet bunu yapmış olsaydı tefsirin genel üslubuna aykırı hareket etmiş olacaktı. O, daha çok âyette geçen kelime ya da kelimelerin/kavramların sözlük ve ıstılahi anlamını verip âyette kastedilen manayı verme çabasıyla dikkat çekmiştir. Teşbih, mecâz, kinâye, istiâre gibi edebî sanatlara değinmekle beraber sözü uzatmamıştır. Okuyucuların anlamakta zorlanacağı izah ve tahlillere girmemiştir.

[179] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.2, s. 388-389.
[180] Bakara, 2/174.
[181] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 191-192.
[182] Bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 16, 28, 43, 64, 138, 172.

### 3.2.2. Fıkhî Yönü

Müfessir Tabbâre'nin tefsirinde dikkat ettiği konulardan biri de ahkama dair değerlendirmelerdir. Müfessirler, daha ilk zamanlardan itibaren Kur'ân'ı yorumlarken ahkâm içerikli âyetleri geniş bir şekilde ele almışlardır. Bu bir tercih olmanın ötesinde Kur'ân'ı anlama ameliyesinin zorunlu bir öğesidir. Kur'ân'da ahkam bildiren âyetlerin sayısı hakkında ihtilaflar olmuştur. Ancak genel anlamda beş yüz ahkam âyeti olduğu görüşü kabul görmektedir.[183]

Müfessir Tabbâre, sahâbi ile Tabiûn başta olmak üzere Ebû Hanife, İmam Şâfiî, İmam Mâlik, İmam Ahmed gibi bir çok âlimin görüşünü aktarmıştır. Daha çok, âyetle ilgili fıkhî yorumları vermekte ve tercihte bulunmamıştır. Onun farklı mezhep imamlarına ait görüşleri bir arada[184] zikretmesi, herhangi bir mezhebi ön plana çıkarmamasındandır. Yer yer delilleri vermiş; yer yer imamlardan birinin görüşünü aktarmıştır. Ancak bir yerde "onlar bu konuda doğru yoldadırlar" şeklinde belirtmiştir.[185]

Dikkatimizi çeken bir başka husus ise müfessirin isim zikretmeden "قيل" sigasıyla hükümleri açıklamış olmasıdır. Öte yandan isim vermeden "Âlimler, müfessirler, fukahâ der ki" şeklinde ilgili âyete dair yapılan yorumlara ve çıkarılan hükümlere yer vermiştir.

Rûhu'l-Kur'ân'da ahkam ile ilgili örnekler:

**Örnek 1:** "*İman etmedikçe putperest kadınlarla evlenmeyin. Beğenseniz bile, putperest bir kadından, imanlı bir câriye kesinlikle daha iyidir. İman etmedikçe putperest erkekleri de (kızlarınızla) evlendirmeyin. Beğenseniz bile, putperest bir kişiden inanmış bir köle kesinlikle daha iyidir. Onlar (müşrikler) cehenneme çağırır.*

[183] Bedreddin Muhammed İbn Abdillah ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1957, c.2, s. 3.
[184] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 119, 176, 212, 213, 220, 233, 239.
[185] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'an**, c.1, s. 172.

*Allah ise, izni (ve yardımı) ile cennete ve mağfirete çağırır. Allah, düşünüp anlasınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.*"[186]

Tabbâre, âyetin tefsirinde, Müslüman birinin kâfir biriyle evlenmesinin caiz olmadığını belirttikten sonra, isim vermeden sahâbi, tabiûn ve onlardan sonra gelen bazı âlimlerin "Müslüman bir kadının Müslüman olmayan bir erkekle evlenemeyeceği üzerinde" icmâ ettiğini belirtmiştir.[187]

**Örnek 2:** Müdayene âyetinin tefsirinde ise Zahiriler ile cumhur arasındaki farklı görüşleri şöyle belirtmektedir: " Allah (c.c) unutkanlık ve inkar olmasın diye borcu yazmayı emretti. Zahiriler, bunun vacip olduğunu söylerken, cumhur bunun mendup olduğunu söyler."[188]

**Örnek 3:** Müfessirimiz, "*İman etmedikçe putperest kadınlarla evlenmeyin.*"[189] âyetinin tefsirinde, bir grup sahâbi ve tabiûnun "ehl-i kitap kadınlarıyla evliliğin helal olduğu" görüşünde olduklarını belirtmiştir. Hatta Hz. Osman ve Hz. Talha'nın kitabîlerle evlendiğini aktarmıştır. Tüm bunlara rağmen İmam Mâlik'in, Müslüman kadınlar olduğu sürece diğerleriyle evliliğin kerih olduğu görüşünü aktararak "onların bu konuda en doğrusunu söylediklerini" ifade etmiştir.[190]

**Örnek 4:** Cahiliye devrinde harem sınırları dâhilinde kimseye dokunulmazdı. Oraya giren bir insanı öldürmüş olsa dahi güvende olurdu. Tabbâre bununla alakalı bilgi verdikten sonra İslam'daki hükmünü açıklamaktadır. Şöyle ki: "Ebû Hanife ve ashabına göre biri, bir başkasını harem sınırları dışında öldürse ve sonra bu sınırlara girse orada olduğu sürece ona kısas uygulanmaz; onunla alışveriş yapılmaz. Oradan çıkınca kısas yapılır. Ama harem sınırları dâhilinde öldürmüşse o zaman kısas yapılır. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî ise haremde olsun olmasın kısas yapılması gerektiği görüşündedirler.[191]

---

[186] Bakara, 2/221.
[187] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 274.
[188] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 385.
[189] Bakara, 2/221.
[190] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 272.
[191] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 95.

Netice itibariyle Tabbâre, ahkâm âyetlerini mezhebi taassuptan uzak bir şekilde ele almıştır. Farklı yorumları özellikle belirtmeye çalışmıştır. Fukahâ ve ulemânın ihtilaf ve ittifak ettiği noktalar varsa belirtmiştir. Çoğu yerde onun "cumhur-u ulemâ" ve "cumhur fukahâ" şeklinde ifadelerle çoğunluğun icmâsını ya da ittifakını aktardığını görmekteyiz.[192]

### 3.2.3. Kelamî Yönü

İslam'ın birinci asrından itibaren dinî ve siyasî anlayışlarla ortaya çıkan mezhep mensupları görüşlerinin doğruluğunu göstermek için Kur'ân'a başvuruyorlardı. Böylece taraftar topluyorlardı. Mezhep mensuplarının ihtilafları ve münakaşaları daha çok kelamî konularda kendini göstermekteydi. Bu da âyetlerin kelamî açıdan yorumlanmasını ya da tefsir edilmesi sonucunu doğurmuştur.[193]

Tabbâre, kelamî konuları detaylara girmeden tefsir etmektedir. Tefsirini yaptığı âyette, kelamî bir mevzu varsa, sadece konuyla alakalı görüşleri aktarmaktadır. Daha çok âlimlerin görüşlerini aktarmakta ya da kendi yorumuna destek olarak zikretmektedir. Müfessirimiz maksat odaklı tefsir yaptığı için tartışmalara pek girmemektedir. Bundan dolayı kelamî meseleleri tartışarak bir sonuca varma niyetiyle değil de, ilgili meseledeki farklı bakış açılarını sunmak ya da var olan yanlış yorumlara dikkat çekmek amacıyla ele almaktadır. Aşağıda Tabbâre'nin kelamî konulardaki tefsir metodunu ve görüşlerini dört başlık altında ele alacağız.

#### a) Şefaât

Sözlükte "tek olan bir şeyi dengi veya benzeriyle çift hale getirmek; birinin önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için birinin aracılığını istemek" anlamlarındaki şef' kökünden türeyen şefâat, "suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etme" mânasına gelir.[194] Kur'ân'da "şef'"

[192] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 233, 278, 385, 201, 205, 315.
[193] Demirci, **Tefsir Tarihi**, s. 212.
[194] Ebü'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem b. Âli b. Ahmed el-Ensarî er-Rüveyfiî, **Lisanü'l-'Arab**, Daru Sadır, 3. Baskı, Beyrut 1994, c.8, s. 183; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fî gârîbi'l-Kur'ân**, Daru'l-Kalem, 1. Baskı, Beyrut 1992, s. 457.

kavramı sözlük anlamında kullanılan biri dışında (el-Fecr 89/3) otuz bir yerde geçmekte, bunların on üçünde şefaat biçiminde yer almakta, diğer yerlerde fiil ve isim kalıplarıyla tekrar edilmektedir. Nisâ sûresinde (4/85) iyi bir işe destek verenle kötü işe destek verenlerden her birinin o işin sonucundan pay alacağı ifade edilirken dünya hayatındaki faaliyetlerin kastedildiği anlaşılmaktadır.[195]

Şefaâtla ilgili hadisler Buharî, Müslîm, Tirmizî, Ebû Davud, İbn Mace, Ahmed b. Hanbel ve Darimî gibi muhaddislerin kitaplarında geçer. Hadislerin çoğunda bahsi geçen şefaât, özellikle Hz. Peygamber (s.a.v)'in kıyâmet günü şefaâtçi olacağı ile ilgilidir. Şefaâtin olacağına dair ittifak olmakla beraber kimin için olacağı hususunda ihtilaf vardır.[196]

Tabbâre'nin bu konudaki görüşü, Ehl-i Sünnet itikadı çerçevesindedir. O, şefaât mevzusunun geçtiği âyetlerde benzer yorumlar yapmıştır.

"*Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaat kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.*"[197]

Benî İsrail Yahudileri "Biz Allah (c.c)'ın oğullarıyız, dostlarıyız, nebilerinin evlatlarıyız ve babalarımız da bize Allah (c.c) katında şefaât edecekler" diyorlardı. Bunun üzerine Allah (c.c), tövbe etmeden küfür üzere ölen kişi için hiç kimseden şefaât kabul edilmeyeceğini haber verdi. Böylece âyet, Rabbini inkâr edenler için şefaâti reddetti. Ama dini vecibelerini yerine getirenler için şefaât konusunda ise eğer Allah (c.c) izin verir ve şefaâtçilerin şefaât etmesine razı olursa onlar için kabul edilir. Âyette geçtiği gibi: "*...Onun izni olmadan hiç kimse şefaatçı olamaz.*"[198]

[195] Yusuf Şevki Yavuz, "Şefaât", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2011, c.38, s. 412.
[196] Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr el-Hemedânî, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, Mektebetü Vehbe, 3. Baskı, Kahire 1996, s. 688.
[197] Bakara, 2/48.
[198] Yunus, 10/3.

Hz. Peygamber (s.a.v)'den "Kıyâmet gününde insanlardan şefaâtime en layık olan kişi kalbinden ya da içinden ihlâsla "La ilahe illellah" diyen kişidir" ve "Şefaâtim ümmetimden büyük günah işleyenler içindir" şeklinde nakledilmiştir.[199]

"*Ve bir günden sakının ki, o günde hiç kimse başkası namına bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaat fayda vermez. Onlar hiçbir yardım da görmezler.*"[200] âyetinde ise Tabbâre, kimseden kastın "günahkâr kimse" olduğunu belirtmiş, günahkâr olmayanın günahkâr kimsenin günahını çekmeyeceğini ifade etmiştir. Netice olarak Tabbâre şefaâtin hak olduğunu söylemiş, olumsuzlanan ya da reddedilen şefaâtin müşriklerin ya da ehli kitabın şefaât anlayışı olduğunu belirtmiştir. Ona göre, olmayacak olan ya da olmadığı iddia edilen şefaât, putların şefaâti ya da ehl-i kitabın şefaât anlayışıdır.

**b) Rü'yetullâh (Allah (c.c)'ın Görülmesi)**

Mezhepler arasında ihtilaflı bir diğer konu Allah (c.c)'ın görülmesi meselesidir. Eşârîler ve Maturidîler, rü'yetullâhın ahirette olabileceğini kabul ederken, aklen ve naklen ispatı noktasında ihtilaf etmişlerdir. Müşebbihe ve bazı sufi gruplar dünyada mümkün olduğu kanaatindedirler. Ancak âlimlerin çoğu dünyada vuku bulmayıp ahirette olacağı görüşündedirler. Mutezile ve Cehm b. Safvan bunu (rü'yetullâhı) reddetmişlerdir. Mücessime ise bunun hem dünyada hem ahirette olabileceği görüşündedir.[201]

Bu konuda öncelikle Tabbâre'nin Bakara sûresi 55. âyetle ilgili açıklamalarını vereceğiz. Sonra da onun daha net açıklama yaptığı diğer sûrelerdeki açıklamalarına yer vereceğiz.

"*Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız*" demişlerdi. Allah (c.c) da onlara bu cevaplarına karşılık onları "yıldırım çarpmasına" maruz bıraktı. Tabbâre bu âyeti, "Onların üzerine yıldırım düştü ve ateşiyle onları helak etti.

[199] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 63-64.
[200] Bakara, 2/123.
[201] Temel Yeşilkurt, "Rü'yetullah", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2008, c.35, s. 311-314.

Bu onların inat ve Allah (c.c)'a karşı gerçekleşmesi imkânsız taleplerinden dolayıdır."[202] şeklinde açıklamıştır.

Tabbâre, "Allah (c.c)'ın görülmesi" hususunda ehl-i sünnet çizgisindedir. Aşağıdaki açıklamaları bunu bize net bir şekilde göstermektedir.

Müfessirimiz En'âm sûresinin 103. âyetinin tefsirinde, Allah (c.c)'ın dünyada görülemeyeceğini ancak ahirette görülebileceğini şöyle belirtmiştir:

"İdrak gözlere isnat edilirse, görmedeki derinliğe delalet eder. Zira idrak kelimesinin dildeki kullanımı bir şeyin maksadına, özüne ulaşmaktır. Bu manada âyet Allah (c.c)'ı görmeyi dünyada nefyeder. Ahiretteki duruma gelince âyetler, müminlerin Allah (c.c)'ı görebileceğine cevaz verir: "*Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıldayacaktır.*"[203] Hadis-i şeriflerde de müminlerin Nâim cennetlerinde Allah (c.c)'ı görecekleri haber verilir.[204]

Tabbâre, bu konuyla ilgili olarak A'râf sûresi 143. âyetinde ise şu açıklamayı yapmıştır: "Müminlerin Allah (c.c)'ı ahirette görmesine gelince bu haktır, mümkündür ve bu beşerin cennette, ikram yurdunda ulaşabileceği en yüce, en mükemmel manevi bir nimettir. Âyetlerden ve hadis-i şeriflerden anlaşılan budur."[205]

"*Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O'nu göreceklerdir).*"[206] âyetinde, Allah'a (c.c) bakan yüzlerin müminlerin yüzleri olduğunu ifade eder. Müminlerin Allah'a (c.c) açık bir şekilde arada bir hicap olmaksızın bakacaklarını belirtmiştir. Ancak bizler bunun keyfiyetini bilemeyiz şeklinde tefsir yapmıştır.[207]

### c) İrade

[202] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 70.
[203] Kıyamet, 75/22-23.
[204] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, **Tefsiru Sûreti'l-En'âm**, Daru'l-İlmi'l-Melayin, Beyrut 2002, s. 92.
[205] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, **Tefsiru Sûreti'l-A'râf**, Daru'l-İlmi'l-Melayin, Beyrut 2003, s. 93.
[206] Kıyamet, 75/22-23.
[207] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, **Tefsiru Cüzi Tebareke**, s. 139.

Allah (c.c), insanları akıl nimetiyle donatmış ve seçimlerinde kendilerini hür bırakmıştır. Böylece yanlış yapan cezasını çekecek; doğru yolda olanlar da mükâfatlarını alacaktır. Allah (c.c), hiç kimseye kaldıramayacağı yükü yüklememiştir. Ancak zamanla insanın iradesiyle alakalı farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Cebriye insan iradesini yok saymakta; Mutezile insan aklına fazlaca özgürlük tanımakta; Ehl-i Sünnet taraftarları ise bu konuda ortada durmaktadır. Bunların yanında Kaderiyye "bütün canlıların ihtiyarî fiilleri kendi icadlarıyla meydana gelir, bu fiillerin Allah (c.c)'ın yaratması ve kudretiyle alakası yoktur" iddiasındadır.[208] Ehl-i sünnet kelamcıları iradeyi küllî ve cüzi diye iki kısma ayırıp açıklamaktadırlar. Müfessirimiz irade noktasında ehl-i sünnet çizgisinde olup, cebrîyeci görüşü reddetmektedir.

En'âm sûresi 148. âyetinde "*Putperestler diyecekler ki: «Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.»*"[209] kısmıyla ilgili olarak Tabbâre "Diyorlar ki: Allah (c.c) dileseydi ona ortaklar edinmezdik ve babalarımız da önceden edinemezdi. Böylece Allah (c.c), bizi şirkten men etmedi" şeklinde kısa bir açıklamadan sonra şunu söylemiştir: "Bu Allah (c.c) tarafından fiillerin zorla yaptırıldığını, yaptıklarında seçme durumu ve özgürlüğü bulunmadığını iddia eden Cebriye mezhebinin yoludur."

Devamında Allah (c.c)'ın, insana hayır ile şerri ayırt edebilme kudreti verdiğini ve insanın yaptıklarında muhtar olduğunu belirtmiştir. Nitekim Kehf sûresi 29. âyetinde bu durum şöyle izah edilir: "*Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*"

### d) Müteşabih Âyetler

Müteşabih, birden çok manaya ihtimali olan ve zahirinden anlaşılmayan ya da manasını sadece Allah'ın bildiği âyetler için kullanılmaktadır. Konuyla ilgili olarak müfessirimiz, Âl-i İmrân sûresinin yedinci âyetini tefsir ederken, müteşabih konusunda farklı görüşlerin olduğunu söylemiştir. Kimi âlimlere göre müteşabih, birkaç manaya ihtimali bulunan âyetlerdir. Kimi âlimlere göre mensûh olan yani

[208] Nureddin es-Sâbunî, **Mâturidiyye Akaidi**, Bekir Topaloğlu (Çev.), D.İ.A Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2005, s. 134.
[209] Enam, 6/148.

kendileriyle amel edilmeyen âyetlerdir. Bazı âlimlere göre manalarını sadece ilimde derinleşmiş olanların bildikleri âyetlerdir. Kimi âlimlere göre ise, kendilerine iman edip amel etmenin vacip olmadığı âyetleri belirtmektedir. Daha sonra Tabbâre, müfessirlerden müteşabihle ilgili örnekler vermiştir. "Allah (c.c)'ın eli", "O'nun gücü ve yardımı" şeklinde tefsir edilmiştir. "İstiva" için İmam Mâlik'in cevabını aktarmıştır: "İstiva malumdur. Ona inanmak vacip, onun hakkında soru sormaksa bidattir.[210]

Bakara 23'te geçen "**لا يستحي**" cümlesiyle alakalı olarak müfessirimiz "bu kelime "**الإستحياء**" kökünden gelir ve "utanma" manasındadır. Lügatte "nefsin keyifsiz olması, ayıplanma ve zemmedilme korkusuyla darmadağın olma" demektir. Allah (c.c) için bu kullanılmamıştır. Hayâdan maksat "terk etmektir; çünkü kim bir şeyden çekinirse onu terk etmiş demektir."[211] şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.

Başka bir misal ise 29. âyette geçen "**استوى**" fiilidir. "*...Sonra (kendine has bir şekilde) semaya yöneldi, onu yedi gök olarak yaratıp düzenledi (tanzim etti)*"[212] âyetinde Tabbâre, istiva kelimesiyle alakalı olarak şunları söylemektedir: "(Allah (c.c)'ın göğe istiva etmesinden murad, onu tasarrufundan men edecek biri olmaksızın, yaratmak için iradesiyle oraya yönelmesidir. Ya da Allah (c.c)'ın oraya niteliksiz, sınırsız, bütün kemal sıfatlarıyla beraber başkasına benzemeksizin yükselmesidir."[213]

Tabbâre "*Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım. Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulalar.*"[214] âyetinde geçen "**قريب**" kelimesiyle alakalı olarak, "ihata etmesi, bilmesidir. Yoksa Allah (c.c)'ın cisim olmasını gerektiren, mekân açısından yakınlık değildir. Çünkü bu Allah (c.c) için imkânsızdır."[215]

---

[210] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 15, 16.
[211] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 39.
[212] Bakara, 2/29.
[213] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 43.
[214] Bakara, 2/186.
[215] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 217.

Yukarıdaki misallerde görüldüğü üzere Tabbâre, müteşabihâta giren kelimeleri çoğu zaman te'vil etmiştir. Bazen selef ûlemasının görüşlerini naklederek mana vermekten kaçınmıştır. Bir taraftan te'vil yaparken, diğer yandan mücessime ve müşebbihe gibi yanlış ve aşırı yorumlarda bulunmaya karşı uyarılarda bulunmuştur. O, diğer meselelerde olduğu gibi burada da tartışmalara girmemiş, farklı görüşleri zikretmekle yetinmiştir.

### 3.2.4. Sosyolojik ve Psikolojik Yönü

Kur'ân-ı Kerîm toplumun sorunlarını ele alır ve çözümler sunar. Bu sorunlar bazen ferdî, bazen içtimaî olsa da Kur'ân'ın sunduğu çözümler evrensel olup her zaman ve zeminde tazeliğini koruyacaktır. Kur'ân'ın gayesi yeryüzünde adil ve ahlakî temellere dayanan, yaşanabilir bir toplumsal düzen kurmaktır. Kur'ân'ın hedefi olan ahlak ve eşitlik esasına dayalı bir toplum düzeni, ticaretle uğraşan zamanın Mekke toplumunda hakim olan toplumsal ve ekonomik eşitsizlik şiddetle kınanarak ilan edilmiştir. Kur'ân buna, o toplumun birbirine çok yakın iki yönünü eleştirmekle başladı. Biri toplumun bölünmüşlüğünün belirtisi olan çok tanrıcılık, diğeri insanlığın bölünmüşlüğüne dayanan sosyo-ekonomik eşitsizliktir.[216] Bunun gibi toplumsal sorunları Kur'ân âyetleri ışığında çözme gayretleri neticesinde içtimaî tefsir ekolü akımı ortaya çıkmıştır. İlk temsilcisi Muhammed Abduh'tur. Özetle Kur'ân'ın hidâyet yönünü ortaya çıkarma gayesiyle toplumun siyasi, sosyal ve kültürel sorunlarına Kur'ân'dan çözümler getirme gayesiyle âyetler tefsir edilir. Kur'ân, bireyi ve toplumu inşa ediyorsa, sorunlarına çözüm getiriyorsa o zaman istifade edilmiş olur. Bunu gerçekleştirmek gayesiyle ilk adımı Muhammed Abduh atmıştır. Öğrencisi Reşid Rıza ve Seyyid Kutup bu düşünceyi devam ettirmiştir. Tabbâre'nin tefsiri tam bir içtimaî tefsir olmasa da, tefsirinde sosyolojik ve psikolojik değerlendirmelere yer verdiği görülmektedir. Nitekim o, bazı âyetlerin tefsirinde yukarıda bahsi geçen isimlerden alıntı yapmaktadır. Bazı âyetlerde verilen mesajın toplumu ilgilendiren yönüne atıf yapmaktayken; bazı âyetleri ise insan psikolojisi açısından yorumlamaktadır.

[216] Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur'ân**, Alparslan Açıkgenç (Çev.), 12. Baskı, Ankara 2012, s. 79-80.

**Örnek 1:** Muttakilerin vasıflarının zikredildiği âyete[217] göre onların bir özelliği "rızıklarından bir kısmını infak etmektir." Bu zorunlu olan zekatın yanında nafile olan sadakayı da kapsar. Müfessirimiz, âyetteki fiilin müzari geldiğine işaret ederek infakın süreklilik arz etmesi gerektiğini belirtmiştir. Sonra âyetin toplumu ilgilendiren yönüne dikkat çeker: "Allah (c.c), hayır yolunda infak edenleri övmüştür; çünkü infak milletlerin toplumsal felaketlerden uzak olmasının en büyük sebeplerinden biridir."[218] Müfessir, infak ile toplumsal felaketler arasında irtibat kurmuş; infak vesilesiyle muhtaçların ihtiyaçlarının giderilmesinden dolayı gasp, hırsızlık gibi olayların azalacağına işaret etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak "*Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça «iyi»ye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir.*"[219] âyetini tefsir ederken, infakın nefsi temizlediğini söylemiştir. Sonra sosyal açıdan faydasını şöyle açıklamıştır: "İslam, davet ettiği iyiliklerden biri olan infakla zengin ile fakir arasında yakınlık kurmayı hedefler. Böylece aralarındaki kardeşlik ilişkisi çok sağlam olur ve fakirlerin kalplerindeki kıskançlık ve kötü duygular yok olur.[220]

**Örnek 2:** "*Onlar öyle (fâsıklar) ki, Allah'a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın, ziyaret edilip hal ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vazgeçerler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.*"[221]

Yukarıdaki âyette fasıkların vasıfları zikredilir. Tabbâre "sıla-i rahim" ile alakalı olarak "akrabalar ve mümin kardeşler arasındaki bağlardır" dedikten sonra bu bağın içtimaî yönüne vurgu yapmıştır. Ona göre sıla-i rahmin sosyal sorumluluk, sosyal yardımlaşma tarafı vardır. Bir şahıs sıkıntıya düştüğü vakit yakınları yanında durur, yardım eli uzatır ve sıkıntısını hafifletir. Müslümanlar arasında kardeşlik bağını kesmek ise onları zayıflatır, aralarına kin, nefret ve ayrılık sokar.

---

[217] Bakara, 2/3.
[218] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 16.
[219] Âl-i İmrân, 3/92.
[220] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 90.
[221] Bakara, 2/27.

Tabbâre, âyetin diğer kısmıyla alakalı olarak ise ifsâdın iki yönüne vurgu yapmıştır. Her iki taraf da toplumu ilgilendirmektedir. Yeryüzünün ifsâdı iğrenç söz ve fiillerin, kötülüklerin, zulmün ve ihanetin yayılmasıyla olabileceği gibi içinde yaşadığımız çevreyi bozmakla da olabilir. Zira çevrenin bozulmasıyla ortaya çıkan zararlar insanlara, hayvanlara, bitkilere ve suya da sirâyet eder.[222]

Görüldüğü üzere Tabbâre ifsâdın zararlarını, nasıl olacağını aktarırken sadece bireyler arasındaki ahlaki sorumluluk ve yozlaşmalardan bahsetmemiş; insanların ekosistem ile doğru iletişim kurmaları gerektiğine de işaret etmiştir.

**Örnek 3:** "*Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, «Biz ancak ıslah edicileriz» derler.*"[223]

Tabbâre, bu âyetin münâfıkların hastalıklı ruh halleriyle alakalı bize ipucu verdiği söylemektedir. Onlara yeryüzünde fesat çıkarmayın dendiğinde bunu inkar ettikleri gibi bir de aksini iddia etmektedirler. Kendilerini dürüst ve ıslah edici olarak görmektedirler. Müfessire göre âyette geçen "yeryüzünde fesat çıkarmayın" cümlesinden maksat "inkarcı olmaları, günahlarla amel etmeleri, Müslümanlar arasında fitne uyandırmaları ve müşriklere yardım olsun ve İslam dini hakkında şüpheler olsun diye Müslümanların sırlarını ifşa etmeleridir." Daha sonra münâfıkların ruh halinden bahsetmektedir. Onların hayır ile şerri ayıramamalarından dolayı bozgunculuğu yani ifsâdı, ıslâh diye tasavvur ettiklerini söylemektedir. Bunun da her devirde olan bazı psikolojik hastaların vasfı olduğunu ifade etmektedir.[224]

**Örnek 4:** "*Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.*"[225]

Müfessirimiz, burada tevbenin insan psikolojisi açısından önemine vurgu yapmıştır. Ona göre, Allah (c.c)ın tevbeleri çokça kabul etmesi, insanlardan sürekli günah sadır olacağını ifade etmiştir. Ancak Allah (c.c) Tevvâb olduğunu belirterek

[222] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 41-42.
[223] Bakara, 2/11.
[224] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 21-22.
[225] Bakara, 2/37.

günahkâr olana, "itâat ederek bana dön ve rahmetimden umudunu kesme, tekrar tekrar günaha girsen de tevbeni kabul ederim" mesajını vermiştir.

Tevbe rahmettir. Müfessirin belirttiği gibi "insan isyan edip de günaha girerse ve yaptığına karşılık günahının affedilmeyeceğini, ahirette azaba mahkum olacağını bilse, bu düşünce onu Allah (c.c)'ın rahmetinden ümit kestiği için Allah (c.c)'a sürekli isyana sebep olur."[226]

**Örnek 5:** Yukarıda tevbenin insanları ümitsizliğe girip asi olmaktan koruduğunu zikrettik. Burada ise Tabbâre'ye göre Allah (c.c)'a iman, insanı derin çukurlara girmekten alıkoymaktadır.

Tabbâreye göre, Allah (c.c)'a iman, hayatın karanlıklarını aydınlatır. Ümitsizlik halinde mümin, bir sığınağının, koruyucusunun olduğunu hatırlar. Rabbinin kendisine yardım etmeye kadir olduğunu hatırlar. Böylece ümitsizlik hali ve sıkıntısı kalmaz, gönlü ferahlar ve zorluklar kendisine önemsiz gelir.[227]

**Örnek 6:** "*Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz o (sabır ve namaz), Allah'a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir.*"[228]

Bu âyette yardım isterken "sabır ve namaz" ile isteyin buyrulmaktadır. Bu da sabrın ve özellikle namazın insan üzerindeki olumlu etkilerine işaret etmektedir. "Âyette, sabırla yardım isteyin buyrulur. Çünkü hayırlı alışkanlıklar, adetler sabırdan neşet eder. Sabır, hayatın zorluklarını yenmek ve insanın arzularına ulaşması için ilk dayanaktır." Müfessirimiz daha sonra namazın öneminden bahsetmiştir. Namazda insan Rabbine sığınır, ondan yardım ve hidâyet talep eder. Bu açıklamalardan sonra o, namaz ile sabrın beraber zikredildiğine dikkat çekmekte ve namazın gönüllerde sükunetin yayılmasında çok güçlü bir etken ve manevi bir takviye olduğunu ifade etmektedir. Görüldüğü üzere, müfessirimiz namazın insanın sükuneti için ne derece ehemmiyet arz ettiğine dikkat çekmiştir. Bazen sabır tek başına musibetlerin ağırlığını

[226] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 54.
[227] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 194.
[228] Bakara, 2/45.

taşıyamamaktadır. Namaz bu durumlarda kişinin acziyetini gidermekte ve sabrın tek başına yetmediği durumlarda tamamlayıcı olmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) üzüldüğü vakit namaza sığındığını bizlere hatırlatarak konuyla alakalı önemli bir noktaya dikkat çekmiştir.[229]

**Örnek 7:** Burada bahsini etmeden geçemeyeceğimiz bir diğer husus Kur'ân'ın insanlar üzerindeki tesiridir. Aslında Tabbâre'ye göre bu, Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biridir. Ona göre Kur'ân'da diğer kitaplarda olmayan kendine has bir özellik vardır. Kur'ân, kalplerde iyilik ve fayda hasıl edip gönüllere etki eder; onu okuyan sıkılmaz, dinleyenin hoşuna gider. Okunduğu vakit gönülde lezzet, tatlılık, huşu ve korku hisleri oluşur. İnanan temiz kişiler, Allah (c.c)'ın takva sahiplerine özel nimetleri haber veren müjdelerden dolayı sevinirler. Gönüller, hüzünlerin tedavi edilmesinden ve kederlere şifaya vesile olmasından dolayı ferahlarlar.[230]

**Örnek 8:** *"(Ey bilginler!) Sizler Kitab'ı (Tevrat'ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?*"[231]

Bu âyet başkalarına nâsihat edip kendilerini unutan Yahudi din adamlarını zemmetmektedir. Allah (c.c) onların bu durumunu açığa çıkarmıştır. Sonunda "aklınızı kullanmaz mısınız" diyerek onları insafa davet etmiş ve yanlışlarını terketmelerini emretmiştir. Tabbâre'nin dediği gibi "insanın başkasına nâsihat edip, onları Allah (c.c)'a itâate davet ederek kendi nefsini rezalet ve kötülükler içinde bırakması akıl ve mantık işi midir?"[232]

İçtimaî tefsir mensupları lafzın hususiliğinin hükmün umumiliğine engel teşkil etmediğini önemle belirtmektedirler. Aksi durumda, âyetler gönüller üzerinde hedeflenen derecede etki etmeyebilir. Tabbâre, burada Yahudilere yapılan uyarıdan sonra hükmün umumiliğine engel teşkil etmediğini belirterek âyetin herkese mesaj

[229] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 60-61.
[230] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 37.
[231] Bakara, 2/44.
[232] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s.60.

verdiğini söylemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla insanlara iyiliği tavsiye edip, söyledikleriyle amel etmeyen her vaiz Allah (c.c) tarafından kınanmaya layıktır.

Sonra Tabbâre, vaizlerin hayırda model olmaları gerektiğini söylemektedir. Zira insanlara iyiliği tavsiye edip, kötü amellerde bulunan kişi iyi bir örnek olamaz. Müfessir burada vicdani açıdan ve sosyopsikolojik zaviyeden vaizin hangi durumlarda dikkate alınacağına işaret etmektedir.[233] İnsanları iyiliğe, doğruya çağırmanın ilk adımı iyi ve doğru olmaktır. Zira toplum iyi bir model ve örnek gördüğünde peşinden koşar. Sözünü çiğneyen vaiz aslında hiç konuşmamış gibidir.

**Örnek 9:** "*Eğer yine yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah, bozguncuları hakkıyla bilendir.*"[234]

Yukarıdaki âyette Allah (c.c) bozguncuları bildiğini belirterek onları zımnen uyarmaktadır. Bunun itikadi boyutu tevhitten yüz çevirmektir. Bu Tabbâre'nin belirttiği gibi önce bireyi, sonra da dünyayı bozar. Çünkü yanlış inanışlar tarih boyunca insanlar arasında çekişme ve savaş sebebi olmuştur. Tabbâre dinde ifsâdın bireyler ve toplumlar için ne derece tehlikeli olduğuna dikkat çekmiş ve milletlerin tarihini buna delil olarak göstermiştir.[235] Nitekim din anlayışını yanlış temeller üzere bina etmekten kaynaklanan çok sayıda savaş olmuş ve nice insanlar bu durumdan dolayı can vermişlerdir. Özellikle günümüzde hem farklı din mensupları arasında hem de mezhepler arasında gittikçe artan bir düşmanlık gözlenmektedir. Buna bağlı olarak özellikle yakın coğrafyamızda çok sayıda insan öldürülmektedir. Maalesef dinde ifsattan kaynaklanan katliam derecesinde ölümlere şahit olmaktayız.

**Örnek 10:** "*Nefsanî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.*"[236]

[233] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 60.
[234] Âl-i İmrân, 3/63.
[235] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 67.
[236] Âl-i İmrân, 3/14.

Bu âyette insanoğlunun arzularına ve meyillerine dikkat çekilmektedir. İbn Semerkandî gibi müfessirler daha çok "müzeyyin" yani "süslü gösteren kim?" sorusu üzerinden âyeti tefsir etmektedirler.[237] Ayrıca bazı tefsirlerde süslü gösterilen kimselerin Yahudiler olduğu belirtilirken,[238] kimi tefsirlerde Necran Hıristiyanları olduğu belirtilir.[239]

Tabbâre ise "süslü gösteren kim" sorusunu sorar ve imtihan etmek maksadıyla Allah (c.c)'ın süslü gösterdiğini belirtmiştir. Müfessirlerin çoğu bu görüştedir. Yani süslü gösteren şeytan değil, Allah'tır.[240] Ancak sözü burada uzatmadan süslü gösterilenler üzerinden tefsire devam etmiştir.

Tabbâre, Allah (c.c)'ın kendilerinde cinsi cazibe var etmesinden dolayı erkeklerin en çok rağbet ettikleri kimselerin kadınlar olduğunu söylemiştir. Nitekim Allah (c.c) onlarda güzellik, cazibe ve dürtü var etmiştir. Zaten Resulullah (s.a.v) da, kadınlara olan bu doğal arzuyu şu cümlelerle ifade etmiştir: "Dünyanızdan bana üç şey sevdirildi: güzel koku, kadınlar ve gözümün nuru namaz."

Daha sonra müfessirimiz, kadınları sevmenin kötü olmadığını, yanlış ya da yasak olan şeyin, ilişkinin zina gibi şerî sınırlar dışında gerçekleşmesi olduğunu söylemektedir. Nitekim bireylerin ve toplumların manevi çöküşleri, bunun gibi gayr-ı meşru durumların yayılmasından meydana gelmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Benden sonra size kadınlardan daha zararlı fitne bırakmadım" şeklindeki sözü bunu desteklemektedir.[241]

Âyette dikkat çekilen başka bir husus altın, gümüş, hayvan ve ekinlere olan sevgidir. Bunların geçici oldukları vurgulanarak insanlara uyarılmıştır. Müfessirimiz de bunlara olan aşırı sevginin tehlikesine dikkat çekmiştir. Ona göre, bazı insanlar mal

---

[237] Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, **Bahrü'l-'Ulum**, y.y, yrs. tsz., c.1, s. 198.

[238] Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talib Hammuş b. Muhammed el-Kaysî, **el-Hidâye ilâ buluği'n-Nihaye**, Şarika Üniversitesi Şeriat Fakültesi, 1. Baskı, B.A.E 2008, C.2, s. 966.

[239] Muhammed Mahmut Hicâzî, **et-Tefsirü'l-Vadıh**, Daru'l-Ceyl el-Cedid, 10. Baskı, Beyrut 1993, c.1, s. 212.

[240] Ebü'l-Muzafer Mansur b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temimî el- Mervezî es-Sem'ânî, **Tefsiru'l-Kur'ân**, thk. Yasin b. İbrahim, Ganîm b. Abbas, 1. Baskı, Daru'l-Vatan, Riyad 1997, c.1, s. 300.

[241] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 23-24.

sevgisini abarttıklarından dolayı mal onların taptığı şey olmuştur. Onu elde etmek için helal, haram fark etmeksizin her türlü yolu denemektedirler. Tabbâre, burada insanın zihin dünyasıyla alakalı bir hakikat olan cimriliğe dikkat çekmiştir: Mal sevgisi insanda cimrilik peyda eder. Tabbâre, Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadisiyle bu yorumunu desteklemektedir: "Âdemoğlunun iki vadi dolu altını olsa üçüncü vadinin de kendisinin olmasını ister. Ne var ki insan oğlunun ağzını ancak toprak doldurur."[242]

Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere Tabbâre, âyetleri tefsir ederken olabildiğince âyetin, bireyi ve toplumu ilgilendiren yönlerine vurgu yapmaya çalışmıştır. O, özellikle ahlaki bir ilkeyi, ibadeti ya da yasakları içeren âyetleri yorumlarken bunu yapmıştır. Son örnekten hareket edecek olursak, bazı insanlardaki aşırı mal sevgisi, kendilerini mala tapmaya sevketmiştir. Bu da onu elde etmek için her yolu mübah sayan şahısların olması demektir. Müfessirin âyetleri bu şekilde yorumlaması, âyetlerin iyice anlaşılmasını ve kalbe yerleşmesini sağladığı gibi kişide güzel işleri yapma arzusunu uyandırmaktadır.

## 3.3. TABBÂRE'NİN ULÛMÜ'L-KUR'ÂN'A YAKLAŞIMI

### 3.3.1. Sebeb-i Nüzûl

Sebeb-i Nüzûl: "Vuku bulduğu gün hükmünü açıklamak üzere âyet ya da âyetlerin kendisinden dolayı meydana geldiği olaydır. Olaydan kasıt Peygamber zamanında meydana gelmesi ya da ona yöneltilen bir soru olması ve olayla ilgili ya da soruya cevap olarak âyet ya da âyetlerin inmesidir."[243]

Müfessirimiz, çoğu yerde nüzûl sebeplerinin kaynağını vermeden zikretmiştir. Bunun sebebi, tefsirinde sadeliği sağlamaya çalışmasıdır. Bazen âyeti tefsir etmeden önce, bazen âyeti tefsir esnasında nüzûl sebebini aktarmıştır. Yer yer, birden çok nüzûl sebebini bir arada zikretmiştir. Müfessir, Bakara sûresinde tespit edebildiğimiz

[242] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 25.
[243] ez-Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, c.1, s. 106.

kadarıyla yaklaşık yirmi yedi yerde, Âl-i İmrân sûresinde ise yaklaşık olarak on yedi yerde nüzûl sebebi aktarmıştır.[244]

Tabbâre'nin esbab-ı nüzûl'e ilişkin bazı nakilleri şöyledir:

O, Bakara sûresindeki "*Gerçek şu ki, kâfir olanları (azap ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler.*"[245] âyetinin tefsirinde, iki ayrı nüzûl sebebi zikretmiştir: "Bu âyet, azabın kendilerine hak olduğu ve Allah (c.c)'ın ilminde olduğu üzere küfür üzere ölecekler hakkında indi. Başka bir rivâyete göre ise bu âyet, Hz. Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetini çocuklarını bildikleri gibi bildiği halde inkâr edip bunu insanlardan saklayan bir grup Yahudi haham hakkında inmiştir."[246]

Tabbâre "*Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yeyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır.*"[247] âyetindeki "*Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yeyin*" kısmıyla ilgili olarak "helal" ve "tayyib" kelimelerini izah ettikten sonra, bu âyetin "Allah (c.c), haram kılmadığı halde kendisine bir şeyler haram eden kimseler" hakkında indiğini ifade etmiştir. Sonra da müşriklerin bazı develerin etini yemeyi haram kıldıklarını söylemiştir.[248]

Müfessirin " قيل " ve " **روي** " ifadeleriyle birçok yerde rivâyet ya da görüş aktardığı görülmektedir.[249]

Mesela Bakara sûresindeki "*Allah'ın mescidlerinde O''nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır! Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. (Başka türlü girmeye hakları yoktur.) Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük azap vardır.*"[250] âyetinin

[244] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 18, 39, 73, 112, 113, 133, 135, 185, 227, 256, 257, 258, 263, 269; Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 35, 38, 41, 43, 79, 82, 85, 89, 97, 111, 150, 154, 160, 170, 171, 176, 189.
[245] Bakara, 2/6.
[246] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 18.
[247] Bakara, 2/168.
[248] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 185.
[249] bkz. Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 161, 192, 236,, 240, 248, 285.
[250] Bakara, 2/114.

tefsirinde müfessirimiz bu âyetin "Beni İsrail'i yenip Beyt-i Mukaddes'i harap eden Rumlar hakkında indirildiği söylenmiştir" ve yine "bu âyetin Beyt-i Mukaddes'e saldırıp oraya tahrip etmiş olan Haçlılar hakkında indirildiği söylenmiştir" şeklinde iki farklı nüzûl sebebi aktarmıştır.[251]

Tabbâre'nin ekseriyetle yaptığı bir diğer husus da, âyetin nüzûl sebebiyle alakalı varsa farklı görüşleri, rivâyetleri aktarmış olmasıdır. Mesela "*Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır.*"[252] âyeti buna örnektir. Müfessir önce bu âyetin ehl-i kitap hakkında nazil olduğunu ifade etmiş; daha sonra da bu âyetin münâfıklar hakkında indiğini belirten bir görüş olduğunu söylemiştir.[253]

Bir başka âyette "*(Resûlüm!) Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri (yahudileri) görmez misin ki, aralarında hükmetmesi için Allah'ın Kitab'ına çağırılıyorlar da, sonra içlerinden bir gurup cayarak geri dönüyor.*"[254] şeklinde bir grup insanın Allah (c.c)'ın gönderdiği kitap ile amel etmekten yüz çevirdikleri belirtilmektedir. Tabbâre, bunların Yahudiler olduğuna işaret ettikten sonra âyetin nüzûl sebebini şöyle aktarmıştır: "Hz. Muhammed (s.a.v) Yahudilerin, Tevrat'ı öğrettikleri yere girdi. Nuaym b. Amr ve Haris b. Zeyd adında iki kişi ona "Muhammed, sen hangi din üzeresin?" diye sordular. Resulullah, "İbrahim'in dini üzereyim" dedi. O ikisi "İbrahim Yahudi'dir" dediler. Bunun üzerine Resulullah, "Haydi Tevrat'a başvuralım. Aramızda hakem olsun" deyince diğer ikisi yüz çevirdi. Bunun üzerine "*Onların bu tutumları: Bize ateş, sadece sayılı günlerde dokunacaktır, demelerinin bir sonucudur. Onların vaktiyle uydurdukları şeyler de dinleri hakkında kendilerini yanıltmıştır.*"[255] âyeti nazil oldu. Görüldüğü üzere Tabbâre, burada art arda gelen iki âyetin nüzûl sebebinin aynı olay olduğunu belirtmektedir.[256]

[251] Bakara, 2/134.
[252] Âl-i İmrân, 3/188.
[253] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 176.
[254] Âl-i İmrân, 3/23.
[255] Âl-i İmrân, 3/24.
[256] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 35.

Konuyla ilgili ziyadesiyle örnek vardır. Bu konuyla alakalı olarak müfessirin farklı ya da dikkat çeken bir tarafı yoktur. Nüzûl sebeplerini ekseriyetle kaynak belirtmeden aktardığı görülmektedir. Aslında kaynak vermemesi yukarıda farklı vesilelerle ifade ettiğimiz gibi tefsirindeki sadeliği bozmamak içindir. Yoksa sıhhat derecesi sıkıntılı olmasından değildir. Zira müfessirimiz sağlam ve güvenilir kaynaklardan faydalanmaktadır.

### 3.3.2. İ'câzü'l-Kur'ân

Sözlükte "gücü yetmemek, yapamamak" anlamındaki "**عجز**" kökünden türetilen **i'câz** kelimesi "aciz bırakmak" manasına gelir. Bir şeyin benzerini yapmaktan muhatabı âciz bırakan, aynı zamanda meydan okuma da içeren, muarazadan uzak olağanüstü duruma ve hârikulâde işe "mucize" denir.[257] Terim olarak genellikle "Kur'ân'ın sahip olduğu edebî üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi özelliği" diye tanımlanır. İslam dininin hızla yayılmasından sonra yabancı din ve kültürlere mensup bazı kişilerin Kur'ân'ı eleştirmesi neticesinde, İslam âlimleri önce Kur'ân'ın dil ve edebiyat kurallarına bağlı olarak anlamını ortaya koymaya başlamışlardır. Modern döneme kadar Kur'ân'ın i'câzı genellikle edebî üstünlük açısından yorumlanırken, çağdaş âlimler Batı'daki bilimsel gelişmelerin etkisiyle Kur'ân'ın i'câzını pozitif bilimler açısından araştırmaya yönelmişlerdir.[258] Müfessirimiz de bunlardan biridir. O, tefsirinde Kur'ân'ın mucize olmasını farklı boyutlarıyla ele almış olsa da, bilimsel verilerle âyetleri açıklama çabası ve bununla Kur'ân'ın mucize olduğunu açıklama çabası dikkatleri çekmektedir.

Tabbâre'nin, Bakara sûresi 23-24. âyetleri tefsir ederken yaptığı açıklamalardan başlayarak konuyla ilgili fikirlerini aktarmaya gayret göstereceğiz:

"*Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın. Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız-*

[257] es-Suyûtî, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 645.
[258] Yusuf Şevki Yavuz, "İ'câzu'l-Kur'ân", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c.21, s. 403.

*yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Cünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.*"[259]

Müfessirimiz, "Kur'ân, Araplar ve Bütün Milletlere Meydan Okuyor" başlığı altında şu açıklamaları yapmıştır: Araplar, Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında beyan, fesahat, belagât hususlarında en zirve noktalardaydı. Her sene şairlerin şiirlerini söyledikleri yarışmalar düzenlenirdi. Ayrıca Ukaz adlı panayırda hitap ederlerdi. Kur'ân-ı Kerîm, zülum ve fesada son verip Arapların kalplerini kazanmak, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kelam olarak en fasih, üslup olarak en beliğ, mana açısından en derin tarzda inmiştir. Yine ümmî olup okuma yazma bilmeyen Hz. Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetinin doğruluğuna delil olsun diye böyle gelmiştir. Sonra müşriklerle ilgili tahaddi bildiren âyetleri tefsir etmiştir.[260]

Bu apaçık meydan okuma on beş asırdır vardır. Biz bugüne kadar hiçbir edibin, hatibin, şairin ya da grubun belagât ve mükemmel anlamıyla eş değer şekilde Kur'ân'ın sûrelerinden bir tanesinin bile benzerini yapabildiklerini duymadık."

Tabbâre, daha sonra "Kur'ân Hz. Muhammed (s.a.v)'in En Büyük Mucizesidir" başlığını atmış ve şu açıklamaları yapmıştır: "Mucize, aynı zamanda meydan okuma da içeren, muarazadan uzak olağanüstü durum, hârikulâde iştir. Beşerin aynısını getirmekten aciz olmasından dolayı mucize diye isimlendirilmiştir."[261]

Tabbâre, Kur'ân'ın bir çok i'câz vechini zikretmiştir. Özetle şunlardır:

1- Kur'ân'ın Üslubu: Kur'ân-ı Kerîm'in, kapsadığı edebî özellikleriyle insan kelamı olmadığı çok nettir. Şayet Kur'ân, bazı din mensuplarının iddia ettiği gibi Hz. Muhammed (s.a.v)'in eseri olsaydı, üslubu kendi zamanında yaşayan şairlerin ve edebîyatçıların üslubuyla aynı olmalıydı. Öyle olmaması da Kur'ân-ı Kerîm'in, beşer sözü olmadığına delildir.

[259] Bakara, 2/23-24.
[260] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 30-31.
[261] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 33.

2- Bütün Meselelerinde Eşsiz Uyumu: Herhangi bir şair'in üslubu, yazdıkları amacına göre değişse de, Kur'ân'ın belagâtı bütün konularda eşsiz niteliktedir.

3- Gaybi Konuları İçermesi: Müfessirimiz bu hususa "Kur'ân'ın İ'câzı" bağlamında özellikle dikkat çekmektedir. Özetle, Hz. Muhammed (s.a.v) Yahudi ve Hıristiyan din adamlarıyla bir araya gelmemiş, ümmî bir insandır. Buna rağmen Kur'ân'da geçmiş ve geleceğe dair bir çok haber verilmektedir. Peygamberlerin hikâyeleri, Müslümanların müşriklere ve diğerlerine karşı zafer kazanacakları, Rumların İranlıları mağlup edecekleri türden haberlerin hepsi Hz. Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetini ispatlamanın yanında Kur'ân'ın mucize olduğunun delilidir.

4- Diğer Semavi Kitaplarından Farklılığı: Kur'ân-ı Kerîmin, ihtiva ettiği sosyal, siyasi, medeni ilke ve prensipler evrenseldir. Bunun dışında Kur'ân'ın her âyetinde Allah (c.c)'ın yüceliğine, uluhiyetine, kudsiyyetine işaret edilmekteyken, tahrîf edilmiş diğer semavi kitaplarda Allah (c.c)'ın zikrinin dahi geçmediği görülmektedir.

5- Kur'ân'ın İlmî Mucizeleri: Kur'ân'ın nüzûl zamanında bilinmeyen birçok ilmî meseleleri haber vermesi dikkate değerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de fizik, biyoloji, insanların yaratılışı ve diğer ilimlerle ilgili çok âyet vardır. Bir sonraki başlıkta daha detayle ele alınacaktır.

6- Kur'ân'da Fesahat: Kur'ân'ın lafızlarındaki fesahat ile üslubundaki belagât da, onun mucize olduğuna delildir. Kur'ân'ın kendine has fasıla tekniği vardır. Âyet sonlarının ayn harflerle bitmesi kulağa hoş gelmekte ve gönüllere etki etmektedir.

7- Kur'ân'ın Tesiri: Diğer herhangi kitaplarda olmayıp sadece Kur'ân-ı Kerîm'e mahsus bir özellik vardır. Kur'ân-ı Kerîm kalplere ve gönüllere etki eder; onu okuyan sıkılmaz; onu dinleyen nahoş bulmaz. Kur'ân okunduğu zaman gönüllerde hoş bir lezzet, tatlılık, cazibe bırakır. İnanan kalpler, ondaki müjdeleyici haberlerden dolayı sevinirken, göğüsler kederi ve hüznü gidermesinden dolayı ferahlar.[262]

Diğer bir husus şudur: Tabbâre, Kur'ân'da geçen Peygamber mucizelerini gerçek anlamıyla kabul etmektedir. Son dönem tartışmalarına iltifat etmemektedir. Hz.

[262] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 33-37.

İsa'nın beşikteyken konuşması,[263] Hz. Yunus'un balığın karnında taşınması[264], Hz. İsa'nın çamurdan kuşa benzer bir şey yapıp onu diriltmesi, âmâ ve abraş olanı iyileştirmesi, insanların evlerinde ne yediklerini ve sakladıklarını haber vermesi,[265] Hz. Musa'nın asasının yılana dönüşmesi, elinin beyazlaması, tufan, çekirge, kurbağa, kan mucizelerini[266] olduğu gibi kabul etmektedir. Hatta müfessirimiz fil olayını açıkladıktan sonra, bunun gerçekleşmiş bir olay olduğunda en küçük bir şüphenin olmadığını ifade etmektedir. Öyle olsaydı, peygamber düşmanlarının, bunu, Kur'ân'a karşı şüphe uyandırmak için kullanacaklarını söylemektedir.[267]

Tabbâreye göre Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok yönüyle mucize olsa da, özellikle Kur'ân'ın insanlar üzerindeki diriltici etkisi ve içerdiği bilimsel gerçekler ayrıca zikredilmeye değerdir. O'nun tefsirinde bu iki husus üzerinde durduğu görülmektedir. Biz müfessirin önemle üzerinde durmasından dolayı Kur'ân'ın i'câzını Rûhu'l-Kur'ân ve Bilimsel Mucizeler başlıkları altında ele alacağız.

**a) Rûhu'l-Kur'ân**

Tabbâreye göre, Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden en belirgin olanı "Rûhu'l-Kur'ân"dır. Bir toplumdaki yanlış fikirleri ve uygulamaları düzeltmek için uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Eğer o toplumda güçlü olanın haklı olduğu algısı yerleşmiş ve sistem buna göre dizayn edilmişse bunu düzeltmek ciddi bir emek ister. Hz. Peygamber (s.a.v)'in gönderildiği toplum temel haklar açısından sınıfta kalmıştı. Hak, adalet, hoşgörü gibi bir toplumsal huzurun olmazsa olmaz değerleri kişisel menfaatler uğruna heba edilmekteydi. Sosyolojisi böyle olan bir milletten yaklaşık yirmi üç sene gibi bir zaman diliminde, dünyanın her tarafına evrensel değerleri yayma misyonunu ifa etmek bir insanın bireysel çabalarıyla izah edilemez. Müfessirimize göre bu Kur'ân'ın değiştirici ve dönüştürücü etkisiyle olmuştur. Okuma yazma bilmeyen bir

[263] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, **Tefsiru Sûreti Meryem**, s. 85.
[264] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, **Tefsiru Sûreti'l-Enbiya**, s. 42.
[265] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 58-59.
[266] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, **Tefsiru Sûreti'l-Neml**, s. 117.
[267] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, **Tefsiru Cüzi Nebe, -Sûreti'l-Fil-**, s. 177.

insanın bunu yapması da ancak Kur'ân'ın Allah (c.c) katından olduğunu kabul etmekle açıklanabilir. Bu konuyu müfessirin yorumları ışığında açıklayacağız.

"*İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin.*"[268] Müfessire göre, burada vahyedilen ruh "Kur'ân'dır". Allah Teâlâ (c.c), Kurân'ı, insanların nefislerini hayata kavuşturan bir ruh yaptı. Ruhun cesetteki üstünlüğü, Kur'ân için de söz konusudur. Keza, Allah (c.c) onu bütün ufukları aydınlatan güneşin nuru gibi bir nur kıldı. [269] Nitekim ruh bedenden ayrılınca beden çözülür ve bozulmaya yüz tutar. Toplumların durumu da böyledir. Toplumlar Kur'ân'ın ruhaniyetinden, uzaklaştıkça devamlılıklarını kesintiye uğrar.[270]

Müfessirimiz, Kur'ân'ın değiştirici ve dönüştürücü etkisini cahiliye Araplarının durumu üzerinden açıklamıştır. Aslında burada, Kur'ân'ın ruh olma niteliğini gerçekleşmiş, şahit olunmuş tarih üzerinden göstermeye çalışmıştır. Ona göre Arapların durumunu düşünmek gerekir. Kur'ân-ı Kerîm, gelmeden önce hiçbir siyasi, ırkî, ve dini bağ onları bir araya getirememiştir. Hatta aralarında birçok kötü adet hüküm sürmekteydi. En basit sebeplerden dolayı birbirleriyle savaşırlardı. Kötü fiilleri helal sayarlardı. Doğru sözün etkisi pek yoktu. Yani doğru olmak değil, güçlü olmak önemliydi. Ancak, Kur'ân'ın naziliyle beraber Araplar, muvahhit ve kuvvetli bir millet olup düzensiz ve dağınık dünyanın her tarafına ikram, fazilet, adalet ve kemal yaydılar. Komşu milletler gönüllü olarak Müslüman olup dinde kardeş oldular. Bütün bunlar inanılmaz bir şekilde yaklaşık olarak çeyrek asır gibi bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. O halde "Hangi delil, Kur'ân'ın ilahi vahiy oluşunda bundan daha büyük olabilir?"[271]

Tabbâre, âyette geçen "ruh" kavramını daha detaylı ele almaktadır. Ona göre, toplumu değiştiren bu ruh/ruhaniyet ilahi bilimleri, dini akidenin asıllarını, fazilet ve adab-ı muaşerat kurallarını, siyasi, medeni ve toplumsal yasaları ve bunların dışında

[268] Şura, 42/52.
[269] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 47.
[270] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, **Tefsiru Cüzi'ş-Şûra**, s. 48.
[271] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 47; Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, **Tefsiru Cüzi'ş-Şûra**, s. 48.

diğer esasları kapsamaktadır. Bunlar da beşerin ortaya koyduğu her şeyin üstündedir. Bütün bu ilimleri öğrenmek seneler süren bir eğitim-öğretim süreci gerektirir. İlahiyat bilimleri yanında, toplumları ıslah edici içtimaî prensipleri sistematik ve tutarlı bir şekilde ortaya koymak uzun bir talim süreci gerektirir. İşte burada Tabbâre, sözü Hz. Peygamber (s.a.v)'in ümmîliğine getirmiş ve şu soruyu sormuştur: "Okuyup yazmamış, bir ilim çevresinde yetişmemiş, ömrünün üçte ikisi geçtiği halde din konusunda bir şey bilmeyip, bir kaide ve prensipten bahsetmeyen, ancak kırk yaşından sonra bu konuları ifade eden ümmî bir kimse, nasıl Kur'ân gibi bir kitabı meydana getirebilir?"[272]

Özetle, Tabbâre'nin Kur'ân'ın mucize yönlerini sayarken "Kur'ân i'câzının en belirgin yönü"[273] diye kabul ettiği "Rûhu'l-Kur'ân"ı zikretmesi üzerinde durmaya değerdir. Ona göre ruh, Kur'ân'dır; ruhaniyet ise Kur'ân'ın içerdiği ve beşerin saadetini temin eden bütün usûl, ilke, prensip ve kanunlardır. Beşeriyet bu ruh (Kur'ân) ile hayat bulacak; bu ruhun, bireysel ve sosyal inşa edici prensiplerini, öğütlerini, yapıcı ikazlarını ve kalplere tesir eden yüce ahlaki değerlerini benimsediği sürece saadeti soluyacaktır. Hz. Peygamber (s.a.v)'in ve Sahabilerin İslam'ı canla başla yayma çabaları, bu ruh ve bu ruhun inşa ettiği ruhaniyet ile ifade edilebilir.

Tabbârenin, âyetleri tefsir ederken bu ruhu yansıtma gayretinde olduğu görülmektedir. Cahiliye Araplarını Ashaba dönüştüren ruhu yakalamaya çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle âyetleri tefsir ederken, Kur'ân'ın ruhunu okuyuculara aktarmaya gayret etmiştir. Müfessirimiz, âyetlerin sadece ne anlama geldiğini değil, âyetlerin maksat ve hedeflerini, âyetlerin ilk başta dikkat çekmeyen ama önemli olan noktalarını da açıklamaya çalışmıştır. Örneğin, müşriklerin Allah (c.c)'ın dinine davet edildiklerinde bunu reddedip, babalarından gördükleri din üzerinde kalacaklarına dair âyetin[274] tefsirinde müfessirimiz, kör taklidin eleştirisini yapmıştır. Ona göre bu âyet, aklı donukluktan kurtarıp, özgürleştirmeye davet etmektedir. Yine bu âyet, fikri alanda atılım yapmaya ve imanın ikna, kanıt ve deliller üzerine olması gerektiğine dair işaret etmektedir. Esasında burada eleştirilen taklit etmek değil, yanlış olanı taklit etmek ve

[272] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 47.
[273] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 47.
[274] Bakara, 2/170.

yanlışta ısrar etmektir. "Yanlış olan batılı taklit etmektir. Güvenilir ilim ehli insanları taklit etmek farzdır".[275]

Netice itibariyle, Tabbâre'nin Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri kabul ettiği Rûhu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın bireyleri ve toplumları ıslah eden eşsiz ilke ve prensiplerini içeren bir kavramdır. Hidayet olma yönüyle Kur'ân'ın doğru yola iletmesidir. Eşsiz ikna yöntemiyle yanlış yolda olanları doğru yola çıkarmasıdır. Okununca kalplere, vicdan ve gönüllere sükunet vermesidir. Okuma yazma bilmeyen bir topluluktan, dünyanın en müstesna insanlarını ortaya çıkaran ilahi kanunlardır.

**b) Bilimsel Mucizeler**

Müfessirimize göre, Kur'ân'ın mucize olduğunu ispatlayan bir husus da ihtiva ettiği bilimsel hakikatlerdir.

Kur'ân'ın gayesi insanların hidâyetidir. Allah (c.c) Teâlâ, insanların hidâyetine vesile olması için bir takım bilimsel hakikatleri Kur'ân-ı Kerîm vasıtasıyla insanlara bildirmektedir. Tabiki yüce Allah (c.c)'ın hedefi, insanlara bilimsel hakikatleri öğretmek değildir. Amaç, insanların düşünüp ibret almalarını sağlamak ve inananların imanlarını kavi kılmaktır. Bazı müfessirler de, bu âyetlerden hareketle Kur'ân'ın bilimsel veri içeren âyetlerine ayrıca dikkat etmeye çalışmışlardır. Özellikle modern dönem müfessirlerinin bu meseleye daha çok dikkat ettikleri görülmektedir. Kur'ân'ın, Allah (c.c) tarafından gönderildiğini ispatlama gayesiyle, müfessirler bilimsel verilerden yararlanarak, Kur'ân'ı tefsir etme gayreti içine girmişlerdir. Kur'ân'ın bir takım bilimsel kanunlara işaret eden âyetlerini, bilimsel keşif, nazariye ve verilerle açıklama çabasına bağlı olarak "bilimsel tefsir" türü ortaya çıkmıştır.

Müfessirimiz, bilimsel verilerden faydalanmakta ve özellikle kevnî âyetleri, bilimsel verilerle açıklamaya çalışmıştır. O, Kur'ân'ın i'câzından saydığı bilimsel mucizeleri, tefsiri dışındaki diğer eserlerinde ele almıştır. Hatta yeri gelmişken

[275] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 188.

Tabbâre'nin "Rûhu'd-Dîni'l-İslamî" adlı eserinin "İlmin Işığında İslamiyet" adıyla Türkçeye tercüme edildiğini belirtmek isteriz.[276]

Tabbâre, Kur'ân'ın gayesinin, kainâtın problemleri olmadığını, ilimleri inceleyerek varlıkların hakikatlerini belirtmek olmadığını söylemiştir. Ona göre, Kur'ân, hidâyet kitabı olup, insanları doğru yola ileten rehberdir. Bununla beraber Kur'ân'da bir çok tabiî, tıbbî, coğrafî gerçeklerden doğrudan ya da dolaylı bahsedilmektedir. Bu özelliği, Kur'ân-ı Kerîm'in, Allah (c.c) katından olduğunun delilidir.[277] Tefsirde yeri geldikçe bu noktaya dikkat çekmiş; âyeti destekleyen bilimsel veriler aktarmıştır.

**Örnek 1:** Tabbâre, Bakara 30. âyeti tefsir ederken antropolojinin verilerinden destek almaktadır. Ona göre, "*Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler.*" âyeti, insanlardan önce bir ya da daha fazla canlı grubunun olabileceği zannını uyandırmaktadır. Konuyla alakalı antropolojinin verilerini şöyle aktarmaktadır: "Antropoloji ilmi, meskûn yerlerde bulunan fosilleşmiş kemik ve kafataslarına dair analizlere dayanarak, Hz. Âdem'den önce insanlara benzer, çeşitli varlıkların olduğunu desteklemektedir. Hatta ilim adamları, bazılarının yaşam süresinin bir, üç ya da dört milyon olduğunu, bazılarının yüz otuz bin sene olduğunu ifade etmektedirler. Bunlar, Hz. Âdem'den önce, insanların olduğu anlamına gelmez. Nitekim Hz. Âdem, yeryüzündeki ilk insandır.[278] Muhtemelen müfessir burada insanlardan önce yaratılmış olup, kan döken varlıkların olduğunu söylemek istemiştir. Melekler, buradan hareketle insanların da, bunlar gibi kan dökecekleri sonucunu çıkardıkları için böyle bir soru sormuşlardır.

**Örnek 2:** "*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde aklıselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.*"[279] âyetinde Allah (c.c)'ın bütün varlığın sahibi olduğu, her şeyi yoktan var ettiği ve düzenleyip

[276] Afîf Abdülfettâh Tabbâre, **İlmin Işığında İslamiyet**, Mustafa ÖZ(Çev.), Kalem Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul 1981.
[277] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 49.
[278] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 45-46.
[279] Âl-i İmrân, 3/190.

yönettiği belirtilmektedir. Müfessirimize göre, yerin ve göğün yaratılışı ve gece ile gündüzün art arda gelmesi, bir yaratıcının varlığına işaret eden apaçık işaretler ve delillerdir. Ona göre kevnî âyetler üzerinde düşünmek, Allah (c.c)'a yakînen inanmaya götüren yeni bir yöntemdir. Bu yöntem diğer dinlerde yoktur. Bundan sonra, göğün ve yerin yaratılmasına dair bilimsel verileri aktarmıştır. Yeryüzü ve gökyüzüyle ilgili hassas ölçüleri verdikten sonra bunların tesadüf olamayacağı, ancak bir var edenin bunları yaratabileceğini ikrâr etmek gerektiğine dikkat çekmiştir. Diğer taraftan müfessirimiz, gece ile gündüzün art arda gelmesini bilimsel olarak izah etmiştir. Daha sonra dünyanın kendi etrafında ve güneş etrafında hassas bir ölçüyle sürekli bir şekilde dönmesi tesadüf olabilir mi? sorusunu sormuştur. Kur'ân, dikkatleri gece ve gündüze çekerek yaratıcıya olan imanı pekiştirmeyi hedeflemektedir.[280]

**Örnek 3:** Allah Teâlâ (c.c), domuz etini haram kılmıştır.[281] Elbette bu iyilerle kötüleri ayırt etmek için bir imtihandır. Bununla beraber bu yasağın hikmetleri üzerinde yorumlar yapılmıştır. Tabbâre, bu yasağı domuz etinin sağlığa zararları üzerinden açıklamıştır. Domuz etinde birçok parazit türü bulunmaktadır. Etini yemek ölümcül hastalıklara sebep olmaktadır. Ayrıca domuz eti, sıradan etlere göre iki kat daha yağlı olduğu için kolesterolün artmasına ve damar sertleşmesine sebep olup kalp hastalıklarını tetiklemektedir.[282]

**Örnek 4:** Kıyâmet sûresinin dördüncü âyetinde, "*Evet, bizim, onun parmak uçlarını bile aynen eski haline getirmeye gücümüz yeter.*"[283] şeklinde, insanın öldükten sonra parmak uçlarının dahi dünyadakiyle birebir aynı olacağı belirtilmektedir. Tabbâre, bu âyetin tefsirini yaparken "bilimsel tefsir" başlığını koyduktan sonra "neden vücudun herhangi bir uzvu değil de, parmak ucu?" şeklinde soru sorar. Göz, kulak, burun gibi uzuvların birbirlerine benzediğini ancak parmak uçlarının kendine has karakteri olduğunu, bunun daha önce bilinmediğini, 1884 yılında resmi olarak İngiltere'de kullanılmaya başlandığını belirtmiştir. Daha sonra bu ve bunun gibi insana

[280] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 178-183.
[281] Bakara, 2/173.
[282] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 190.
[283] Kıyamet, 75/4.

ve kâinata dair bilinmeyen bilgilerin haber verilmesinin, Kur'ân'ın i'câzına delâlet ettiğini söylemiştir.[284]

**Örnek 5:** "*Göğü kendi ellerimizle biz kurduk ve biz (onu) elbette genişleticiyiz.*" âyetinde Allah (c.c) göğü inşa ettiğini ve genişlettiğini haber vermektedir.[285] Tabbâreye göre bu âyet, evrenin genişlediğine işaret etmekte olup "evrenin genişlemesi" nazariyesiyle uyum içindedir. Öbür taraftan, büyük teleskoplardan alınan görüntüler üzerinden yapılan modern bilimsel analiz ve araştırmalar, galaksilerin birbirlerinden büyük bir hızla uzaklaştıklarını ispatlamaktadır. Büyük teleskopu vasıtasıyla Amerikalı astronom Edwin Powell Hubble, bu gerçeği 1929 yılında fark etmiştir. Cambridge üniversitesinden bir grup ile Albert Einstein gibi bir çok gök bilimci, evrenin genişlemesi nazariyesini desteklemektedirler. Kur'ân-ı Kerîm, bu gerçeği bin dört yüz sene önce haber vermektedir.[286]

**Örnek 6:** Allah (c.c.) Teâlâ, bir âyette "semaya yönelip, onu yedi gök halinde düzenlediğini" bildirmektedir.[287] Müfessirimiz, "yedi göğün" atmosferdeki yedi tabaka olduğu şeklindeki görüşü aktarmıştır. Ancak daha sonra dikkate değer başka bir görüş olduğunu söylemiştir. Buna göre, "yedi gök" güneş sistemindeki "Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs ve Neptün" gezegenleridir. Ona göre, diğer âyetlerin yanında,[288] güneş ile ayın bu gezegenlerin arasında zikredilmesi bunu onaylamaktadır.[289]

Tabbâre, kâinatın teşekkülü, güneş, ay ve yerin hareketleri, yükseğe çıkıldıkça oksijenin azalması, atomun parçalanması, her şeyin çift olarak var edilmesi, bulutların yoğunlaştırılması, ceninin büyüme safhaları gibi diğer bilimsel hakikatleri "Rûhu'd-

[284] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, **Tefsiru Cüzi Tebareke**, s. 143.
[285] Zâriyât, 51/47.
[286] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 52.
[287] Bakara, 2/29.
[288] Nûh, 71/15-16; Talâk, 65/12.
[289] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 44-45.

Dîni'l-İslamî" adlı eserinde delilleriyle ve alanında uzman bilim adamlarının değerlendirmeleriyle açıklamıştır.[290]

Sonuç olarak, Tabbâre'nin bilimin verilerinden yararlanmak noktasında çekinmediği görülmektedir. İlgili âyeti destekleyen bir veri varsa bunu aktarmıştır. Ancak bunu yaparken zorlama yorumlara ya da te'vîllere başvurmadığı görülmektedir. Doğrudan olayın uzmanlarından bilgiler aktarmıştır. Bunu yaparken Müslüman-Müslüman olmayan bilim adamı ayrımı yapmamıştır.

### 3.3.3. Nâsih-Mensûh

Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirini yapmak ve ondan hükümler çıkarabilmek için bilinmesi gereken esaslardan biri de nesh meselesidir. Bu meseleyi bilmeden Kur'ân'ı tefsir etmek caiz olmaz denilmektedir.[291]

Nesh, Arap kelamında "bir şeyi ortadan kaldırmak" anlamındadır.[292] Şeriâtte de, buna uygun olarak gelmiş; nâsih, mensûh'un hükmünü kaldırmıştır. Mensûh da, Allah (c.c)'ın kitabında üç şekilde mevcuttur: "Metni ve hükmü mensûh olanlar, metni mensûh olup hükmü geçerli olanlar ve hükmü mensûh olup metni bâkî olanlar."[293] Ayrıca nesh, sadece emir ve nehyin olduğu durumlarda olur. Vâ'd ve vâ'id gibi durumlarda nesh olmaz.[294] İbn Hazm'a göre Bakara sûresinde yirmi altı yerde, Âl-i İmrân sûresinde beş yerde nesh vardır.[295]

---

[290] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 49-63.
[291] Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 122.
[292] İbrahim Mustafa, vd., **el-Mü'cemü'l-Vasit,** Daru'd-Da'veti, Kahire 1972, s. 917.
[293] Ebü'l-Kasım Hibetullah b. Selame b. Nasr b. Ali el-Bağdadî el-Makrî, **en-Nâsih ve'l-Mensûh**, Zehir Şaviş, Mahmut Kenan (thk), el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut 1983, c.1, s. 20; Ebü'l-Kasım Şerefüddin Hibetullah b. Abdirrahim b. İbrahim, el-Cühenî el-Hamevî, **Nâsihu'l-Kur'âni'l-Aziz ve Mensûhuh**, Hâtim Salih ed-Damin (thk), Müessesetü'r-Risale, 4. Baskı, yrs 1998, s. 19.
[294] Ebü'l-Hattab Katade b. Diame b. Katade es-Sedusi, **en-Nâsih ve'l-Mensûh**, Hatim Salih ed-Damin (thk), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1998, c.1, s. 6.
[295] Ebû Muhammed Âli b. Ahmed b. Sâid b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, thk. Abdülgaffâr Süleyman el-Bendarî, Daru'l-Kütübü'l-İlmî, 1. Baskı, Beyrut 1986, s. 19.

Tabbâre'nin nesh konusunda ehl-i sünnet çizgisinde olduğu görülmektedir. Bakara sûresinde, ilgili yerde "Kur'ân'da Nesh" başlığı konulmuş ve neshin tanımı, türleri, hikmeti vs. hakkında açıklamalar yapılmıştır:

"*Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir.*"[296]

Namazdayken kıblenin, Beyt-i Makdis'ten Kâbe'ye tahvil edilmesi âyeti inince, Yahudiler "Muhammed, ashabına bir şey emrediyor sonra onu yasaklıyor, bugün bir şey söylüyor; yarın ondan dönüyor. Kur'ân Allah (c.c)'a ait değil, ona aittir." demeye başladılar. Tabbâre, yukarıdaki âyetin bu olaya binaen indiğini aktarmaktadır.[297]

Tabbâre, âyetin neshinden murat "tilaveti baki olmakla beraber hükmünün kaldırılması, bazen hükmü baki olmakla beraber tilavetinin neshi ya da ikisinin birden kaldırılmasıdır." şeklinde açıklama yaptıktan sonra "nesh bazen bir âyetin, başka bir âyetin yerine getirilmesiyle olur. Daha hafif bir hüküm ile kaldırılmışsa yapılması kolaydır, daha ağır bir hüküm ile nesh edilmişse sevabı daha çoktur." şeklinde bir yorum yapmıştır.

Bazı hükümlerin nesh edilmesinde ve başka hükümlerle değiştirilmesindeki hikmet, insanlara kolaylık sağlamak ve maslahatlarına riâyettir. Müfessirimiz, burada doktor örneği vererek neshin gerekli olduğunu izah etmeye çalışmıştır: "Nasıl ki doktor, hastanın sağlığına göre ilaçları ve gıdaları değiştirebiliyorsa, şer'i hükümler de, milletlerin durumuna göre değişebilir. Kur'ân Tevrat, İncil gibi önceki ilahi kitaplarda vaz edilen şeriâtleri, milletlere ve her zaman ile mekâna uygun yeni hükümlerle nesh etmiştir."[298]

[296] Bakara, 2/106.
[297] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 126.
[298] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 126.

Görüldüğü üzere müfessirimiz, nesih'in varlığını kabul etmektedir. Şimdi birkaç örnek daha aktaracağız.

"*İnsanlardan bir kısım beyinsizler: Yönelmekte oldukları kıblelerinden onları çeviren nedir? diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir.*"[299]

Tabbâre bu âyetin tefsirinde, Beyt-i Makdis'e dönmenin Allah (c.c) tarafından nesh edildiğini söylemiştir: "Namazın Mekke'de farz kılındığı ve o zamanlar kıblenin Beyt-i Makdis olduğu bilinmektedir. Sonra Peygamber, Medine'ye hicret ettiğinde altı ya da yedi ay kadar, Allah (c.c)'ın emri doğrultusunda böyle devam etti. Daha sonra Allah (c.c), Beyt-i Makdis'e dönmenin hükmünü nesh etti ve Kâbe'ye yönelmeyi emretti."[300]

"*Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir mal bırakacaksa anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.*"[301]

Tabbâre yukarıdaki âyeti tefsir ettikten sonra, ilgili âyetin, Nisa sûresindeki miras âyetleriyle nesh edildiğini belirtmiştir: "Müfessir ve fukahâ'nın çoğunluğuna göre bu âyet, Nisa sûresindeki "*Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır.*" âyetiyle nesh edilmiştir. Bu konudaki delilleri ise Hz. Peygamber'in: "Allah (c.c) her insana mirastan nasibini ayırmıştır. Varise vasiyet caiz değildir" sözüdür.[302]

Müfessirin meçhul sigayla, kaynak belirtmeden görüş aktardığını belirtmiştik. Nesh konusuyla ilgili olarak şu misali zikredeceğiz.

"*Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir.*"[303] Bu âyette geçen "Dinde zorlama yoktur" ibaresiyle ilgili olarak,

[299] Bakara, 2/142.
[300] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 157.
[301] Bakara, 2/180.
[302] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 205-206.
[303] Bakara, 2/256.

hem mensûh olduğu hem de mensûh olmadığı şeklinde iki görüş vardır"[304]der. Tabbâre, iki farklı görüş olduğunu aktarırken kaynak vermemiştir.

### 3.3.4. Huruf-u Mukattaa

Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi-dokuz sûresinin başında bulunan kesik harflere "hurûfu'l-mukatta'a" denmektedir. Bunların bazısı tek bir harften, bazısı iki, bazısı üç, bazısı dört, bazısı da beş harften meydana gelmiştir.

Sûrelerin başlarındaki harfler hususunda ihtilaf vardır.[305]

Şa'bî b. Âmir b. Şurahbil, Süfyan es-Sevri ve muhaddislerden bir grup şu görüştedir: "Bu harfler Allah (c.c)'ın Kur'ân'daki sırrı olup ilmini kendine has kılmıştır. Üzerinde konuşmamak gerekir; iman eder ve geldiği gibi okur geçeriz." Cumhur-u ulemâ ise der ki: "Bilakis hakkında konuşmak, faydalarına ve kendisinden çıkan manalarına değinmek gerekir."[306]

Tabbâre, Bakara sûresi'nin başındaki harflerin tefsirinde konuyla ilgili geniş açıklama yapmıştır. O, bu konuda müfessirlerin iki gruba ayrıldığını; bir gruba göre âyetlerin bilinmesinin Allah (c.c)'a has olduğunu, diğer grubun da farklı görüşlerde olduklarını söylemiştir. Farklı olarak şunu söyleyebiliriz; müfessirimiz verdiği son görüşü açıklarken "bunu destekleyen şudur" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bundan dolayı müfessirimizin, bu son görüşten yana tercihini kullandığını düşünmekteyiz.

Bahsi geçen son görüş şudur: "Peygamber, Kur'ân'ı okuduğunda kâfirler onu dinlemeyip kaçıyorlardı ve kimse duymasın diye gürültü çıkarıyorlardı. Ayrıca bu yönde insanlara tavsiyede bulunuyorlardı. Allah (c.c) da, bilmediklerini onlara ulaştırmak, işittirmek istedi. İşte bunun için bu harfleri sûre başlarına koydu ki, kâfirler şaşırsınlar ve böylece Kur'ân'ı dinleyip faydalansınlar.[307]

---

[304] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 346.
[305] Ebû İshak Ahmed b. Muhammed İbrahim es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyan 'an Tefsiri'l-Kur'ân**, thk. Ebi Muhammed İbn Aşûr, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 2002, c.1, s. 136.
[306] el-Endülüsî, **el- Veciz**, c.1, s. 81-82.
[307] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 14-15.

Âl-i İmrân ve A'râf sûrelerinin tefsirlerinde Tabbâre, huruf-u mukattaa ile ilgili dipnotlar vermiş, orada ilgili görüşleri "şöyle denilmiştir" şeklinde kısaca belirtmiştir. Bakara sûresinin başında ilgili açıklamaları yaptığı için sözü uzatmamıştır. Âl-i İmrân sûresinin dipnotunda okuyucuyu Bakara sûresine yönlendirmiştir.[308]

Tabbâre'nin, ilgili açıklaması şöyledir: "bu harfler tek tek okunur; lafzen "Elif, Lam, Mim" şeklinde okunur. Allah (c.c) bu sûreye, bu harflerle başlamıştır. Bu üslup Araplarca önceden bilinen bir üslup değildi ve Arapça'da, bunlarla aynı manaya gelen bir karşılık yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v)'den bunlardan maksadın ne olduğuyla ilgili bir rivâyet yoktur. Müfessirler bu hususta iki gruba ayrılmıştır. Bir gruba göre, bunların manalarını sadece Allah (c.c) bilir. Zira bu konuyla ilgili Hz. Ebûbekir'den şu rivâyet aktarılmıştır: "Her kitabın bir sırrı vardır. Allah (c.c)'ın Kur'ân'daki sırrı da sûre başlarında yer alan harflerdir."[309] Bu grup, te'vîl tapmaktan uzak durmuştur.

Huruf-u mukattaa'yı te'vîl yoluna gidenler bu harflere farklı anlamlar vermişlerdir:

Birinci görüşe göre, bu harfler Allah (c.c)'ın bazı isimlerini ya da sıfatlarını simgeler. Mesela "elif" harfi, "el-Evvel" ve "el-Ahir" esmalarına işaret etmektedir. "Lam" harfi "Latif" ismine, "mim" harfi de, "el-Melik, el-Mecîd, el-Mü'min" esmalarına işaret etmektedir.

İkinci görüşe göre, bu harflerden bir kısmı, Kur'ân'daki bazı sûrelerin isimleridir. Örneğin, "Tâhâ, Yasîn, Sâd, Qâf"

Üçüncü görüşe göre, sûre başlarında bulunan bu harfler, Kur'ân'ın mucize olduğunu göstermek içindir. Ayrıca insanların, Kur'ân'ın bir benzerini getiremeyeceklerini ortaya çıkarmak içindir.

Dördüncü görüş şudur: Kur'ân okunduğu zaman inkarcılar kaçıyorlardı. Ayrıca birbirlerine Kur'ân'a karşı olmayı nasihat ediyorlardı. Allah (c.c), susup dinlesinler ve böylece mesajlar kendilerine ulaşsın diye, bu harfleri sûrelerin başına koydu.

[308] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 11.
[309] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 14.

İnkarcılar, bu harfleri işitince şaşırıp Kur'ân-ı Kerîm'i dinleyecek ve öğütlerinden faydalanacaklardı.

Tabbâre, bu son görüşe katılmaktadır. Nitekim son görüşü aktardıktan sonra bunu destekleyen "bu harflerden sonra Kur'ân ya da Kitap lafzı gelmesidir. Örneğin, Yasîn, Neml, Qâf, Duhân ve Hûd sûrelerinin ilk âyetleri…" şeklinde açıklama yapmıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Tâbbare, huruf-u mukattaa ile ilgili görüşlerden sonuncusunu desteklemiştir. Bu durumda onun bu harfler için te'vîl'den yana olduğunu söyleyebiliriz. Başında huruf-u mukattaa gelen diğer âyetlerin tefsirinde, benzer açıklamalar yapmaktadır.

### 3.3.5. Kasasü'l-Kur'ân

Kıssa "izi takip etmek" demektir. Bir şey takip edildiği zaman "**قصصت أثره**" denilir. "**القصص**" kelimesi mastardır ve "takip edilen haberler" anlamındadır. Kıssa ise "iş, haber, durum, hal" anlamlarına gelir. Kısasu'l-Kur'ân, "meydana gelmiş olaylar, önceki haberler ve geçmiş milletlere dair haberlerdir."[310]

Kur'ân'daki kıssaların gayesi, sadece bunları bilmek ve ayrıntılarına vakıf olmak değildir. Bilakis esas amaç, Kur'ân'ı okuyanları, şirk ve diğer günahlardan tiksindirmek ve Allah (c.c)'ın azabına karşı uyarmaktır. Bunun dışında, zihinleri Allah (c.c)'ın samimi kullarına yardım ettiğine, onları desteklediğine, onlara lütuf ve ikramlarda bulunduğuna inanacak duruma getirmektir.[311]

Tabbâreye göre, Kur'ân'daki kıssaların maksadı, sadece Resullerin ve kavimlerinin tarihlerini aktarmak değil; aslında rehberlik ve nâsihat barındıran ders ve ibretler vermektir.

[310] el-Kattan, **Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân**, s. 316.
[311] Ebû Abdilazîz Kutbüddin Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm ed-Dihlevî, **el-Fevzu'l-Kebir fi Usûli't-Tefsir**, Daru's-Sahve, 2. Baskı, Kahire 1986, s. 70.

Burada dikkat çekeceğimiz nokta şudur: Tabbâreye göre, Kur'ân'da eski milletleri anlatan kıssalar gaybî bilgiler kategorisine girmektedir. İşte bundan dolayı müfessirimiz, diğer eserinde "Kısasu'l-Kur'ân" mevzusunu, "İ'câzü'l-Kur'ân" başlığı altında ele almaktadır. Zira Hz. Muhammed (s.a.v), ne okuma ne de yazma bilirdi; ne de Yahudi haham ve Hıristiyan rahiplerle oturmuşluğu duyulmuştur. Buna rağmen Kur'ân'da İbrahim, Yusuf, İsa ve Musa (a.s) gibi peygamberlerin kıssalarının olması, Kur'ân'ın ilahi vahiy olduğuna delil olarak gelmiştir.[312] Tabbâre'den önce bir çok âlim bu noktaya dikkat çekmiştir.[313]

Müfessirimizin kıssalar konusundaki yöntemine gelince, onun farklı bir metot takip ettiği görülmemektedir. Genel olarak kıssa özetlenmiş, ibret alınacak kısmı izah edilmiştir. Kıssada, adı geçen şahıs veya durumla ilgili rivâyetler, yorumlar aktarılmıştır. Mesela müfessirimiz, Hz. Âdem ve eşi Havvâ'ya yasaklanan meyve konusunda "Allah (c.c)'ın, Hz. Âdem'i yemekten nehyettiği meyve nedir?" sorusunu sorup şunları söylemiştir: Taberî der ki: "tayin edilen ağacın ne olduğuna dair bilgimiz yoktur; zira Allah (c.c) bununla ilgili ne Kur'ân'a ne sünnet-i sahiha'ya bir delil koymamıştır. Ve yine "buğday, üzüm, zeytin" olduğu söylenmiştir. Bunlardan herhangi birinin olması caizdir."[314] Bunun yanı sıra "Şeytan cennette kovulduğu halde nasıl oluyor da, Âdem ve Havvâ'yı vesveseyle kandırabiliyor" sorusuna şu cevabı vermiştir: "Bu konu hakkında şu söylendi: "Şeytan, cennete melekler gibi girmekten men edildi. Yoksa, Âdem ve Havvâ'ya vesvese vermekten men edilmedi."[315]

Müfessirimiz, kıssaları sadece olay, şahıs ve ibret bağlamında değil, ahkâm boyutuyla da ele almıştır. Mesela, Harut ve Marut ile ilgili âyetleri açıklarken, sihir ilgili bilgiler vermiştir. Cumhur-u ulemânın sihrin gerçek olduğuna dair icma ettiklerini belirtmiştir. Sihrin nelerle yapıldığını, sihir yapılana etki ettiğini belirttikten sonra sihirle ilgili hükümleri aktarmıştır. "İmam Mâlik küfre götüren sözlerle sihir yapanın öldürülmesi gerektiği görüşündedir. Sahâbeden bir grup, İmam Ahmed, İmam

[312] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 46.
[313] es-Suyûtî, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 648.
[314] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 52.
[315] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 53.

Şâfiî de bu görüştedir. Ebû Hanife'den gelen meşhur habere göre, sihir yapan mutlaka öldürülmelidir."[316]

Müfessirimiz, kıssalarda, çıkarılabilecek derslere dikkat çekmiştir. Hz. İbrahim'in, Allah (c.c)'tan ölüleri nasıl dirilttiğini görmek istemesi ve devamını anlatan 260. âyetin tefsirinde, Hz. İbrahim'in Allah (c.c)'a "Rab" şeklinde hitap ettiğine temas etmiştir. Tabbâre, burada "Hz. İbrahim'in, Allah (c.c)'a "Rab" diye başlayarak dua ettiğine dikkat et! O, hakiki rububiyetin Allah (c.c)'a ait olduğunu itiraf ediyor ve Allah (c.c)'ın kendisinin var edeni, mürebbisi, işini çekip çeviren olduğunu ikrar ediyor."[317] şeklinde açıklama yapmıştır.

Daha sonra "Bu mucizevi kıssada, insanlar için, ölüm sonrası dirilmeye iman için bir ders vardır. Allah (c.c) kesildikten, parçalara ayrıldıktan ve dağlara bırakıldıktan sonra nasıl ki bu kuşları diriltmişse; insanlara da parçalara ayrılıp toprak olduktan sonra kıyâmet günü hayat verecektir."[318] şeklinde alınabilecek derse dikkat çekmiştir.

Kur'ân nazil olurken gerçekleşen bazı olaylar, Kur'ân-ı Kerîm'de kıssa formatında aktarılmaktadır. Bedir, Uhud gibi savaşları buna örnek verebiliriz. Hatta öyleki, savaş esnasında dahi âyetler nazil olmaktaydı. Tabbâre, bu savaşların söz konusu edildiği âyetleri tefsir ederken, savaşı sebep ve sonuçlarıyla açıklamakta, bir ayrıntı varsa dikkat çekmektedir. Örneğin, Bedir savaşında Müslümanların bin melekle takviye edildiğini ve bu meleklerin Müslümanlarla beraber kâfirleri öldürdüklerine dikkat çekmiştir.[319]

Tabbâre'nin israiliyyât konusunda dikkatli olduğu görülmektedir. O, kıssaları aktarırken isrâilî rivâyetlere yer vermemiş; hatta şüpheli haberleri dahi nakletmemiştir. Mesela diğer tefsir kaynaklarında, şeytanın Hz. Âdem'e yılanın karnına saklanarak ulaştığı ve onlara vesvese verdiği aktarılırken, o bu gibi rivâyetleri hiç aktarmaz. Nitekim Hz. Eyyûb, ile ilgili âyetleri tefsir ederken uydurma haberlere dair ikazda

[316] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 119.
[317] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 352.
[318] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 353.
[319] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 124.

bulunmuştur. Peygamberlerle alakalı, nübüvvet müessesini zedeleyecek derecede yalan, yanlış haberler olduğuna dikkat çekmiştir. Müfessirimizin, ilgili açıklamaları şöyledir: "Tarihçiler ve müfessirler, Hz. Eyyûb hakkında zayıf mesnedlerle çeşitli kaynaklardan bir çok hikaye aktarmaktadırlar. Bu gibi haberler peygamberlerin sîretleriyle ve Allah (c.c)'ın onları kötülüklerden koruduğu gerçeğiyle ters düşmektedir. Hastalığına ve insanların onu şehrin dışına çer çöp bir yere kovduklarına dair rivâyetlere gelince, bütün bunlar sağlam dayanağı olmayan yalan haberlerdir, isrâiliyyâttır. Çünkü bize göre, peygamberde, insanların kendisinden kaçmasına sebep olacak hastalık ve illet bulunmaması, nübüvvetin şartlarındandır. İddia edildiği gibi olsa, nebiler insanlarla iletişim kuramaz ve Allah (c.c)'ın kanunlarını tebliğ edemezlerdi." Tabbâre, bu uyarılardan sonra hastalıkların ve musibetlerin bir imtihan unsuru olduğunu, Peygamberlerin musibetlere daha çok maruz kaldıklarını, ancak dikkat edilmesi gereken noktanın, Hz. Eyyûb gibi sabretmek ve şükretmek olması gerektiğini söylemiştir.[320]

### 3.3.6. Emsâlü'l-Kur'ân

"Mesel" tabiri "benzer, denk" demek olup bazen kendisinde garâbet olan hayret verici hal, sıfat veya kıssa için kullanılır. Emsâller, gizli olan mananın açığa kavuşması ve böylece mesajın kalplere tam oturması içindir.[321] Misal, hatırlatma, öğüt, ibret, konuyu pekiştirme, isteneni akla yakınlaştırma maksadıyla konuları elle tutulur, gözle görülür şeyler şeklinde tasvir etmekle olur. Zira bu usûl, anlatılanı zihne yerleştirdiği gibi, vicdana daha çabuk tesir eder.[322]

Kur'ân misalleri iki kısımdır. Birinci kısım, Allah (c.c)'ın münâfıkların halini anlattığı şu âyetteki gibi apaçıktır: "*Onların (münafıkların) durumu, (karanlık gecede) bir ateş yakan kimse misalidir. O ateş yanıp da etrafını aydınlattığı anda Allah, hemen onların aydınlığını giderir ve onları karanlıklar içinde bırakır; (artık hiçbir şeyi) görmezler.*"[323]

---

[320] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, **Tefsîru Sûreti'l-Enbiya,** s. 40-41.
[321] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 25.
[322] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 40.
[323] Bakara, 2/17.

Bir kısım Kur'ân misalleri de "*Bilakis, onlar hakkıyla bilmedikleri ve bildirdikleri kendilerine (vakıa olarak) gelmemiş Kur'ân'ı yalanladılar.*"[324] âyetinde olduğu gibidir. Bu yaygın olan "Cahil, bilmediği şeye düşmandır" atasözü gibidir.[325]

Tabbâre'nin, Kur'ân'daki meseller ile ilgili yöntemine gelecek olursak müfessir, âyette mevcut olan meselin, muhataplarını ve maksatlarını açıklayarak âyette verilmek istenen mesajı ortaya koymaya çalışmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, meseller açık ve gizli olmak üzere iki şekilde gelebilmektedir. Konuyla ilgili örnekler şunlardır:

**Örnek 1:** Hz. İbrahim için varid olan "*İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi.*"[326] âyetiyle ilgili olarak Tabbâre "duymak, görmek gibi değildir" sözünü söylemiştir.[327]

**Örnek 2:** Allah (c.c)'ın münâfıkların durumunu anlattığı "*Yahut (onların durumu), gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve şimşek bulunan yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir.*"[328] âyetinin tefsirinde müfessirimiz şu açıklamayı yapmıştır: "Allah (c.c), kalplere hayat veren ve nefisleri ıslah eden Kur'ân'ı, bulutlardan akıp yeryüzüne ve kullara hayat veren yağmura benzetmiştir. Münâfıkları kuşatan tereddüt, şaşkınlık ve şüpheleri de, karanlıklara benzetmiştir. Münâfıkların, Allah (c.c)'ın azabından korkmalarını gök gürültüsüne; Kur'ân'daki apaçık delilleri ve kılavuzları da şimşeğe benzetmiştir. Mümin kalbindeki iman nuruyla emniyet, huzur ve saadet içinde yaşarken, münafığın kalbinde küfrün karanlıkları mevcuttur.[329]

**Örnek 3:** A'râf sûresindeki *"Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka birşey çıkmaz*"[330] âyetinin tefsirinde

[324] Yunus, 10/39.
[325] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 40.
[326] Bakara, 2/260.
[327] Tabbâre, **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, s. 40.
[328] Bakara, 2/19.
[329] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 26.
[330] A'râf, 7/58.

Tabbâre, şunları söylemiştir: Allah (c.c), mümin ve kâfirle alakalı olarak bu meseli vermiştir. Kur'ân'ın inzali yağmura, mümin ise üzerine yağmur yağıp üzerinde çeşitli bitkiler ve ürünler veren toprağa benzetilmiştir. Kâfir ise, üzerine yağmur yağdığı halde bitki yeşermeyen ve ürün vermeyen toprağa benzetilmiştir. İşte böyle, mümin Kur'ân'dan istifade eder; fiil ve sözlerinde hidâyet eserleri belirir. Kâfir ise, Kur'ân'dan istifade etmez ve böylece küfrü ve günahı üzere kalır."[331]

Görüldüğü üzere Tabbâre, âyetlerin tefsirini yaptıktan sonra darb-ı mesel ile ilgili yorumlara geçmiştir. Gerek yukarıda verdiğimiz örneklerde, gerekse mesel içeren diğer âyetlerde müfessir, farklı bir yöntem izlememiştir. Tabbâre, darb-ı mesel içeren âyetleri açıklarken sözün nereye ve kimlere gittiğini belirtmiş ve varsa Hz. Peygamber (s.a.v)'den nakillerde bulunmuştur.[332]

### 3.3.7. Müşkilü'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerîm, Allah (c.c) kelamı olduğu için, içinde çelişki, hata ya da yanlış bir bilgi olması imkansızdır. Ancak insan, beşer aklının zayıflığı ya da sahip olduğu bilgilerin yetersizliğinden dolayı, Kur'ân âyetleri arasında çelişki varmış zannına kapılabilmektedir. Kur'ân-ı Kerîmde, âyetler arasında ihtilaf ya da tenakuz olması imkansız olduğu halde, daha çok bilgi eksikliğinden kaynaklı böyle bir his ya da düşünce ilk başta akla gelebilmektedir. İşte bu gibi aralarında ihtilaf ya da çelişki varmış gibi görülen âyetleri ele alıp, âyetlerin birbirine zıtmış gibi görünüşünü izâle etmek adına ortaya konan çabalar "müşkilu'l-Kur'ân" ilminin neşet etmesini sağlamıştır. Bu işkali gidermek adına bir takım kurallar belirlenmiştir. Biz detaya girmeden, ihtilaf ya da tenakuz varmış görünümü veren âyetleri, müfessirin nasıl ele aldığını göstereceğiz.

**Örnek 1:** "*Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken,*

[331] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, **Tefsiru Sûreti'l-A'râf**, s. 47.
[332] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 358.

*yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan d?kecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemiyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.*"[333]

Bu âyeti okuduktan sonra akla birkaç soru takılıyor. Melekler insanların kan dökecek varlıklar olduğunu nereden biliyorlardı? Bu durumda, Hz. Âdem'den önce insan var mıydı?

Hz. Âdem'den önce insanların var olup olmadığı halen tartışılan bir konudur. İbn Abbâs, İbn Arâbi, Muhammed Hamidullâh gibi âlimler Hz. Âdem'den önce insanların var olduğu görüşündedirler.[334]

Tabbâre, meleklerin "*yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?*" şeklindeki cevabının, yeryüzünde daha önce bir ya da birden çok türün olduğu ve bunların bozgunculuk çıkarıp kan döktükleri hissini uyandırdığı söylemektedir. Ya da meleklerin bu bilgileri, Allah (c.c)'tan özel bir şekilde öğrendikleri hissini uyandırdığını ifade etmektedir. Dolayısıyla burada ortaya iki cevap çıkmaktadır. Birincisinde insanlardan önce yeryüzünde bir tür varlık olduğu ve bunların kan döktükleri şeklindedir. Müfessirimize göre, antropoloji biliminin bulguları, insanlara benzer çeşitli varlıkların yaşamış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu bilgiler, meskûn yerlerde bulunan fosil kemik ve kafatası analizlerine dayanmaktadır. Ancak Tabbâre, bütün bunların Hz. Âdem'den önce insan olduğu anlamına gelmediğini söylemektedir. Ona göre, Hz. Âdem yeryüzündeki ilk insandır.[335]

Bu âyetteki bir diğer işkâl ise meleklerin, Allah (c.c)'a cevap vermeleridir. Zira melekler nurdan yaratılmış, tertemiz kılınmış itaatkâr varlıklardır. Bu durumda nasıl cevap vermişlerdir?

Tabbâre, bu soruya İbn Kesîr'den aktarma yaparak cevap vermektedir: "Meleklerin bu sözü bazılarının zannettiği gibi Allah (c.c)'a itiraz maksadıyla ya da

---

[333] Bakara, 2/30.
[334] Abdulcelil Candan, **Kur'ân Okurken Zihne Takılan Âyetler**, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 111.
[335] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 46.

insanlara olan kıskançlık dolayısıyla değildir. Bu, olaydaki hikmeti araştırma maksadıyla sorulmuştur."[336]

**Örnek 2:** "*Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Halbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir.*"[337] âyetinde "Allah (c.c)'ı aldatmak" kısmıyla alakalı olarak, zihinlerde, ilk başta böyle bir durumun imkansızlığına rağmen, Kur'ân'da nasıl mevcut olduğu şeklinde bir kuşku oluşabilmektedir. Tabbâre şu açıklamayı yapmıştır: "Münâfıkların Allah (c.c)'ı aldatmalarından maksat, hakikatte olmayıp dış görünüş itibariyledir. Onlar küfürlerini gizleyip iman etmiş görüntüsünü veriyorlar. Bu da onların Allah (c.c)'ı tanımamaları ile ilgili bir durumdur. Zira Allah (c.c)'ı hakkıyla tanımış olsalardı, Onu aldatamayacaklarını bilirlerdi."[338]

Müfessirimiz daha sonra şu yorumu zikretmiştir: "Denildi ki: "Allah (c.c)'ı aldatmaktan maksat, resulu Muhammed (s.a.v)'i aldatmaktır. Zira Allah (c.c)'a hiçbir şey gizli kalmaz. Aldatmanın, Allah (c.c)'a nisbet edilmesinden murad, Resul'un makamının yüceliğine dair uyarıdır. Öyle yücedir ki, onu aldatmak, Allah (c.c)'ı aldatmakla eşdeğer tutulmuştur."[339]

Özetle "Allah (c.c)'ı aldatmaktan" maksat, Resullah'ı ve müminleri kandırmaya çalışmaktır. Bu, Allah (c.c)'ın, Hz. Muhammed (s.a.v)'e ve müminlere verdiği önemi göstermektedir. Zira başka bir âyette, Resulullah'a biât, Allah (c.c)'a biât kabul edilmiştir.

**Örnek 3:** "*Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi (bir zamanlar) cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın.*"[340]

[336] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 46.
[337] Bakara, 2/9.
[338] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 20.
[339] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 21.
[340] Bakara, 2/47.

Allah (c.c), Yahudileri âlemlere üstün kıldığını belirtmiş ancak başka bir âyette Müslümanlara "en hayırlı ümmet"[341] vasfını vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de çelişki olmayacağına göre bu durumu nasıl yorumlamalıyız?

Tabbâre, ilgili âyetin sibakına uygun olarak, Yahudilerin üstün kılınmasından maksadın "seleflerinin, atalarının kendi zamanlarındaki insanlardan üstün kılınması şeklinde" olduğunu ifade etmiştir. Onlar semavi din mensupları olduğu için faziletli konumdaydılar.

Bundan dolayı Yahudiler, ümmet-i Muhammed'den üstündürler diyemeyiz. Nitekim Kur'ân'da, emri bi'l ma'ruf ve'n-nehy ani'l münker görevini yerine getirme şartıyla Müslümanların en hayırlı ümmet olduğu haber verilmiştir.[342]

Özet olarak, Yahudilerin üstünlüğünden maksat atalarının, Allah (c.c)'ın dinine bağlı olduğu zamanla kısıtlıyken, ümmet-i Muhammed'in fazileti bütün zamanları kapsar. Ancak, Tabbâre'nin dikkat çektiği gibi, bu da İslam'ın emir ve yasaklarına riâyet etme şartına bağlanmıştır.

**Örnek 4:** Şeytan'ın, Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'yı aldatıp onların yanlış yapmalarına ve devamında cennetten çıkarılmalarına sebep olduğu Bakara sûresi 35-36. âyetlerde haber verilmektedir. Burada da iki işkâl vardır.

Birincisi cennetten maksat ebedi olan cennet midir? Şayet o cennet ise ebedi cennete hesap görülmeden nasıl girilmiştir? Ebedi cennet ise oraya giren çıkamaz. Hz. Âdem ve Havvâ neden çıkarılmıştır?

Mutezile ve kaderiyenin görüşüne göre, bu yeryüzünde bir bahçedir. Ancak Tabbâre'nin belirttiği gibi, cumhur-u ûlema bu cennettin, Allah (c.c)'ın muttaki kulları için hazırladığı ebedi cennet olduğu fikrindedir.[343] Tabbâre, çoğunluğun görüşünü aktardığına göre, onun da bu görüşte olduğu kanaatindeyiz.

[341] Âl-i İmrân, 3/110.
[342] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 63.
[343] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 52.

İkinci işkâl ise "şeytan, cennetten kovulduktan sonra Âdem ile Havvâ'nın ayaklarını nasıl kaydırdı?" şeklindedir. Müfessirimiz, buradaki soruya cevap olarak iki görüş aktarmaktadır. Birinci görüşe göre şeytan, vesvese vermek için girmekten men edilmedi; sadece melekler gibi saygın bir konumda girmekten men edilmiştir. İkinci görüşe göre ise şeytan, Âdem ile Havvâyı sınamak maksadıyla, Allah (c.c) tarafından bir yetki ile onlara ulaşmıştır.[344]

**Örnek 5:** "*Şüphesiz iman edenler; yahudilerden, hıristiyanlardan ve sâbiîlerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.*"[345]

Allah (c.c) katında tek hak din, İslam dini olup bundan başka dine mensup olanın dini onu kurtarmayacaktır. Bu durumda, bu âyet ile İslam'dan başka dinin geçerli olmayacağını belirten âyet[346] arasındaki işkâli nasıl giderebiliriz. Tabbâre, bununla alakalı olarak bu hükmün, İslam'dan önceki ümmetler için geçerli olduğunu söylemektedir. İslam davetinin kendilerine ulaştığı kimseleri ise ancak Hz. Muhammed (s.a.v)'in risaletine iman ve ittibâ etmenin kurtaracağını; bazı yazarların, mezkûr din mensuplarının, İslam geldikten sonra dahi hakikî iman üzere olacakları şeklinde yanlış yorumlar yaptıklarını söylemektedir. Bu bâtıl bir iddia olup, hiçbir delile ve hüccete dayanmaz. Zira Allah (c.c), "*Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır.*" âyetiyle onların bu iddialarını reddetmiştir.[347]

**Örnek 6:** "*İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: Aşağılık maymunlar olun! dediklerimizi elbette bilmektesiniz.*"[348]

Yahudilerin bir kısmı, Allah (c.c)'ın kendilerine koyduğu cumartesi günü avlanma yasağını çiğnemişlerdir. Allah (c.c) da, buna karşılık onlara "aşağılık

[344] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 53.
[345] Bakara, 2/62.
[346] Âl-i İmrân, 3/85.
[347] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 78.
[348] Bakara, 2/65.

maymunlar olun" demiştir. Burada, fiziksel, maddi bir maymunlaşma mı olmuştur yoksa kalben, manen mi maymun gibi oldular? şeklinde bir soru zihne takılmaktadır.

Selef âlimlerinden Mücahid ile çağdaş âlimlerden Muhammed Abduh ve Seyyid Kutup "sureten değil, kalben dönüştükleri" görüşündedirler.[349] Tabbâre önce bu dönüşümün hakiki manada olduğunu belirten bir görüş olduğunu daha sonra da Mücahid'in, dönüşümün kalben, mecâz manada olduğunu belirten şu yorumunu aktarmıştır: "Suretleri mesh edilmedi, sadece kalpleri mesh edildi; ne bir nâsihat alabiliyor ne de azarlamadan anlayabiliyorlar."[350] Müfessirimiz bu görüşler arasında tercih belirtmemektedir.

**Örnek 7:** "*Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.*"[351]

Faiz yemek büyük günahtır. Haksız kazanç olmasının yanında toplumun huzurunu kaçıran bir virüs gibidir. Âyette kat kat faiz yemenin haram olduğu belirtilmektedir. O zaman bu durumda az miktarda faiz yemek helal olur mu?

Tabbâre, bu zannı hemen reddetmiştir. Ona göre, faiz yemeyi yasaklayan bu âyet, bazılarının iddia ettiği gibi kat kat olmayan faizin mübâhlığına delâlet etmez. Bu âyet, o günün Araplarında yaygın olan bir gerçeği açıklamak içindir. Biraz daha üslubunu sertleştirerek, bazı cahil kimseler haram olan kat kat olandır diyerek faizi helal kılmak istiyorlar demektedir. Oysa Kur'ân, bunu iddia edenlere "*Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir*"[352] âyetiyle sadece anaparanın helal olduğunu belirtmiştir.[353]

Bu âyetin indiği ortamı düşündüğümüz zaman akla bir soru daha gelebilir. Müslümanlar Bedir ve Uhud savaşlarını yapmaktayken, savaş ortamında neden faizi

[349] Candan, **Kur'ân Okurken Zihne Takılan Âyetler**, s. 123.
[350] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.1, s. 81.
[351] Âl-i İmrân, 3/130.
[352] Bakara, 2/279.
[353] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 127.

yasak kılan âyetler inmiş olabilir? Bu Müslümanlara ya da beşer tabiâtına ağır değil mi? Bunun hikmeti nedir?

Tabbâre, bu meseleyi gündemine almış ve şu yorumu yapmıştır: "Savaş ve ölüm kokularının olduğu bir havada faizi yasaklayan direktifler gelmiştir. Savaş ortamıyla faizin ne alakası var? Cevap şudur: Savaşa manevi, ahlaki ve psikolojik olarak hazırlık yapmak, savaşa özgü diğer hazırlıklardan daha az önemli değildir. Faiz, sinelerde nefret duygusunu oluşturur. Kalplerin bir ve beraber olmasına manidir. Oysa bu savaşa korkusuz gitmek için gereklidir. İşte bu yüzden Kur'ân, âyetlerde şiddetli bir şekilde faizi yasaklamıştır.[354]

**Örnek 8:** Günümüzde tartışılan meselelerden biri de, Hz. Havvâ'nın yaratılış hadisesidir. Bu konuda iki farklı görüş vardır. Bazı âlimlere göre, Hz. Havvâ, Hz. Âdem'in cinsinden olup Allah (c.c) Teâlâ, Âdem'i kudretiyle topraktan yarattığı gibi, Hz. Havvâ'yı da "ol" emri ile yaratmıştır. Diğer görüşe göre, Hz. Havvâ, Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır.[355]

Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere Tabbâre, âyetler arasındaki işkâli bazen kendi yorumuyla bazen diğer âlimlerin, müfessirlerin yorumlarıyla gidermeye çalışmıştır. Onun işkal içeren âyetlere dair yorumlarının ehl-i sünnet çerçevesinde olduğu görülmektedir.

[354] Tabbâre, **Rûhu'l-Kur'ân**, c.2, s. 126.
[355] Candan, **Kur'ân Okurken Zihne Takılan Âyetler**, s. 177-178.

# SONUÇ

Afîf Abdulfettâh Tabbâre, yirminci yüzyılda yaşamış Lübnanlı bir âlimdir. Farklı hocalardan ders almış ve ardında önemli eserler bırakmıştır. Bu çalışmada, onun Rûhu'l-Kur'ân isimli tefsiri ele alınmıştır. Onun bu eseri rivâyet, dirâyet ve ulûmü'l-Kurân boyutlarıyla incelenmiştir.

Rûhu'l-Kur'ân, Tabbâre'nin tefsir alanındaki tek eseridir. Dirâyet yönü ağır basan bir tefsir olmakla beraber, Hz. Peygamber (s.a.v) 'den ve sahâbi'den azımsanmayacak derecede aktarmalar yapmaktadır. Müfessir, nakillerde dikkatli davranmakta, sahih olmayan rivâyetlere tefsirinde yer vermemektedir. Sûreler mushaf sırasına göre tefsir edilmiştir. Âyetler tefsir edilirken farklı bir çok kaynaktan istifade edilmiş olsa da, bunlar fazlaca zikredilmemektedir. Daha çok " **قيل** (denildi, söylendi)" kalıbıyla diğer rivâyetler aktarılmıştır.

Rûhu'l-Kur'ân'ın genelinde, Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etme yönteminin uygulandığı görülmektedir. Müfessir, konu bütünlüğünü gözetecek şekilde âyetleri gruplara ayırmakta ve âyetlerin içeriğine uygun başlıklar koymaktadır. Daha sonra da âyetle ilişkisi olan diğer âyetlere işaret etmekte, âyette dikkat çeken/çekilen kavramların iştikak ve terim anlamlarını vermektedir.

Tabbâre'nin tefsirinde, Kur'ân'dan sonra en çok başvurulan kaynak, Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadisleridir. Tefsir ettiği âyeti açıklayan ya da yorumunu destekleyen hadis varsa onları belirtmiştir. Müfessir, hadislerin sıhhatiyle alakalı değerlendirmeler yapmamakla beraber sahih hadisler noktasında dikkatli davranmakta, Buharî ve Müslîm başta olmak üzere Kütüb-i Sitte müelliflerinden

nakiller yapmaktadır. Ayrıca Tabbâre'nin, hadislerin senetlerini vermediği görülmektedir.

Tabbâre'nin tefsirini yaparken rivâyet yönü bağlamında Kur'ân ve sünnet, sahabî ve tabiûn'un görüşlerinden yararlandığı görülmektedir. Sayıca fazla olmamakla beraber farklı birkaç sahabîden yararlanmışsa da, en çok Abdullah b. Abbas'ın yorumlarından destek almıştır. Tabiûn'dan ise diğerlerine göre daha az yararlanmıştır.

Yine müfessir, âyetleri tefsir ederken nüzûl sebeplerini belirtmiştir. Ancak çoğu yerde kaynak belirtmemektedir. Ayrıca bir âyetle ilgili birden fazla nüzûl sebebi varsa onları da zikretmektedir. Öte yandan Tabbâre, neshi kabul etmektedir. İlgili âyetleri tefsir ederken neshedilen âyetleri bir bütünlük içerisinde vermektedir. Ayrıca nesh konusuyla ilgili tartışmalara girmemektedir.

Tabbâre, meselleri ve kıssaları aktarırken ibret ve derslere odaklanmaktadır. Yine kıssaları aktarırken isrâilî haberlere itibar etmemekte ve hatta onlara karşı dikkatli olmak gerektiğini belirtmektedir. Ancak önemli olan bir husus daha vardır. Tabbâreye göre, kıssalar gaybî bilgilerdir. Kur'ân'da gaybî bilgilerin olması da Kur'ân'ın mucize olduğunun bir ispatıdır. Zira okuma yazma bilmeyen bir peygamberin geçmişten ve gelecekten haber vermesi ancak Allah (c.c) tarafından haber verilmesiyle mümkündür.

Tabbâre, Kur'ân'ın mucize olduğu hususuna diğer boyutlarıyla değinse de, bu konuda özellikle iki şeye dikkat çekmektedir. O, Kur'ân'ın bilimsel mucizelerine dikkat çekmekte, bilimsel verilerden destek alarak Kur'ân'ın mucize olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Diğer husus da, Kur'ân'ın kalpler üzerindeki tesiriyle mucize olduğu iddiasıdır. Müfessire göre Kur'ân, bir araya gelmeleri mümkün olmayan insanları birleştirmiş, onların kalplerini birbirlerine ısındırmış ve bu vesileyle birbirlerine düşman olan gruplardan insanlığa örnek ve önder bir ümmet ortaya çıkarmıştır.

Tabbâre, mukâttaa harfleriyle alakalı olarak te'vil yolunu tercih ederek farklı yorumları zikretmiş, daha sonra kendi fikrini söylemiştir. Ona göre bu harfler, dikkat çekmek suretiyle Kur'ân'ın sabote edilmemesi, dinlenip öğüt alınması için sûre

başlarına konulmuştur. Aynı zamanda bu harfler Kur'ân'ın ilahi vahiy olduğunun bir kanıtıdır. Zira insanlar bu harflerle konuştukları halde Kur'ân'ın bir benzerini getirmekten aciz kalmışlardır.

Tabbâre, çok olmamakla beraber tefsirinde dil ve lûgat ile ilgili açıklamalar yapmış, belagât açısından inceliklere dikkat çekmektedir. Bu detayları, âyetlere kattığı anlam itibariyle ele almaktadır. Âyetin anlaşılması noktasında bazı kelime ve kavramları özellikle izah etmektedir. Yine tefsirde fıkhî izahlar kaçınılmaz olarak mevcut olup, mezhep tutuculuğu yapılmamaktadır. Bazı önemli fıkhî konularda detaylara girmekte ama tartışmalara girmemektedir. Kelamî konularda ise, müfessirin ehl-i sünnet çizgisi dışına çıkmadığı görülmektedir. Müşkil konularda bazen doğrudan, bazen soru-cevap tarzında açıklamalar yapılmaktadır.

Tabbâre, yer yer âyetlerin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkilerine dikkat çekmektedir. Âyetlerin toplumlar nezdinde sağladığı faydaları dile getirmekte ve Kur'ân'ın toplumu ıslah edici yönüne dikkat çekmektedir.

Netice olarak Tabbâre'nin tefsiri sadeliği, akıcı üslubu, âyetlerin sistematik olarak ele alınmasıyla dikkat çekmektedir. Âyetler tartışmalardan uzak, öğüt olma yönüyle tefsir edilmekte; özellikle bilimsel mucizelere ve Kur'ân'ın kalpler üzerindeki etkisine dikkat çekilmek suretiyle, Kur'ân'ın mucizeliği ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

# KAYNAKÇA


BİRIŞIK, Abdülhamit, "Tefsir", **Diyanet İslam Ansiklopedisi,** TDV Yayınları, İstanbul 2011.

CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Usûlü**, TDV Yayınları, Ankara 2014.

DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Tarihi**, 5. Baskı, M.İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul 2009.

DERVEZE, İzzet, **el-Kur'ânü'l-Mecid**, (Çev.) Vahdettin İNCE, Ekin Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012.

DIHLEVÎ, Ebû Abdilazîz Kutbüddin Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm, **el-Fevzu'l-Kebir fi Usûli't-Tefsir**, Daru's-Sahve, 2. Baskı, Kahire 1986.

DRAZ, Abdullah, **Kur'ân'a Giriş**, (Çev.), Salih AKDEMİR, Otto Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2012.

GAZÂLÎ, Muhammed, **Kur'ân'ın Konulu Tefsiri**, (Çev.) Şahin Güven, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013.

HEMEDÂNÎ, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, Mektebetü Vehbe, 3. Baskı, Kahire 1996.

HİCÂZÎ, Muhammed Mahmut, **et-Tefsirü'l-Vadıh**, Daru'l-Ceyl el-Cedid, 10. Baskı, Beyrut 1993.

İBN ATIYYE, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galîb, **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk. Abdusselam Abduşşâfî Muhammed, Dâru'l Kutubi'l-İlmî, Beyrut 2011.

İBN EBİ HATİM, Ebû Muhammed Abdirrahman b. Muhammed b. İdris b. Munzur et-Temimî, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim**, Mektebetu Nezzar Mustafa el-Baz, Suudi Arabistan 1998.

İBN KESİR, Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Daru Taybe, yrs. 1999.

İBN MANZUR, Ebü'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem b. Âli b. Ahmed el-Ensarî er-Rüveyfiî, **Lisanü'l-'Arab**, Daru Sadır, Beyrut 1994.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **Mukaddime fi Usûli't-Tefsir**, Daru'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut 1980.

İBNÜ'L-BÂRİZÎ, Ebü'l-Kasım Şerefüddin Hibetullah b. Abdirrahim b. İbrahim, el-Cühenî el-Hamevî, **Nâsihu'l-Kur'âni'l-Aziz ve Mensûhuh**, thk. Hâtim Salih ed-Damin, Müessesetü'r-Risale, yrs 1998.

İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb, **el-Müfredât fî gârîbi'l-Kur'ân**, Daru'l-Kalem, Beyrut 1992.

KATTAN, Menna' Halil, **Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Mektebetu'l-Me'arif, Riyad 2000.

KAYSÎ, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talib Hammuş b. Muhammed, **el-Hidâye ilâ Buluği'n-Nihâye**, Camiatü'ş-Şarika, Kulliyetü'ş-Şeria, 1. Baskı, B.A.E 2008.

KURTUBÎ, Ebû Muhammed Âli b. Ahmed b. Sâid b. Hazm el-Endelüsî, **en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, thk. Abdülgaffâr Süleyman el-Bendarî, Daru'l-Kütübü'l-İlmî, 1. Baskı, Beyrut 1986.

MAHALLÎ, Celâlüddîn, Celâlüddîn SUYÛTÎ, **Tefsirü'l-Celâleyn**, Daru'l-Hadis, Kahire tsz.

MAKRÎ, Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. Selâme b. Nasr b. Alî el-Bağdâdî, **en-Nâsih ve'l-Mensûh**, thk. Zehir Şaviş, Mahmut Kenan, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut 1983.

MUSTAFA, ZEYYAT, ABDULKADİR, EN-NECCAR, **el-Mü'cemü'l-Vasit**, Daru'd-Da've, Kahire 1972.

NESEFÎ, Ebû'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, **Medâriku't-Tenzîl ve Hekâiku't-Te'vîl**, Daru'l-Kelim et-Tayyib, Beyrut 1998.

RAHMAN, Fazlur, **Ana Konularıyla Kur'ân**, (Çev.), Alparslan AÇIKGENÇ, 12. Baskı, Ankara 2012.

SÂBUNÎ, Nureddin, **Mâturidiyye Akaidi**, (Çev.), Bekir TOPALOĞLU, TDV Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2005.

SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, **el-Keşfu ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân**, thk. Ebi Muhammed İbn Aşûr, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 2002.

SEDÛSÎ, Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde, **en-Nâsih ve'l-Mensûh**, thk. Hâtim Sâlîh ed-Dâmin, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1998.

SEM'ÂNÎ, Ebü'l-Muzafer Mansur b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temimî el-Mervezî, **Tefsiru'l-Kur'ân**, thk. Yasin b. İbrahim, Ganîm b. Abbas, 1. Baskı, Daru'l-Vatan, Riyad 1997.

SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, **Bahrü'l-'Ulûm**, y.y, yrs. tsz.

SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, thk. Şuayb el-Arnavut, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2013.

ŞERBÂSÎ, Ahmet, **Tefsir Ekolleri**, (Çev.), Mustafa ÖZCAN, Özgü Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.

TABBÂRE, Afîf Abdulfettâh, **İlmin Işığında İslamiyet**, (Çev.), Mustafa ÖZ, Kalem Yayıncılık, İstanbul 1981.

— **İslam'ın Ruhu**, (çev.) Hilal Yayınları, Ankara 1965.

— **Rûhu'd-Dîni'l-İslamî**, Daru'l-İlmi'l-Melayin, Beyrut 2013.

— **Rûhu'l-Kur'ân**, Daru'l-İlmi'l-Melayin, Beyrut 2007.

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Cami'u'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'an**, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2000.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Şefaât", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2011.

— "İ'câzü'l-Kur'ân", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2000.

YEŞİLKURT, Temel, "Rü'yetullah" **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2008.

ZEHEBÎ, Muhammed Huseyn, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Daru'l-Hadis, Kahire 2012.

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Keşşâf 'an hakâikı gavâmidı't-tenzîl**, Darü'l-Ma'rife, 3. Baskı, Beyrut 2009.

ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed İbn Abdillah, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1957.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm, **Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Matbaatü Îsâ el-Bâbî el-Halebî, y.y., Mısır tsz.